

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ

ΜΑΦΙΑ ΚΑΙ ΣΥΝΔΙΚΑΤΑ ΣΤΙΣ ΗΠΑ

Ο ΕΛ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ΚΑΙ Η ΙΔΡΥΣΗ
ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΤΩΝ ΕΘΝΩΝ

ΟΙ ΜΕΓΑΛΕΣ ΔΥΝΑΜΕΙΣ
ΚΑΙ Ο ΚΕΜΑΛ

ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΣΤΗΝ ΟΥΚΡΑΝΙΑ ΚΑΙ ΡΩΣΙΑ
ΔΙΑ ΜΕΣΟΥ ΤΩΝ ΔΙΩΝΩΝ

ΣΧΕΣΕΙΣ ΡΩΣΩΝ ΚΑΙ ΟΥΚΡΑΝΩΝ ΕΩΣ
ΤΗ ΔΙΑΛΥΣΗ ΤΗΣ ΣΟΒΙΕΤΙΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

ΒΙΝΣΕΝΤ ΒΑΝ ΓΚΟΓΚ

ΣΚΙΑΔΙΚΑ • ΠΑΥΛΟΣ ΚΑΡΡΕΡ

ΧΩΡΙΑΤΙΚΗ ΣΠΑΝΑΚΟΤΥΡΟΠΙΤΑ

της ΓΙΑΓΙΑΣ ΑΡΤΕΜΗΣ

Πανδαισία από τραχανά
χωριάτικα φύλλα,
φρέσκο σπανάκι, μυζήθρα,
φέτα ΠΟΠ και το μεράκι
της γιαγιάς!

Γρηγόρης

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΗΣ

Η ΣΧΕΣΗ ΜΑΦΙΑΣ ΚΑΙ ΣΥΝΔΙΚΑΤΩΝ στις ΗΠΑ αποτελεί θέμα ταμπού για την αμερικανική κοινωνία. Η διείσδυση του οργανωμένου εγκλήματος στον συνδικαλιστικό χώρο αποτέλεσε στρατηγική επιλογή των μεγάλων οικογενειών της μαφίας για την απόκτηση πλούτου και επιρροής. Υπό τις ευλογίες πολλών επιχειρηματιών και χρησιμοποιώντας τη συνδικαλιστική κάλυψη, οι «νονοί» του εγκλήματος έβαλαν στο χέρι ολόκληρους κλάδους της οικονομίας και της παραγωγής, ληστεύοντας και κατευθύνοντας αμύθητα ποσά από τα ταμεία των εργαζομένων σε παράνομες και εγκληματικές δραστηριότητες.

Ο Τζιμι Χόφα (1913-1975) υπήρξε ένας εξαιρετικά ταλαντούχος συνδικαλιστής, που είχε οργανώσει μία σειρά από επιτυχημένες απεργίες όταν ξεκίνησε να συνεργάζεται με τη μαφία, οπότε και συνειδητοποίησε τα τεράστια οφέλη που θα μπορούσε αυτή να του προσφέρει. Ποιος ήταν ο Χόφα; Ποια ήταν η αληθινή ιδιότητά του; Ξεκάθαρη απάντηση, με αντικειμενικούς όρους, δεν υπάρχει. Κάποιοι λίγοι στις ΗΠΑ, ακόμη και σήμερα, τον θεωρούν έναν μεγάλο συνδικαλιστή, έναν υπέρμαχο των εργατικών δικαιωμάτων, που κυνηγήθηκε επειδή φόβισε την εξουσία μέχρι εκεί που δεν πήγαινε. Άλλοι –οι περισσότεροι– πιστεύουν πως για τον Χόφα το συνδικάτο ήταν πάντα ένα μέσο προσωπικού πλουτισμού, μία επιχείρηση που εμπλεκόταν και με τη μαφία. Και κάποιοι άλλοι, λίγο πιο «συνθετικοί», θεωρούν πως ναι μεν ο Χόφα δεν ήταν άγιος, πως έκανε βρωμοδουλειές, αλλά τελικά όλα αυτά τα έκανε για το καλό των εργαζομένων που εκπροσωπούσε.

Ακόμη και στις δύο ταινίες που ασχολήθηκαν με τον μύθο του, η οπτική γι' αυτόν είναι διαφορετική. Στην ταινία του Ντάνι Ντε Βίτο *Χόφα*, όπου τον Χόφα ερμηνεύει ο Τζακ Νίκολσον, παρουσιάζεται ως αγωνιστής της εργατικής τάξης, κι ας έχει τον

ρεαλισμό να συμμαχεί καμιά φορά με τη μαφία για να διευκολύνεται το έργο του. Στην ταινία του Μάρτιν Σκορτσέζε *Ο Ιρλανδός*, όπου τον υποδύεται ο Αλ Πατσίνο, παρουσιάζεται ως κανονικός μαφιόζος. Άραγε, στην πραγματικότητα, ο Χόφα έλασε με τα χρόνια τη συνδικαλιστική ψυχή του ή αυτή δεν υπήρξε ποτέ; Για μία τόσο μυστηριώδη μορφή δεν θα μπορούσε ποτέ να υπάρξει προφανής απάντηση.

Η επιμονή του Ρόμπερτ Κένεντι να φυλακίσει τον Χόφα έγινε ευκαιρία για τους μαφιόζους να τον εξοντώσουν και να πάρουν χωρίς όρους και δυσκολίες τον έλεγχο των Teamsters (Συνδικάτο Οδηγών Φορτηγών). Ο άλλοτε εντυπωσιακά διορατικός Χόφα απέτυχε να δει ότι η φυλάκισή του αποτέλεσε το τέλος της παντοδυναμίας του. Χρηματοδότησε την εκλογή του Νίξον, κατάφερε να πετύχει την πρόωρη αποφυλάκισή του, αναίρεσε με παρασκηνιακές μεθόδους την ποινή της απαγόρευσης για ενασχόληση με το συνδικαλιστικό κίνημα για δέκα χρόνια, και το 1975, κόντρα στη γενική γραμμή της μαφίας, επιχείρησε να ξαναπάρει τον έλεγχο των Teamsters.

Η υπόθεση Χόφα υπήρξε πάντα μία υπόθεση γεμάτη μυστήριο, δολοπλοκίες και καλά κρυμμένα μυστικά. Η εξαφάνισή του δεν ήταν εξαίρεση. Οι θεωρίες για το πού βρίσκεται το πτώμα του –με δεδομένο ότι το σενάριο πως εκτελέστηκε από τη μαφία είναι μάλλον το πιο λογικό– είναι πάρα πολλές. Το πιθανότερο ωστόσο είναι πως ποτέ κανείς δεν θα μπορέσει να απαντήσει με ακρίβεια και σιγουριά σε ένα από τα μεγαλύτερα ερωτήματα της μεταπολεμικής ιστορίας των ΗΠΑ: τι απέγινε ο Τζιμι Χόφα;

Διονύσιος Ν. Μουσμούτης
Εκδότης - Διευθυντής

ΤΕΥΧΟΣ # 647 / ΜΑΪΟΣ 2022

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ

Αρχείο περιοδικού

Ιστορία Εικονογραφημένη

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: Διονύσης Ν. Μουσμίουτης
ΑΡΧΙΣΥΝΤΑΚΤΕΣ: Νίκος Νικολούδης, Σπυρίδων Πλουμίδης
ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΣΥΝΤΑΞΗΣ: Λευτέρης Καντζίνος
ΣΥΜΒΟΥΛΟΙ ΕΚΔΟΣΗΣ:

Γάβνης Ράγκος, Βαγγέλης Κούμπουλης
ΝΟΜΙΚΗ ΣΥΜΒΟΥΛΟΣ: Πιερρίνα Κοριατοπούλου
ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

Γιώργος Βούλγαρης, Εισαγγελέας Εφετών, δ.ν.

Γιώργος Γεωργής, τ. πρέσβης, καθηγητής Νεότερης Ιστορίας,
Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφου, Κύπρος

Στράτος Δορδανάς, Επίκουρος καθηγητής Σύγχρονης Ιστορίας,
Πανεπιστήμιο Μακεδονίας

Νίκος Καραπιδάκης, καθηγητής Μεσαιωνικής Ιστορίας,
Ιόνιο Πανεπιστήμιο

Μαριέττα Μινώτου, τ. διευθύντρια Γενικών Αρχείων του Κράτους
Κωνσταντίνα Μπότσιου, Αναπληρώτρια καθηγήτρια Σύγχρονης
Ιστορίας και Διεθνούς Πολιτικής, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

Πέτρος Παπαπολυβίου, Αναπληρωτής καθηγητής Νεότερης
και Σύγχρονης Ιστορίας, Πανεπιστήμιο Κύπρου

Σπυρίδων Πλουμίδης, Αναπληρωτής καθηγητής Νεότερης
και Σύγχρονης Ελληνικής Ιστορίας, Πανεπιστήμιο Αθηνών

Σωτήρης Ριζάς, διευθυντής ερευνών στο Κέντρο Έρευνας
Ιστορίας Νεότερου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών

Ανδρέας Στεργίου, Αναπληρωτής καθηγητής Σύγχρονης
Ευρωπαϊκής Ιστορίας και Πολιτικής, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ: Αναστασία Παπασταθοπούλου

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ - ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ:

Κωνσταντίνα Κάρδαρη | conkardari@typografio.gr

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΙΑΦΗΜΙΣΕΩΝ: Τατιάνα Μοσχοπούλου

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ: Χριστίνα Τουχαντζίδου

ΛΟΓΙΣΤΗΡΙΟ: Κώστας Καράμπελας

ΕΚΤΥΠΩΣΗ - ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: ΠΟΛΥΓΡΑΦΟΣ PRESS

ΔΙΑΝΟΜΗ: Άργος

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: Πανεπιστημίου 46, 106 78 Αθήνα
(+30) 210 36.11.880, 210 36.23.993

ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΩΝ:

Reuters Photo

Το παρόν έργο προστατεύεται από τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και από τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται η αναδημοσίευση, η αναπαραγωγή με φωτοτυπικές ή ηλεκτρονικές ή όποιες άλλες μεθόδους, η αναμετάδοση σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο, χωρίς γραπτή άδεια του εκδότη. ΑΠΟΠΟΙΗΣΗ ΕΥΘΥΝΗΣ: Η *Ιστορία Εικονογραφημένη* καταβάλλει κάθε προσπάθεια ώστε να διασφαλίσει ότι τα άρθρα που δημοσιεύονται είναι ορθά και πλήρη. Όμως, δεν φέρει καμία ευθύνη για ενδεχόμενο λάθος ή παράλειψη πληροφοριών, σχετικά με την ακρίβεια και αξιοπιστία των παραπάνω άρθρων. Το περιεχόμενο και οι απόψεις των άρθρων εμπίπτουν στην αποκλειστική ευθύνη των συντακτών τους. ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΩΝ: Με τα αρχικά CC BY δηλώνεται ότι η φωτογραφία υπάρχει στην άδεια χρήσης Creative Commons, αντίγραφο της οποίας παρατίθεται στην ηλεκτρονική διεύθυνση www.creativecommons.org/about/licenses/

- 6 Ο Ελευθέριος Βενιζέλος
και η ίδρυση της
Κοινωνίας των Εθνών

ΤΟΥ ΝΙΚΟΥ ΝΙΚΟΛΟΥΔΗ

- 20 Οι Μεγάλες Δυνάμεις και ο
Κεράλ

ΤΟΥ ΛΕΥΤΕΡΗ ΚΑΝΤΖΙΝΟΥ

- 36 Μαφία και Συνδικάτα στις
ΗΠΑ

ΤΟΥ ΓΙΩΡΓΟΥ ΚΑΣΑΜΠΑΛΑΚΟΥ

- 56 Οι σχέσεις Ρώσων και
Ουκρανών έως τη διάλυση
της Σοβιετικής Ένωσης

ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΗ Σ. ΠΑΠΑΦΛΩΡΑΤΟΥ

- 70 Οι Έλληνες στη Ρωσία και
Ουκρανία δια μέσου των
αιώνων

ΤΟΥ ΤΙΤΟΥ Ι. ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗ

- 86 Βίνσεντ Βαν Γκογκ

ΤΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ Γ. ΜΑΡΚΕΑ

- 99 Σκιαδικά

ΤΟΥ ΓΙΑΝΝΗ ΡΑΓΚΟΥ

- 111 Ο Παύλος Καρρέρ και οι
όπερές του με θεματολογία
εμπνευσμένη από τον
ξεσηκωμό των Ελλήνων

ΤΟΥ ΓΕΡΑΣΙΜΟΥ ΜΑΡΤΙΝΗ

ΜΟΝΙΜΕΣ ΣΤΗΛΕΣ & ΙΣΤΟΡΙΑ

- 122 Επικαιρότητα

ΑΠΟ ΤΟΝ ΓΙΑΝΝΗ ΡΑΓΚΟ

- 124 Βιβλία

ΑΠΟ ΤΟΝ ΔΙΟΝΥΣΗ Ν. ΜΟΥΣΜΟΥΤΗ

- 128 Σταυρόλεξο

ΑΠΟ ΤΟΝ ΔΗΜΗΤΡΗ ΤΑΤΑΡΟΥΝΗ

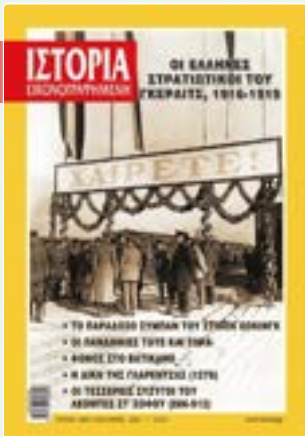
646 / ΑΠΡΙΛΙΟΣ 2022

645 / ΜΑΡΤΙΟΣ 2022

644 / ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2022

643 / ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 2022

642 / ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2021

641 / ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 2021

**Ανακαλύψτε τη δύναμη
που κρύβει η γνώση
της Ιστορίας**

ΕΓΓΡΑΦΕΙΤΕ
ΣΥΝΔΡΟΜΗΤΗΣ
ΚΑΙ ΕΠΩΦΕΛΗΘΕΙΤΕ

▮ **ΕΚΠΤΩΣΗ 25%** ΕΝΤΥΠΗ
41% ΨΗΦΙΑΚΗ

▮ **ΔΩΡΕΑΝ ΠΑΡΑΔΟΣΗ**

▮ **ΨΗΦΙΑΚΗ ΠΡΟΣΒΑΣΗ**

ΑΞΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ

ΕΝΤΥΠΗ & ΔΩΡΟ* ΨΗΦΙΑΚΗ

ΕΤΗΣΙΑ 6ΜΗΝΗ

ΕΛΛΑΔΑ 50 € 25

ΚΥΠΡΟΣ 100 € 50

ΕΥΡΩΠΗ 110 € 55

ΛΟΙΠΕΣ ΧΩΡΕΣ 120 € 60

ΨΗΦΙΑΚΗ ΕΤΗΣΙΑ 35€

Στην τιμή εφαρμόζεται η έκπτωση
και συμπεριλαμβάνονται ο ΦΠΑ
και τα ταχυδρομικά έξοδα

ΙΣΧΥΕΙ ΕΠΙΠΡΟΣΘΕΤΗ
ΦΟΙΤΗΤΙΚΗ ΕΚΠΤΩΣΗ **10%**

* Δωρεάν ψηφιακή εγγραφή για
κάθε συνδρομή στην έντυπη έκδοση

ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ

www.istoria.gr

E-MAIL: info@istoria.gr

210 49.13.502, 210 36.23.993

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ

ΠΡΟΣΩΠΙΚΗ ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΝΕΑ ΑΝΑΝΕΩΣΗ
από το τεύχος του μηνός.....

ΦΟΙΤΗΤΙΚΗ ΕΤΗΣΙΑ ΕΞΑΜΗΝΗ

ΕΝΤΥΠΗ ΕΝΤΥΠΗ & ΨΗΦΙΑΚΗ ΨΗΦΙΑΚΗ

ΟΝΟΜ/ΝΥΜΟ.....

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ.....

ΠΕΡΙΟΧΗ..... Τ.Κ.....

ΠΟΛΗ..... ΧΩΡΑ.....

ΤΗΛ..... EMAIL.....

**Κάντε ένα δώρο ιστορικής αξίας
στα αγαπημένα σας πρόσωπα**

ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΔΩΡΟ ΝΕΑ ΑΝΑΝΕΩΣΗ
από το τεύχος του μηνός.....

ΦΟΙΤΗΤΙΚΗ ΕΤΗΣΙΑ ΕΞΑΜΗΝΗ

ΕΝΤΥΠΗ ΕΝΤΥΠΗ & ΨΗΦΙΑΚΗ ΨΗΦΙΑΚΗ

Επιθυμώ να αποσταλεί ευχετήρια επιστολή

ΟΝΟΜ/ΝΥΜΟ.....

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ.....

ΠΕΡΙΟΧΗ..... Τ.Κ.....

ΠΟΛΗ..... ΧΩΡΑ.....

ΤΗΛ..... EMAIL.....

ΕΠΙΛΟΓΗ ΠΛΗΡΩΜΗΣ

Δικαιούχος: «ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ
ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ ΜΟΝΟΠΡΟΣΩΠΗ ΙΚΕ»

Με κατάθεση σε τραπεζικό λογαριασμό

ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ | Κωδικός SWIFT/BIC: ETHNGRAA
IBAN: GR36 011 0190 0000 0190 0048 8528

ΤΡΑΠΕΖΑ ΠΕΙΡΑΙΩΣ | Κωδικός SWIFT/BIC: PIRBGRAA
IBAN: GR23 017 2034 0005 0340 9216 3075

Έμβασμα με ταχυδρομική επιταγή

ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ

ΕΠΙΔΑΥΡΟΥ 5

182 33 ΑΓΙΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ ΡΕΝΤΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ

Ο ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ΚΑΙ Η ΙΔΡΥΣΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΤΩΝ ΕΘΝΩΝ

ΤΟΥ ΝΙΚΟΥ ΝΙΚΟΛΟΥΔΗ

Ο τελευταίος χρόνος του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου βρήκε την Ελλάδα σε μία δύσκολη συγκυρία. Ο Εθνικός Δικασμός είχε λάβει τέλος τον Ιούνιο του 1917 με την απομάκρυνση του βασιλιά Κωνσταντίνου από τον θρόνο, την αντικατάστασή του από τον δευτερότοκο γιο του, Αλέξανδρο, και την επανένωση της Παλαιάς Ελλάδας με το «κράτος της Θεσσαλονίκης». Το κυριότερο όμως πρόβλημα, η ενεργός συμμετοχή της Ελλάδας στην πολεμική προσπάθεια της Αντάντ (η οποία επρόκειτο να καθορίσει σε μεγάλο βαθμό την υλοποίηση των ελληνικών εδαφικών επιδιώξεων έναντι της Βουλγαρίας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας) παρέμενε ακόμα σε εκκρεμότητα.

Ως πρόεδρος της κυβέρνησης της Εθνικής Άμυνας στη Θεσσαλονίκη, ο Βενιζέλος είχε επιδείξει έντονο προσωπικό ενδιαφέρον για τη συγκρότηση αξιόμαχων ελληνικών μονάδων που θα συμμετείχαν στο μακεδονικό μέτωπο. Όπως αναφέρει ο Γεώργιος Βεντήρης: «[ο Βενιζέλος] διέγινωσε την σημασίαν του βαλκανικού μετώπου και την εις αυτό αποστολήν της Ελλάδος. Αυτός ηγωνίσθη να την θέσει επικεφαλής του υπέρ της Αντάντ συνασπισμού του Αίμου. Αυτός ηλέκτριζε και

παρέσυρε τους εθελοντάς όταν, άνευ των Αθηνών, η μακεδονική και η νησιωτική Ελλάς και ο λαός των προσφύγων ύψωσαν τα όπλα κατά του εχθρού. Του Βενιζέλου η ανέκδοτος θέλησις είναι η ψυχή του στρατού της Αμύνης. Του ιδίου η επιμονή ήνωσεν έπειτα εις σώμα αδιάρητον τον όλον στρατόν του έθνους»¹. Η δύναμη όμως των τριών μεραρχιών (Σερρών, Κρήτης και Αρχιπελάγους) του στρατού της Εθνικής Άμυνας, που είχε συγκροτηθεί από εθελοντές, είχε κυρίως συμβολικό χαρακτήρα. Γι' αυτό, παρά

τις αντιξοότητες, η πολεμική προσπάθεια συνεχίστηκε με περαιτέρω επιστράτευση. Ο Βεντήρης αναφέρει σχετικά: «Μεθοδικώς και επιμόνως η ελληνική επιστράτευσις συνεπληρώθη παραμερίζουσα τας πανταχόθεν αντιδράσεις. Κατά τας αρχάς του 1918 είχαν προσέλθει 250.000 άνδρες υπό τας σημαίας. Εσημειώθησαν πολλάι ανυποταξίαι και αρκεταί λιποταξίαι. Αντιθέτως όμως εμάχοντο και 60.000 εθελοντών»². Έτσι, στη διάρκεια του 1918 ο ελληνικός στρατός ήταν πλέον σε θέση να παρατάξει στο μακεδονικό μέτωπο εννέα μεραρχίες (κατ' άλλους, δέκα), η συμβολή των οποίων υπήρξε καθοριστική στις πολεμικές εξελίξεις, ειδικότερα μάλιστα στη μάχη του Σκρα, στις 18-31 Μαΐου. Ο Βεντήρης περιγράφει παραστατικά τον καθοριστικό ρόλο των ελληνικών δυνάμεων σε αυτή τη μάχη: «Την αυγήν της 18-31 Μαΐου 1918 η μεραρχία Αρχιπελάγους του σώματος στρατού Εθνικής Αμύνης εξώρμα εναντίον των βουλγαρικών οχυρωμάτων του Σκρα. Αι μεραρχίαι Σερρών και Κρήτης έδρων βοηθητικώς. Πεντακόσια ογδόντα πυροβόλα παντοειδούς διαμετρήματος παρεσκεύασαν και υπεστήριξαν την έφοδον. Οι αξιωματικοί, οι διοικηταί, οι στρατιώται ημιλλώντο ποιος να πεθάνει πρώτος. Η νίκη των υπήρξε πλήρης. Το βουλγαρικόν μέτωπον ανετράπη εις πλάτος δώδεκα και βάθος δύο περίπου χιλιομέτρων. Χίλιοι οκτακόσιοι Βούλγαροι και σαράντα αξιωματικοί των ηχμαλωτίσθησαν. Αλλά μόνη η μεραρχία Αρχιπελάγους είχεν είκοσι τέσσαρας αξιωματικούς και τριακοσίους δεκατέσσαρας οπλίτας νεκρούς, χιλίους δε οκτακοσίους τραυματίας. Αι ολικαί απώλειαι των Ελλήνων υπερέβαιναν τας τρεις χιλιάδας»³. Η γενικότερη σημασία της ελληνικής συμβολής στο μακεδονικό μέτωπο το 1918 αναγνωρίζεται και από δυτικοευ-

ρωπαϊκές πηγές αυτής της περιόδου, όπως η έκθεση του Άγγλου λοχαγού Α.Τζ. Μαν, στην οποία δηλώνεται χαρακτηριστικά: «Με λίγα λόγια, η άφιξη στους διάφορους τομείς του μετώπου αυτής της συνολικής δύναμης από 400.000 Έλληνες περίπου, μας εξασφάλισε αριθμητική υπεροχή αναγκαία για την τελική νίκη και το επίτευγμά τους ήταν, από πολλές απόψεις, ανάλογο με την υπηρεσία που προσφέρθηκε από το Αμερικανικό Εκστρατευτικό Σώμα στη Γαλλία»⁴. Χάρη στην ελληνική συμβολή η συμμαχική επίθεση που εκδηλώθηκε στο μακεδονικό μέτωπο στις 14 Σεπτεμβρίου οδήγησε στην κατάρρευση της βουλγαρικής άμυνας και στη συνθηκολόγηση της Βουλγαρίας στις 29 του ίδιου μήνα, προαναγγέλλοντας τη λήξη του Μεγάλου Πολέμου ύστερα από ενάμιση μήνα.

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος το 1917.

Σχεδιάγραμμα της μάχης του Σκρα, κατά την οποία η νίκη των ελληνικών όπλων αποτέλεσε το πρώτο βήμα για την επικράτηση της Αντάντ στο μακεδονικό μέτωπο.

Οι συνεργάτες του Βενιζέλου στο Συνέδριο της Ειρήνης

Η διαφαινόμενη λήξη του πολέμου κινητοποίησε τον Βενιζέλο να αναλάβει εκτενή διπλωματική προσπάθεια στις συμμαχικές και στις ουδέτερες ευρωπαϊκές χώρες, με σκοπό την προβολή των ελληνικών δικαίων ενόψει της διευθέτησης του μεταπολεμικού status quo. Όπως αναφέρει η Γεωργία Εγγλέζου: «[Ο Βενιζέλος] συνάντησε πολιτικούς [στο πρωτότυπο: statesmen], δημοσιογράφους και φιλέλληνες και οργάνωσε την προπαγανδιστική μηχανή της Ελλάδας. Ήταν καιρός να επιδείξει στους Συμμάχους την αξία της συμβολής της Ελλάδας στον Μεγάλο Πόλεμο. Ο Βενιζέλος γνώριζε τη σημασία της προπαγάνδας και αφιέρωσε άφθονο χρόνο και ενέργεια σε αυτήν. Αποτελούσε μια σημαντική διαφήμιση για την Ελλάδα, ως σεβάσμιος πολιτικός που έχαιρε μεγάλης εκτίμησης. Στις πρωτεύουσες της Ευρώπης ψηφίστηκαν ψηφίσματα, συγκεντρώθηκαν χρήματα, χρηματοδο-

τήθηκαν διαλέξεις, δημοσιεύτηκαν άρθρα και φυλλάδια»⁵.

Την υλοποίηση των ελληνικών διπλωματικών και προπαγανδιστικών προσπαθειών στην Ευρώπη ανέλαβε μία ομάδα δραστήριων στενών συνεργατών του Έλληνα πρωθυπουργού, επικουρούμενη από Ευρωπαίους φιλέλληνες και ορισμένους «ειδικούς συνεργάτες» του. Την ομάδα των στενών συνεργατών του στελέχωναν, μεταξύ άλλων, ο υπουργός Εξωτερικών, Νικόλαος Πολίτης, ο υπουργός Άνευ Χαρτοφυλακίου, Ανδρέας Μιχαλακόπουλος, οι πρεσβευτές στο Λονδίνο, Δημήτριος Κακλαμάνος (ο οποίος το 1918 αντικατέστησε τον παλαίμαχο προκάτοχό του και γνωστόλόγιο Ιωάννη Γεννάδιο), στο Παρίσι, Άθως Ρωμάνος, στη Ρώμη, Λάμπρος Κορομηλάς, στη Βέρνη, Απόστολος Αλεξανδρής, ο προσωπικός γραμματέας του, Κλέαρχος Μαρκαντωνάκης, ο Περικλής Αλ. Αργυρόπουλος, και άλλοι. Μεταξύ των Άγγλων φιλελλήνων ιδιαίτερη θέση κατεί-

Ο Βενιζέλος επιθεωρεί στρατιωτικό σώμα στο μακεδονικό μέτωπο συνοδευόμενος από τον ναύαρχο Κουντουριώτη.

χε ο διευθυντής του King's College του Πανεπιστημίου του Λονδίνου την περίοδο 1913-20, Ρόναλντ Μπάροους, ιδρυτής του Αγγλοελληνικού Συνδέσμου (Anglo-Hellenic League) το 1913, χάρη σε ενέργειες του οποίου ιδρύθηκε στο King's College η έδρα Κοραή Βυζαντινών και Νεοελληνικών Σπουδών. Ένας άλλος, λιγότερο προβεβλημένος συνεργάτης του Βενιζέλου, με δράση στη Γερμανία και κυρίως στην Ελβετία (όπου συνέβαλε στην ίδρυση του Ελβετοελληνικού Συνδέσμου), ήταν ο καθηγητής Γεώργιος Αρβανιτάκης, συγγραφέας πραγματειών που πρόβαλλαν τα ελληνικά δίκαια έναντι των Βούλγαρων και των Τούρκων.

Επιδίωξη του Βενιζέλου στο Συνέδριο της Ειρήνης ήταν η υλοποίηση της Μεγάλης Ιδέας, δηλαδή η ενσωμάτωση στο ελληνικό κράτος όσο το δυνατόν περισσότερων περιοχών στις οποίες ζούσαν Έλληνες ή Ελληνορθόδοξοι πληθυσμοί, ακόμη και εάν στις ίδιες περιοχές διαβι-

ούσαν και αλλοεθνείς. Οι περιοχές αυτές ήταν η Βόρεια Ήπειρος, η Θράκη, τα δυτικά παράλια της Τουρκίας, τα Δωδεκάνησα και η Κύπρος. Ο Βενιζέλος υπολόγιζε τον συνολικό αριθμό των Ελλήνων που κατοικούσαν σε εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σε 2.000.000 περίπου. Η παρουσία τους ήταν σχετικά συμπαγής στις μεγάλες πόλεις, στα μεγάλα νησιά και στα παράλια, λιγότερο όμως στην ενδοχώρα των Βαλκανίων και της Μικράς Ασίας. Σε ορισμένες περιοχές μάλιστα δεν υπήρχε εμφανής εδαφική συνέχεια. Τέτοια, παραδείγματος χάρη, ήταν η περίπτωση της Θράκης, στο δυτικό τμήμα της οποίας οι Έλληνες ήταν εμφανώς μειοψηφία, ενώ στο ανατολικό διαβιούσαν με μεγαλύτερη πυκνότητα.

Η μέθοδος δράσης του Βενιζέλου

Αντίθετα από άλλους ηγέτες, ο Βενιζέλος επιδίωξε την υλοποίηση των στόχων του αξιοποιώντας συστηματικά τη γοητεία

Η παρέλαση της νίκης των ελληνικών στρατευμάτων στο Παρίσι (Αψίδα του Θριάμβου) το 1919.

του κατά τη διάρκεια προσωπικών συναντήσεων και διαπραγματεύσεων. Με αυτό τον τρόπο κατόρθωσε ώστε οι θετικές εντυπώσεις που δημιουργούσε να αντανakλούν και στην πατρίδα του. Ο Βρετανός ιστορικός Μάικλ Λιουέλιν Σμιθ διευκρινίζει σχετικά: «Στις ημέρες μας κανονικά οι Ευρωπαίοι πρωθυπουργοί ασχολούνται με τις εξωτερικές υποθέσεις καθημερινά, αλλά συχνά κάπως επιφανειακά και γενικά. Συνήθως είναι ευχαριστημένοι με το να τις αναθέτουν στους υπουργούς τους των Εξωτερικών ή σε ειδικούς συμβούλους, με εξαίρεση τα ζητήματα υψηλού επιπέδου, όπως τη διπλωματία των διασκέψεων ή τα θέματα ιδιαίτερης ευαισθησίας στο εσωτερικό. Αυτή κάθε άλλο παρά ήταν η τακτική του Βενιζέλου, που ήταν προσωπικά και συνεχώς απορροφημένος από τη διπλωματία, στον βαθμό στον οποίο αυτό ήταν απαραίτητο για την επιτυχή υλοποίηση της εθνικής του πολιτικής [...] Ο Βενιζέλος δεν διετέλεσε ποτέ υπουργός Εξωτερικών, συχνά όμως δρούσε ως υπουργός

Εξωτερικών του εαυτού του εμπλεκόμενος με την καθημερινή τριβή των διαπραγματεύσεων»⁶.

Οι δυνητικοί σύμμαχοι του Βενιζέλου στο Συνέδριο της Ειρήνης ήταν ο Βρετανός πρωθυπουργός Ντέιβιντ Λόιντ Τζορτζ και ο Αμερικανός πρόεδρος Γούντροου Ουίλσον. Τους λόγους για τους οποίους ο Βενιζέλος επέλεξε τους Βρετανούς ως κύριους συμμάχους του εξηγεί ο Βρετανός συγγραφέας και βιογράφος του Χέρμπερτ Άνταμς Γκίμπονς, τότε ανταποκριτής του βρετανικού Τύπου στο συνέδριο: «Ο Βενιζέλος αποφάσισε ότι η μοναδική πολιτική επιλογή για την ελληνική αντιπροσωπεία ήταν να παίξει με τους Άγγλους. Οι Ιταλοί ήταν εχθρικοί προς όλες τις ελληνικές επιδιώξεις. Οι Γάλλοι θα έπρεπε να υπαγάγουν τη βαλκανική και την τουρκική πολιτική τους στις μεταβαλλόμενες επείγουσες ανάγκες των καταστάσεων στη Γερμανία και τη Ρωσία. Οι Αμερικανοί δεν διέθεταν μια σαφή πολιτική? [...] Η Μεγάλη Βρετανία ήταν ένας ουσιαστικός

Ο υπουργός Εξωτερικών Νικόλαος Πολίτης. ΔΕΞΙΑ: Ο υπουργός άνευ χαρτοφυλακίου Ανδρέας Μιχαλακόπουλος.

παράγων. Στρατιωτικοί υπολογισμοί, πολιτικοί υπολογισμοί, οικονομικοί υπολογισμοί υπαγόρευαν στην Αθήνα ακλόνητη και σταθερή φιλία με το Λονδίνο⁸ [...] Έναν μήνα πριν από την έναρξη της Διάσκεψης ο Βενιζέλος βρισκόταν επί τόπου, εγκατεστημένος σε μια απλή σουίτα με δωμάτια στο ξενοδοχείο Mercedes, κοντά στο Ετουάλ. Αυτό απέιχε πολύ από το Και ντ' Ορσαί και τα αρχηγεία των Ιταλών, των Αμερικανών και των Ιαπώνων. Βρισκόταν όμως σε απόσταση ενός λεπτού από το Majestic και τριών λεπτών από το Astoria, τα μεγάλα ξενοδοχεία που στέγαζαν τη βρετανική Επιτροπή της Ειρήνης. Ο Βενιζέλος επέλεξε τον νικητή πριν από την έναρξη του αγώνα⁹.

Μεταξύ του Βενιζέλου και του Λόιντ Τζορτζ είχε αναπτυχθεί από το 1912 και εξής μία πολύ καλή σχέση, με αφετηρία το γεγονός ότι ήταν και οι δύο ένθερμοι

φιλελεύθεροι πολιτικοί. Ο Δημήτριος Κακλαμάνος ανέφερε χαρακτηριστικά: «Η φιλία η συνδέσασα τους δύο τούτους πολιτικούς είχε κάτι το αδελφικόν. Προσεφωνούντο με τα ονόματά των, χωρίς το ψυχρόν παραπέτασμα του “κύριε”, όπως όλοι οι πολιτικοί άνδρες της Αγγλίας μεταξύ των»¹⁰. Εξάλλου, σύμφωνα με την ιστορικό Μάργκαρετ Μακμίλαν: «Ο Λόιντ Τζωρτζ στήριξε τον Βενιζέλο με τρόπο που λίγους ανθρώπους στήριξε. “Ήταν”, είπε ο Λόιντ Τζωρτζ, “ουσιαστικά ένας φιλελεύθερος κι ένας δημοκράτης, και όλα τα αντιδραστικά στοιχεία μισούσαν και φοβόντουσαν τα ιδανικά του, τη νομοθεσία του και την προσωπικότητά του” [...] Για τον Βενιζέλο, ο Λόιντ Τζωρτζ ήταν όμοιος μ' έναν προφήτη της Παλαιάς Διαθήκης, με “λαμπρές ικανότητες και ξεκάθαρη αντίληψη των ανθρώπων και των γεγονότων”, για τον Λόιντ Τζωρτζ, ο ομολογός του ήταν “με-

γάλος άνδρας, πολύ μεγάλος άνδρας”». Σε ένα άλλο σημείο προσθέτει: «Ο Λούντ Τζωρτζ ισχυρίστηκε αργότερα ότι ο ίδιος κι ο Βενιζέλος είχαν σχεδιάσει μαζί την ανατροπή του Κωνσταντίνου. Τον Οκτώβριο του 1918, όταν ο πόλεμος βρισκόταν στην τελευταία φάση του, ο Λούντ Τζωρτζ βρήκε το χρόνο, παρ’ όλο το φορτωμένο πρόγραμμά του, να γευματίσει με τον Βενιζέλο για να συζητήσουν τις ελληνικές διεκδικήσεις»¹¹.

Από την άλλη πλευρά, ο Βενιζέλος είχε συνειδητοποιήσει ότι, εφόσον οι Ηνωμένες Πολιτείες ήταν η ισχυρότερη δύναμη στο συνέδριο, ήταν απαραίτητο να κερδίσει την εύνοια και του προέδρου Ουίλσον για την ευόδωση του ελληνικού αγώνα. Έτσι, αποδέχτηκε την ιδέα του Αμερικανού ηγέτη για τη δημιουργία της Κοινωνίας των Εθνών (ΚΤΕ), στο πλαίσιο της οποίας η Ελλάδα θα μπορούσε να έχει πιο βαρύνοντα λόγο στις διεθνείς υποθέσεις. Ο Γκίμπονς σχολιάζει ότι ο Βενιζέλος «αντιλήφθηκε γρήγορα τη χρησιμότητα των αρχών του Ουίλσον για την παρουσίαση της ελληνικής υπόθεσης, και αντιλήφθηκε ότι μια Κοινωνία των Εθνών θα αύξανε τρομακτικά την επιρροή και τη σημασία των μικρότερων εθνών όπως η Ελλάδα. Προτού φύγει από την Ελλάδα ο Βενιζέλος ανέφερε σε λόγους και συνεντεύξεις ότι καλωσόριζε την παρέμβαση του προέδρου Ουίλσον για την ειρήνευση όσο και για τη διεξαγωγή του πολέμου, και ότι η Ελλάδα συμμεριζόταν τις αμερικανικές αρχές»¹².

Οι θέσεις του Βενιζέλου για την ίδρυση της ΚΤΕ

Η εύνοια του Ουίλσον αποτελούσε το μεγάλο ζητούμενο για όλες τις αντιπροσωπείες στο συνέδριο. Ο Ουίλσον όμως ήταν εκ φύσεως κλειστός χαρακτήρας και δυσπρόσιτος, ένας «“σκαντζόχοιρος” τον οποίο τα λαγωνικά όλων των εθνών

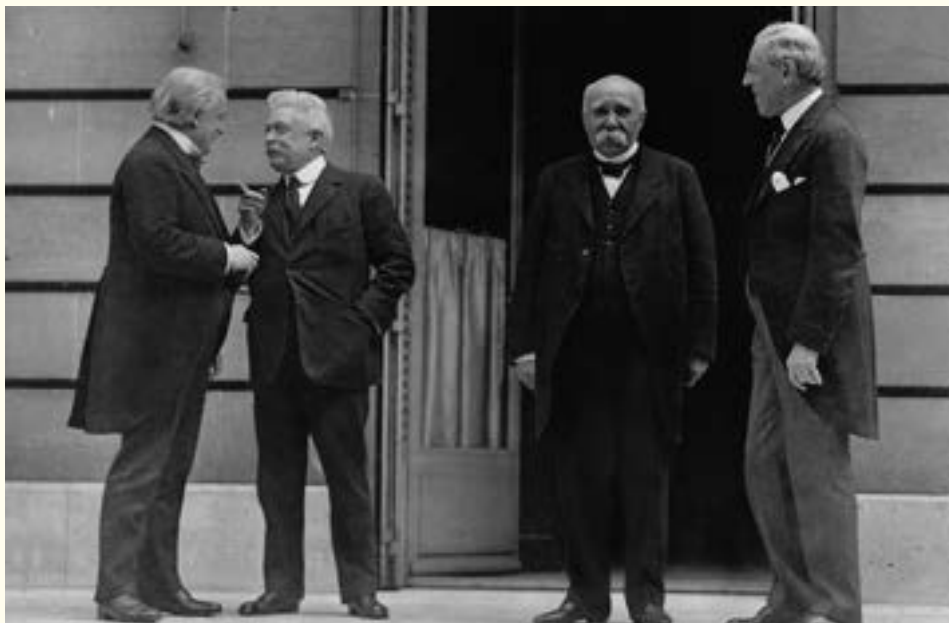
περιτριγυρίζουν ματαίως μη ξέροντας από πού να τον πιάσουν»¹³. Παρά ταύτα, ο Βενιζέλος κατόρθωσε να διασπάσει το φράγμα της ψυχρότητάς του με ένα ευφυές τέχνασμα. Ζήτησε μία συνάντηση μαζί του και, όταν την εξασφάλισε, τον απασχόλησε μόλις για ένα πεντάλεπτο, στη διάρκεια του οποίου τον συνεχάρη για την ίδρυση της ΚΤΕ, εκφράζοντάς του παράλληλα την ευγνωμοσύνη της Ελλάδας γιατί μέσω αυτού του φορέα θα αναβίωναν οι αρχαίες αμφικτυονίες. Με αυτό τον τρόπο κέρδισε την προσοχή και την εύνοιά του κατά το μεγαλύτερο μέρος του συνεδρίου¹⁴.

Η υποστήριξη του Βενιζέλου στη σύσταση της ΚΤΕ στηριζόταν σε δύο αρχές: την αρχή του «πολέμου στον πόλεμο» και το καθήκον για διεθνή συνεργασία. Τις δύο αυτές αρχές υποστήριξε δημόσια σε δύο τουλάχιστον περιπτώσεις: στις 11 Μαρτίου 1919, κατά τη διεθνή διάσκεψη της Ένωσης της Κοινωνίας των Εθνών (πρόδρομος σώματος της ΚΤΕ), και στις 19 Οκτωβρίου του ίδιου χρόνου, σε μία άλλη σύνοδο της Ένωσης της Κοινωνίας των Εθνών. Ειδικότερα, το θέμα του «πολέμου στον πόλεμο» το ανέπτυξε στη δεύτερη περίπτωση, οπότε, σύμφωνα με δημοσιογραφικές καταγραφές, είπε τα εξής: «Πιστεύω ακραδάντως ότι εάν εκείνοι οίτινες εθυσίασαν την ζωή των όπως κερδηθεί ο πόλεμος, ηδύναντο να εκφράσουν την θέλησίν των επί των όρων της ειρήνης, θα εψήφιζαν ως πρώτον ταύτης άρθρον, την ίδρυσιν του Συνδέσμου [βλ. Κοινωνίας] των Εθνών, αφού επολέμησαν όπως οι πόλεμοι εις το μέλλον καταστούν αδύνατοι. Δεν πρέπει, ομοίως, να παραβλέψωμεν το γεγονός, ότι εάν δεν δυνηθώμεν να επιτύχωμεν εφ’ όσον είναι δυνατόν, την παρεμπόδισιν των εξωτερικών πολέμων διά της λειτουργίας του Συνδέσμου των Εθνών, η ανθρωπότης θα απελπισθεί

περί των κυβερνητικών αυτής συστημάτων [...] Ούτε είναι ίσως πολύ αλαζονικών να ελπίσωμεν ότι η αρχή η οποία αποτελεί την βάση του Συνδέσμου των Εθνών (η αρχή κατά την οποίαν δεν πρέπει να καταφεύγωμεν υπό την πρώτην ώθησιν και διέγερσιν του πάθους εις την χρησιμοποίησιν της κτηνώδους βίας, προτού να δώσωμεν τον αναγκαιούτα χρόνον όπως εξετασθούν αμερολήπτως τα υπό διαφιλονίκησιν σημεία και όπως αποφανθεί επ' αυτών η διαφωτισθείσα Κοινή γνώμη) θα εφαρμοσθεί, κατόπιν, διά την πρόληψιν ρήξεων, αίτινες θα γεννώνται από τας εσωτερικάς μεταξύ των διαφόρων κοινωνικών δυνάμεων φιλονικίας»¹⁵.

Τις απόψεις του για τη διεθνή συνεργασία διατύπωσε ο Βενιζέλος κατά την απογευματινή συνεδρία της διεθνούς διάσκεψης της Ένωσης της Κοινωνίας των Εθνών, στις 11 Μαρτίου 1919. Εκεί

ανέφερε μεταξύ άλλων ότι η Κοινωνία των Εθνών ήταν απαραίτητη όχι μόνο σε σχέση με την αποτροπή του πολέμου, αλλά και με την προοπτική της επίλυσης πολλών προβλημάτων που παρουσιάζονται καθημερινά στις δημοκρατίες του κόσμου. Ειδικότερα θεωρούσε ότι η διευθέτηση του ζητήματος της εργασίας ήταν σχεδόν αδύνατη σε εθνικό επίπεδο, εάν δεν λαμβανόταν ταυτόχρονα υπόψη η διεθνής πτυχή του. Ειδική εκτενή αναφορά έκανε σε σχέση με το ερώτημα κατά πόσον οι αποφάσεις της ΚΤΕ θα έπρεπε να λαμβάνονται ομόφωνα ή κατά πλειοψηφία, λέγοντας ότι, εάν δεν υπήρχε ομοφωνία στο Εκτελεστικό Συμβούλιο της ΚΤΕ (το ισόδυναμο του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ), θα έπρεπε να συνεκτιμάται η δυνατότητα να λαμβάνεται απόφαση κατά πλειοψηφία, προσθέτοντας ότι, όπως στην εθνική ζωή το δικαίωμα ενός ανθρώπου δεν

Οι ηγέτες των τεσσάρων Μεγάλων Δυνάμεων στο Συνέδριο της Ειρήνης (από αριστερά: Λόιντ Τζορτζ της Μεγάλης Βρετανίας, Ορλάντο της Ιταλίας, Κλεμανσό της Γαλλίας και Ουίλσον των ΗΠΑ).

Χάρτης με τα ελληνικά εδαφικά κέρδη μετά τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο.

πρέπει να προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων, το ίδιο πρέπει να ισχύει και για τις διεθνείς συμφωνίες. Σύμφωνα με τον Βενιζέλο, «δεν μπορούμε να έχουμε μια Κοινωνία των Εθνών η οποία θα παραβιάζει πάρα πολύ τις εθνικές ελευθερίες και τα εθνικά μας δικαιώματα [...] αλλά, εάν δεν ανταποκρίνεται απόλυτα στις επιθυμίες μας, καλύτερα να δεχτούμε όσα μπορούμε να κερδίσουμε παρά να διακινδυνεύσουμε το σύνολο προκειμένου να κερδίσουμε περισσότερα». Στην ίδια περίπτωση παρομοίασε την κατάσταση με μία νηοπομπή, στο πλαίσιο της οποίας «κάθε πλοίο είναι υποχρεωμένο να ταξιδεύει με την ταχύτητα του πιο αργού. Πρέπει να προσπαθούμε να καθοδηγούμε τα άλλα έθνη, αλλά πρέπει να προσέχουμε να μην προτρέχουμε πολύ σε σχέση με εκείνα. Ίσως χρειαστεί να αρκεστούμε στο να μείνουμε λίγο πίσω». Και κατέληγε προσθέτοντας ότι «το πιο σημαντικό προσόν ενός πολιτικού [στο πρωτότυπο: statesman] είναι να κάνει κάτι, να επιτελέσει κάτι πρακτι-

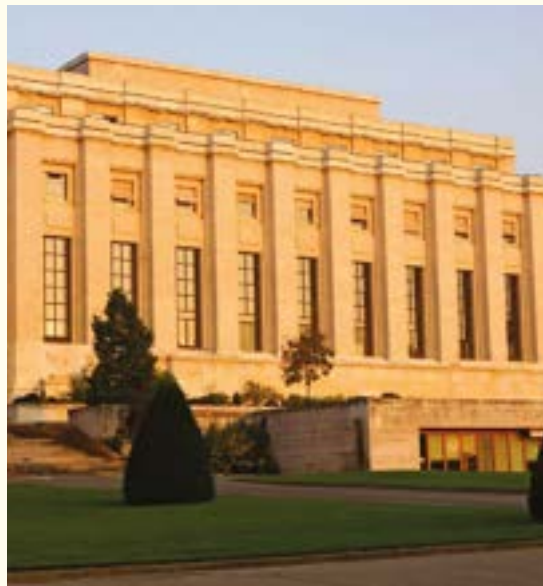
κό, να γνωρίζει τι είναι εφικτό και ποιο μέρος των ιδεών του είναι πραγματοποιήσιμο. Εν ολίγοις, να μην πηγαίνει πολύ γρήγορα, αλλά να μην πηγαίνει και πολύ αργά»¹⁶. Ο Γκίμπονς προσθέτει ότι η άποψη του Βενιζέλου στο Συνέδριο Ειρήνης ήταν πως η ολοκληρωτική νίκη των Συμμάχων αποτελούσε μία ευκαιρία «να διευθετηθούν τα πολιτικά σύνορα των ευρωπαϊκών κρατών σε πλήρη συμφωνία ή όσο το δυνατόν εγγύτερα προς τον εθνικό τους χαρακτήρα. Κατ' αυτό τον τρόπο θα δημιουργηθεί η αναγκαία βάση της Κοινωνίας των Εθνών»¹⁷.

Η αναγνώριση της συμβολής του στην παγίωση της ειρήνης

Η συμβολή του Βενιζέλου στις διαβουλεύσεις για τη συγκρότηση της ΚΤΕ δεν πέρασε απαρατήρητη από την εφημερίδα *Times* του Λονδίνου, η οποία σε δημοσίευσμά της από τις αρχές Ιουνίου του 1919 θεωρούσε τον Βενιζέλο (από κοινού με τον Βρετανό επικεφαλής του τμήματος του Φόρεϊν Όφισ για την ΚΤΕ, λόρδο Ρόμπερτ Σέσιλ, και τον σύμβουλο του προέδρου Ουίλσον, «συνταγματάρχη» Έντουαρντ Μάντελ Χάουζ) το πρόσωπο που ήταν κατεξοχήν υπεύθυνο για τη σύμβαση του συμφώνου για την ίδρυση της ΚΤΕ¹⁸. Αντίστοιχα θετικά σχόλια για τη συμβολή του Βενιζέλου στις εργασίες του Συνεδρίου της Ειρήνης εξέφρασαν και δύο σημαίνοντες Βρετανοί με παρουσία στο συνέδριο. Σύμφωνα με τον λόρδο Μόρις Χάνκεϊ, γραμματέα του βρετανικού υπουργικού συμβουλίου, ο Βενιζέλος ήταν «ένα απολαυστικό μεγάλο παιδί, ένας αληθινά μεγάλος άνδρας», ενώ σύμφωνα με τον διπλωμάτη Χάρολντ Νίκολσον, «τρομερά ειλικρινής, ευφυής και επιδέξιος»¹⁹. Σε μία άλλη περίπτωση ο Νίκολσον πρόσθεσε: «Αυτός και ο Λένιν είναι οι μόνες πραγματικά μεγάλες φυσιογνωμίες της Ευρώπης!»²⁰

Χάρη στην εκτενή συμμετοχή του Βενιζέλου στις δραστηριότητες σχετικά με την ίδρυση της ΚΤΕ παραχωρήθηκε στην Ελλάδα μία από τις πέντε μη μόνιμες θέσεις στο Εκτελεστικό Συμβούλιο του οργανισμού, ενώ στον Έλληνα πρωθυπουργό προτάθηκε να αναλάβει τα καθήκοντα του πρώτου καγκελάριου (αξιώματος αντίστοιχου με εκείνο του γενικού γραμματέα του ΟΗΕ). Το ενδεχόμενο αυτό θα του έδινε τη δυνατότητα να συγκαλεί τις συνεδριάσεις του συμβουλίου κατά βούληση, αλλά στις αρχές Φεβρουαρίου του 1919 εκείνος αρνήθηκε, ισχυριζόμενος ότι η πατρίδα του τον χρειαζόταν περισσότερο²¹.

Την ίδια περίοδο ο εμπνευστής της ίδρυσης της ΚΤΕ, πρόεδρος Ουίλσον, εκδήλωνε την εκτίμησή του για τον Βενιζέλο αναφέροντας με ενθουσιασμό ότι ήταν «ο σπουδαιότερος άνθρωπος που συνάντησα»²². Απευθυνόμενος στον ίδιο τον Έλληνα πρωθυπουργό τού δήλωνε: «Πρέπει να αντιληφθείτε ότι δεν υπάρχει κανείς στη διάσκεψη για τον οποίο τρέφω περισσότερο σεβασμό ή τον οποίο επιθυμώ να εξυπηρετώ περισσότερο από ό,τι εσάς»²³. Το γεγονός αυτό πάντως δεν εμπόδιζε τον Ουίλσον να αρνείται την παραχώρηση της Θράκης στην Ελλάδα, ιδιαίτερα μάλιστα της δυτικής, καθώς με αυτή τη μεθόδευση, όπως ισχυρίζονταν οι Αμερικανοί (και δευτερευόντως οι Ιταλοί), η Βουλγαρία θα έχανε την πρόσβασή της στη Μεσόγειο.²⁴ Ο Βενιζέλος αντέκρουσε εύστοχα το συγκεκριμένο επιχείρημα σε ένα υπόμνημά του προς τον Ουίλσον (με ημερομηνία 27 Σεπτεμβρίου 1919), στο οποίο μεταξύ άλλων ανέφερε τα εξής (σελ. 11): «Σε ό,τι αφορά το ζήτημα της εμπορικής διεξόδου [της Βουλγαρίας] στο Αιγαίο, μπορεί να της δοθεί πλήρης εξασφάλιση μέσω της υπαγωγής του Δεδεαγάτς [Αλεξανδρούπολης] στην Κοινωνία των Εθνών,

Το Παλάτι των Εθνών, η έδρα της ΚΤΕ στη Γενεύη.

η οποία θα μπορούσε να διορίσει μια επιτροπή για τη διοίκηση της πόλης, του λιμανιού και του σιδηροδρόμου. Παρά ταύτα, η Ελλάδα είναι διατεθειμένη να παραχωρήσει στη Βουλγαρία εμπορική διεξοδο μέσω της Καβάλας υπό την εγγύηση της Κοινωνίας των Εθνών και, επιπλέον, να κατασκευάσει με δικά της έξοδα μια σιδηροδρομική γραμμή μεταξύ της Καβάλας και των συνόρων με τη Βουλγαρία»²⁵. Με την επιχειρηματολογία του δηλαδή, ο Βενιζέλος αξιοποιούσε ως διπλωματικό εργαλείο την πρόσφατη θεσμοθέτηση της ΚΤΕ (για την οποία έδειχνε τόσο έντονο ενδιαφέρον ο Ουίλσον) προκειμένου να στοιχειοθετήσει τις διεκδικήσεις της Βουλγαρίας ως ακραίες. Πράγματι, αυτό φάνηκε σύντομα, όπως δηλώνει η Μακμίλαν, καθώς, «όταν συντάχθηκε ένα σχετικό άρθρο, η Βουλγαρία το απέρριψε αμέσως: “Μια βουλγάρικη [sic] πρόσβαση στη θάλασσα μέσω ελληνικού ή τούρκικου [sic] εδάφους, δεν θα ήταν μόνο ανέφικτη αλλά και ψυχολογικά απαράδεκτη”»²⁶.

Διπλωματική νίκη στο εξωτερικό, πολιτική ήττα στο εσωτερικό

Τελικά οι προσπάθειες του Βενιζέλου και της ελληνικής αντιπροσωπείας είχαν ως κατάληξη την υπογραφή των συνθηκών του Νεϊγί, με τη Βουλγαρία (στις 27 Νοεμβρίου 1919), και των Σεβρών, με την Οθωμανική Αυτοκρατορία (στις 10 Αυγούστου 1920), με τις οποίες η Ελλάδα έφτασε πολύ κοντά στην υλοποίηση της

Μεγάλης Ιδέας. Από μία ειρωνεία της τύχης όμως, την ίδια περίοδο απομακρύνθηκαν σταδιακά από την εξουσία ορισμένοι από τους πρωταγωνιστές της συμμαχικής νίκης, που ήταν ταυτόχρονα και διαμορφωτές του μεταπολεμικού σκηνικού στον ευρωπαϊκό και στον μεσογειακό χώρο. Στις 17 Ιανουαρίου 1920 ο Ζορζ Κλεμανσό παραιτήθηκε από πρωθυπουργός της Γαλλίας και ουσιαστικά απο-

Η πρώτη σύνοδος της ΚΤΕ. Διακρίνονται στο μέσο της επάνω σειράς ο πρόεδρος Ουίλσον και στο δεξιό κάτω άκρο της ο Ελ. Βενιζέλος. ΚΑΤΩ: Η υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών από τον Βενιζέλο.

σύρθηκε από την πολιτική. Τον Νοέμβριο του ίδιου χρόνου ο Ουίλσον και ο Βενιζέλος ηττήθηκαν σε εκλογικές διαδικασίες στις χώρες τους με διαφορά λίγων εβδομάδων (ο Ουίλσον έχασε τις προεδρικές εκλογές στις ΗΠΑ, που διεξήχθησαν στις 2 Νοεμβρίου, ενώ ο Βενιζέλος τις βουλευτικές της 14ης Νοεμβρίου - 1ης Νοεμβρίου, με το παλιό ημερολόγιο). Η πτώση τριών από τους κύριους πρωταγωνιστές των διεθνών εξελίξεων αποδυνάμωσε σχεδόν αμέσως το αρχικό κύρος και τον δυναμισμό της ΚΤΕ. Σε σχόλιό της στις 21 Νοεμβρίου 1920, με αφορμή την πτώση του Βενιζέλου, η γαλλική εφημερίδα *L'Action française* επισήμαινε χαρακτηριστικά: «Τα κύματα που ξεκίνησαν από την Αθήνα έχουν φτάσει στο Βερολίνο. Οι κυβερνήτες της Γερμανικής Αυτοκρατορίας το έχουν ήδη αντιληφθεί: η γλώσσα τους ξαφνικά έγινε πιο επιθετική. Η Συνέλευση της Κοινωνίας των Εθνών έχει επίσης υποστεί τις συνέπειες: η Γαλλία και η Μεγάλη Βρετανία μόλις ηττήθηκαν στον αγώνα για την προεδρία των δύο πραγματικά σημαντικών επιτροπών. Η κατάπτωση του κύρους μας, η μείωση της νίκης μας, η ενθάρρυνση της Γερμανίας: αυτές οι συνέπειες ακολούθησαν γρήγορα την καταστροφή του βενιζελισμού. Ήταν όμως λάθος να κάνουμε σχέδια σαν ο Βενιζέλος να ήταν αιώνιος. Αυτές οι συνέπειες θα επιδεινωθούν εάν η γαλλική πολιτική δείξει ότι καταβάλλεται από αυτές. Ας είμαστε βέβαιοι ότι τα άλλα έθνη προσβλέπουν στη Γαλλία και θα συμπεριφερθούν ανάλογα με το πώς θα αντιμετωπίσει η Γαλλία το διπλό πλήγμα του Βενιζέλου και του Βράνγκελ»²⁷.

Μετά την ήττα του Βενιζέλου η Ελλάδα έχασε την έδρα της στο Εκτελεστικό Συμβούλιο της ΚΤΕ προς όφελος της Κίνας. Παράλληλα, η κυβερνητική αλλαγή και η επιστροφή του βασιλιά Κωνσταντίνου (μετά το δημοψήφισμα της 6ης

Ο Αμερικανός πρόεδρος Γούντροου Ουίλσον.

Δεκεμβρίου 1920) την αποξένωσαν από τη Γαλλία και την Ιταλία. Η πολιτική απομόνωση συνέβαλε σημαντικά, με τη σειρά της, στην ελληνική ήττα από το κεμαλικό καθεστώς το 1922.

Καταλήγοντας, οφείλουμε να επισημάνουμε ότι το κυριότερο διπλωματικό όπλο του Βενιζέλου ήταν η ακατανίκητη δύναμη της πειθούς του, την οποία αναγνώριζαν ακόμη και οι αντίπαλοί του. Ένας από αυτούς, ο «διαπρεπής βασιλόφρων διπλωμάτης και υπουργός» (κατά τον Μάικλ Λιουέλιν Σμιθ) Γεώργιος Στρέιτ, έλεγε χαρακτηριστικά: «Όταν είμεθα οι δύο μας και διαφωνούμε, ο Βενιζέλος ουδέποτε με πείθει! Εάν γίνωμεν τρεις, αρχίζω να κλονίζομαι. Από της στιγμής δε καθ' ην ομιλεί προς περισσοτέρους, ως επί παραδείγματι εις το υπουργικόν συμβούλιον, συνέβη πολλάκις να παρσύρει και εμέ μετά των άλλων!»²⁸

*Μία ελαφρά συντομευμένη μορφή του κειμένου, υπό τύπον Powerpoint, παρουσιάστηκε στα αγγλικά, στις 27 Νοεμβρίου 2019, σε εκδήλωση της World Federation

of United Nations Associations (WFUNA) στη Γενεύη. Οι ημερομηνίες του κειμένου ακολουθούν το νέο ημερολόγιο, εκτός εάν επισημαίνεται διαφορετικά.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Γεώργιος Βεντήρης, *Η Ελλάδα του 1910-1920*, εκδ. Ίκαρος, τόμ. Β', Αθήνα, 1970, σ. 378.
- 2 Στο ίδιο, σ. 381.
- 3 Στο ίδιο, σ. 380.
- 4 A.J. Mann, *Το μέτωπο της Σαλονίκης (Α' Παγκόσμιος πόλεμος)*, εκδ. Εκάτη, Αθήνα, 2008, σ. 115.
- 5 Georgia Eglezou, *The Greek Media in World War I and its Aftermath*, εκδ. I.B. Tauris, 2009, σ. 28.
- 6 Michael Llewellyn Smith, «Venizelos' Diplomacy, 1910-1923: From Balkan Alliance to Greek-Turkish Settlement», στον συλλογικό τόμο *Eleftherios Venizelos: The Trials of Statemanship* (επιμ. Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης), Edinburgh University Press, 2006, σσ. 136-137.
- 7 Herbert Adams Gibbons, *Venizelos*, Houghton Mifflin Company, Βοστώνη-Νέα Υόρκη, 1920, σ. 333.
- 8 Στο ίδιο, σ. 334.
- 9 Στο ίδιο, σ. 332.
- 10 Παρατίθεται από τον Στέφανο Στεφάνου, *Ελευθέριος Βενιζέλος, πλαστουργός Ιστορίας*, Αθήνα, 1977, σ. 103.
- 10 Margaret Macmillan, *Οι ειρηνοποιοί. Έξι μήνες που άλλαξαν τον κόσμο*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα, 2005, σσ. 462-463.
- 11 H.A. Gibbons, *Venizelos, ό.π.*, σ. 331. Πρβλ. Στ. Στεφάνου, *Ελευθέριος Βενιζέλος, πλαστουργός Ιστορίας, ό.π.*, σ. 116.
- 12 Στέφανος Στεφάνου, *Ελευθέριος Βενιζέλος, πλαστουργός Ιστορίας, ό.π.*, σ. 116.
- 13 Η διάσωση αυτού του επεισοδίου αποδίδεται στον συνταγματάρχη Ουαϊτκάου, γραμματέα του Ουίλσον: Γεώργιος Ι. Πεσμαζόγλου, *Το χρονικό της ζωής μου (1880-1979)*, Αθήνα, 1980, σσ. 95-96. Πρβλ. Στέφανος Στεφάνου, *Ελευθέριος Βενιζέλος, πλαστουργός Ιστορίας, ό.π.*, σσ. 104-105.
- 14 Η διάσωση αυτού του επεισοδίου αποδίδεται στον συνταγματάρχη Ουαϊτκάου, γραμματέα του Ουίλσον: Γεώργιος Ι. Πεσμαζόγλου, *Το*

χρονικό της ζωής μου (1880-1979), Αθήνα, 1980, σσ. 95-96. Πρβλ. Στέφανος Στεφάνου, *Ελευθέριος Βενιζέλος, πλαστουργός Ιστορίας, ό.π.*, σσ. 104-105.

- 15 *Ελευθερίου Βενιζέλου πολιτικά υποθήκαι* (επιμ. Στέφανος Σ.Ι. Στεφάνου), τόμ. Β', Αθήνα, 1969, σσ. 193-194 (παραπομπή σε δημοσίευμα της εφημερίδας *Εσπερία* του Λονδίνου της 17ης Οκτωβρίου 1919).
- 16 Για το πρωτότυπο κείμενο των πρακτικών βλ. στο Μουσείο Μπενάκη, Αρχείο εισαγωγής 173 (Ε. Βενιζέλος, φάκελος 16: Υπουργείο Εξωτερικών-ΚΤΕ 1919, League of Nations Union: International Conference First Day. Friday 11th March 1919, 8-9), εδώ σε μετάφραση του γράφοντος.
- 17 H.A. Gibbons, *Venizelos, ό.π.*, σ. 335.
- 18 Περίληψη του άρθρου των *Times* παρατίθεται στο φύλλο της 8ης Ιουνίου 1919 της εφημερίδας *Ελεύθερος Λόγος*.
- 19 M. Macmillan, *Οι ειρηνοποιοί. Έξι μήνες που άλλαξαν τον κόσμο, ό.π.*, σσ. 453, 465.
- 20 Michael Llewellyn Smith, *Το όραμα της Ιωνίας. Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία, 1919-1922*, ΜΙΕΤ, Αθήνα, 2002, 141.
- 21 Peter J. Yearwood, *Guarantee of Peace. The League of Nations in British Policy, 1914-1925*, Oxford University Press, 2009, 131, C. Howard-Ellis, *The Origin, Structure and Working of the League of Nations*, εκδ. George Allen and Unwin, Λονδίνο, 1928, σ. 163, σημ. 2.
- 22 M. Macmillan, *Οι ειρηνοποιοί. Έξι μήνες που άλλαξαν τον κόσμο, ό.π.*, σ. 458.
- 23 Επιστολή Ουίλσον προς Βενιζέλο χρονολογούμενη πριν από τις 27 Σεπτεμβρίου 1919 (Μουσείο Μπενάκη, Αρχείο εισαγωγής 443, φάκελος Αθω Ρωμάνου).
- 24 M. Macmillan, *Οι ειρηνοποιοί. Έξι μήνες που άλλαξαν τον κόσμο, ό.π.*, σσ. 474-475.
- 25 Μουσείο Μπενάκη, Αρχείο εισαγωγής 443 (φάκελος Αθω Ρωμάνου).
- 26 M. Macmillan, *Οι ειρηνοποιοί. Έξι μήνες που άλλαξαν τον κόσμο, ό.π.*, σ. 475.
- 27 ΕΛΙΑ, Αρχείο Γεωργίου Στρέιτ, φάκελος 21, υποφάκελος 212: «Κοινωνία των Εθνών, Πρώτη Γενική Συνέλευση (1918-1920)».
- 28 Βεντήρης, τόμ. Α', Αθήνα, 1970, σ. 199. Πρβλ. Llewellyn Smith, σ. 175.

Ο Νίκος Νικολούδης είναι δρ. Ιστορίας του King's College (Πανεπιστήμιο του Λονδίνου).

Μάρω Βασιλειάδου

ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ

Πόσα γνωρίζουμε για την πορεία του νεαρού Κρητικού που εξελίχθηκε σε μια σπουδαία μορφή της σύγχρονης ελληνικής ιστορίας;

Μια εικονογραφημένη βιογραφία –η πρώτη γραμμένη ειδικά για παιδιά και νέους– αφηγείται με απλό τρόπο τα ιστορικά γεγονότα που δημιούργησαν τον μύθο του.

Επιστημονική επιμέλεια: Κωστής Γκοτσινάς
Εικόνες: Θένια Μιμηλάκη

ΣΕ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ ΜΕ ΤΟ
ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ ΚΑΙ ΜΕΛΕΤΩΝ
«ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ Κ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ»
ΧΑΝΙΑ

Ένα ταξίδι στον χρόνο

1866

Ξεσπά στην Κρήτη η επανάσταση που ονομάστηκε Δεύτερο '21.

1896

Διοργανώνονται οι πρώτοι σύγχρονοι διεθνείς Ολυμπιακοί Αγώνες στο ανακαινισμένο Παναθηναϊκό Στάδιο.

1910

Το Κόμμα Φιλελευθέρων κερδίζει τις εκλογές και πρωθυπουργός αναλαμβάνει ο Ελευθέριος Βενιζέλος.

1913

Η Κρήτη παραχωρείται στην Ελλάδα με τη Συνθήκη του Λονδίνου. Η Θεσσαλονίκη γίνεται ελληνική.

1920

Υπογράφεται η Συνθήκη των Σεβρών και η Ελλάδα αποκτάει τη μεγαλύτερη έκταση στη σύγχρονη ιστορία της.

Τα εδάφη της πρώην τσαρικής Ρωσίας που τέθηκαν πρόσκαιρα υπό τον έλεγχο των Κεντρικών Δυνάμεων με τη Συνθήκη του Μπρεστ-Λιτόφσκ (με μπλε χρώμα στη Γερμανία, με κόκκινο στην Αυστροουγγαρία και με πράσινο στην Οθωμανική Αυτοκρατορία).

ΜΕΓΑΛΕΣ ΔΥΝΑΜΕΙΣ ΚΑΙ ΚΕΜΑΛ

Οι συμμαχίες του Μουσταφά Κεμάλ το 1919-1922

ΤΟΥ ΛΕΥΤΕΡΗ ΚΑΝΤΖΙΝΟΥ

Ο ηγέτης των Τούρκων εθνικιστών Μουσταφά Κεμάλ, ο επονομαζόμενος Ατατούρκ, αντιπαρέβαλλε το μέλλον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με αυτό της τσαρικής Ρωσίας. Έτσι, θεώρησε ότι ο πρώτος και καλύτερος σύμμαχός του

θα ήταν ο επικεφαλής των μπολσεβίκων, Βλαντίμιρ Ιλίτς Ουλιάνοφ, γνωστός με το ψευδώνυμο Λένιν. Ακολούθως διαπίστωσε ότι οι Μεγάλες Δυνάμεις ήθελαν να απαγκιστρωθούν από τη Μικρά Ασία, αφού πλέον είχαν στρέψει το ενδιαφέρον τους στη Μέση Ανατολή. Τότε, μιμούμενος την αγγλοσαξονική πολιτική τού διαίρει και βασιλεύει, προκάλεσε ρήγμα στην Αντάντ συνάπτοντας ξεχωριστές συμφωνίες με τα περισσότερα μέλη της. Το αποτέλεσμα ήταν ότι οι Ευρωπαίοι σύμμαχοι, που είχαν κηρύξει τον πόλεμο εναντίον του Κεμάλ και είχαν εμπλέξει σε αυτή τη σύρραξη και την Ελλάδα, δήλωσαν την «αμεροληψία» τους και αναγνώρισαν την Κωνσταντινούπολη ως «κέντρο του τουρκικού έθνους». Στον αντίποδα, η Ελλάδα βυθιζόταν ολοένα και περισσότερο στην εσωστρέφεια.

Μπολσεβίκοι και Νεότουρκοι

Στις 3 Μαρτίου 1918 η μπολσεβικική Ρωσία, με ηγέτη τον Λένιν, υπέγραψε την πολυπόθητη συνθήκη ειρήνης με την καϊζερική Γερμανία στην πόλη Μπρεστ-Λιτόφσκ της σημερινής Λευκορωσίας. Με αυτό τον τρόπο η ηττημένη πρώην τσαρική αυτοκρατορία απεμπλεκόταν από τη δίνη του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου με ιδιαιτέρως επαχθείς όρους. Όσον αφορά τις πρώην τσαρικές επαρχίες στην Ασία, ο ωφελούμενος ήταν η Οθωμανική Αυτοκρατορία, η οποία είχε ταχθεί στο πλευρό των Κεντρικών Δυνάμεων (η Υπερκαυκασία –τα εδάφη ανάμεσα στη Μαύρη Θάλασσα και στην Κασπία θάλασσα– τέθηκε υπό οθωμανικό έλεγχο). Σχετικά με το Ανατολικό Ζήτημα ιδιαίτερη εντύπωση

προκάλεσε η Διακήρυξη του Συμβουλίου των Κομισάριων του Λαού, που δημοσιεύθηκε τη μέρα της ανακωχής. Σε αυτήν αναφερόταν μεταξύ άλλων ότι «η Κωνσταντινούπολη πρέπει να παραμείνει στα χέρια των μουσουλμάνων». Η δήλωση αυτή ήταν η πλέον αναπάντεχη, αφού ουσιαστικά η Ρωσία παραιτούταν από μία υπερχιλιετή επιδίωξή της, δηλαδή τον έλεγχο ή τουλάχιστον τον ελεύθερο διάπλου των Στενών. Για την ιστορία, η Συνθήκη Μπρεστ-Λιτόφσκ ακυρώθηκε μετά τη λήξη του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου, αλλά το ζήτημα ήταν ότι προδιαγραφόταν ένα μέλλον συνεργασίας μεταξύ των μπολσεβίκων και των Τούρκων.

Οι στρατιωτικές επιχειρήσεις του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου τερματίστηκαν με

Ελληνικά στρατεύματα στην Οδησό το 1919.

την Ανακωχή του Μούδρου (όρμος στη Λήμνο), στις 30 Οκτωβρίου 1918. Το πολιτικό τέλος του πολέμου επήλθε με μία σειρά επιμέρους συνθηκών. Αυτή τη φορά η Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν με την πλευρά των ηττημένων. Στην πρώην τσαρική αυτοκρατορία ο εμφύλιος σπαραγμός μεταξύ των μπολσεβίκων και των αντιμπολσεβίκων ολοένα και δυνάμωνε. Τότε οι Ευρωπαίοι, με πρωτοβουλία του Παρισιού, αποφάσισαν να ενισχύσουν τις αντιμπολσεβικικές δυνάμεις με την αποστολή στρατευμάτων στην Κριμαία. Στο πλαίσιο αυτής της «εκστρατείας» η Ελλάδα έστειλε περίπου 23.500 στρατιώτες στην Οδησό (21 Ιανουαρίου 1919), κατόπιν παρότρυνσης του Γάλλου πρωθυπουργού Ζορζ Κλεμανσό, με αντάλλαγμα το Παρίσι να υποστηρίξει τις αξιώσεις της Αθήνας στις μελλοντικές διαπραγματεύσεις για τη λύση του Ανατολικού Ζητήματος. Τελικά η ευρωπαϊκή εκστρατεία απέτυχε και το ανθελληνικό κλίμα στις τάξεις των μπολσεβίκων ενισχύθηκε. Βέβαια στην παρούσα φάση η μπολσεβικική Ρωσία, η οποία πορευόταν

προς τη σοβιετοποίηση, δεν στράφηκε εναντίον μόνο των Δυτικοευρωπαίων και, φυσικά, των Ελλήνων, αλλά επιδίωξε να συμμαχήσει και με πρώην αντιπάλους της, με τους οποίους είχαν πλέον κοινούς εχθρούς. Αυτοί δεν ήταν άλλοι από τους Τούρκους εθνικιστές, οι οποίοι θεωρούσαν τη στάση του σουλτάνου προδοτική και αντιμετώπιζαν τους Ευρωπαίους σαν εισβολείς.

Τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο οι δύο χώρες όδευαν σε παράλληλη πορεία. Η τσαρική αυτοκρατορία είχε διαλυθεί και η Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν υπό διάλυση. Στη Ρωσία ο Λένιν προσπαθούσε να εδραιώσει την εξουσία του, και το ίδιο επιδίωκε και ο Κεμάλ. Οι μπολσεβίκοι προσπαθούσαν να διατηρήσουν την εδαφική επικράτεια της πρώην τσαρικής αυτοκρατορίας πολεμώντας εγχώριους αντιφρονούντες και Δυτικούς εισβολείς, ενώ οι επαναστάτες κεμαλικοί προσπαθούσαν να ελέγξουν όσο το δυνατόν περισσότερες οθωμανικές επαρχίες. Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω η συμμαχία των μπολσεβί-

Στιγμιότυπο από τη Συνδιάσκεψη Ειρήνης των Παρισίων τον Ιανουάριο του 1919.

κων με τους νεότουρκους ήταν μονόδρομος για την επιβίωση και των δύο.

Η απόφαση για τη διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας

Υπ' αυτά τα δεδομένα, στις 18 Ιανουαρίου 1919 στο Παρίσι άρχισαν οι συζητήσεις για την «επόμενη μέρα» της Ευρώπης μετά τον πόλεμο. Στη συνδιάσκεψη συμμετείχαν οι αντιπροσωπείες 32 κρατών, μεταξύ των οποίων και η ελληνική, ενώ είχε αποκλειστεί η αντίστοιχη οθωμανική. Οι διαπραγματεύσεις ολοκληρώθηκαν ύστερα από πέντε μήνες και οι αποφάσεις που πάρθηκαν έθεσαν τα θεμέλια της Κοινωνίας των Εθνών (πρόδρομος του ΟΗΕ). Ο πυρήνας των συνομιλητών αποτελούνταν από τους ηγέτες της Μεγάλης Βρετανίας, Λόιντ Τζορτζ, της Γαλλίας, Ζορζ Κλεμανσό, της Ιταλίας, Βιτόριο Ορλάντο, και των Ηνωμένων Πολιτειών, Γούντροου Ουίλσον (Συμβούλιο των Τεσσάρων).

Η πρώτη μείζονος σημασίας απόφαση για το Ανατολικό Ζήτημα ήταν η διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (30 Ια-

νουαρίου 1919). Τους επόμενους μήνες συζητήθηκε το μέλλον των πρώην οθωμανικών επαρχιών και οι ζώνες επιρροής των Μεγάλων Δυνάμεων σε αυτές. Αρχικά η Ιταλία επέμενε στις αξιώσεις της, όπως αυτές είχαν διατυπωθεί στη Συμφωνία της Μωριέννης το 1917 (έλεγχος της περιοχής του Αυλώνα στη σημερινή Αλβανία, της Σμύρνης και της Αττάλειας). Ο Έλληνας πρωθυπουργός, Ελευθέριος Βενιζέλος, παρουσίασε τις διεκδικήσεις του, όπως αυτές είχαν κατατεθεί στο υπόμνημα του 1918 (έλεγχος της Βορείου Ηπείρου, της Ανατολικής και της Δυτικής Θράκης, της δυτικής Μικράς Ασίας, των Δωδεκανήσων και της Κύπρου). Σχετικά με την Κωνσταντινούπολη ζήτησε η πρώτη έδρα του σουλτάνου να μην περιληφθεί στο νέο τουρκικό κράτος.

Ο Αμερικανός πρόεδρος Ουίλσον ήταν αντίθετος με την προσάρτηση της Ανατολικής Θράκης στην Ελλάδα, προτείνοντας ένα μεγάλο τμήμα της να δοθεί στη Βουλγαρία (με όριο τη γραμμή Αδριανούπολη - Σαράντα Εκκλησιές) και ο

Με τη Συνθήκη του Καρς (13 Οκτωβρίου 1921) η Αρμενία (με κίτρινο χρώμα) έχασε τα δυτικά εδάφη της, που πλέον πέρασαν υπό τον τουρκικό έλεγχο (σκούρο κόκκινο χρώμα), και μεταβλήθηκε σε ένα σοβιετοποιημένο κράτος, μαζί με αυτά του Αζερμπαϊτζάν και της Γεωργίας.

ζωτικής σημασίας εμπορικός κόμβος της Σμύρνης να παραμείνει υπό τον τουρκικό έλεγχο. Ο Κλεμανσό και ο Τζορτζ δεν ήταν αντίθετοι με τις ελληνικές διεκδικήσεις, ενώ ο Ορλάντο απέρριψε κάθε πρόταση της Αθήνας. Στο μεταξύ η Ρώμη είχε διατάξει, εν αγνοία του συμβουλίου, τα στρατεύματά της να αποβιβαστούν στην Αττάλεια. Από εκεί αυτά κυρίευσαν το Ικόνιο (26 Απριλίου 1919). Όλα αυτά εξόργισαν τους Τούρκους εθνικιστές, οι οποίοι συνειδητοποίησαν ότι πλέον τίθετο ζήτημα και της ίδιας της αυθυπαρξίας τους.

Υπ' αυτές τις συνθήκες οι Αγγλο-Γάλλοι και οι Αμερικανοί φοβήθηκαν ότι οι Ιταλοί θα κυρίευαν πραξικοπηματικά τη Σμύρνη. Έτσι, ο Τζορτζ κάλεσε τον Βενιζέλο και τον ρώτησε αν μέσα στις επόμενες δύο τρεις μέρες η Ελλάδα θα μπορούσε να αποβιβάσει τα στρατεύματά της στη Μικρά Ασία, με σκοπό να απο-

τρέψουν την ιταλική κατάκτηση της Σμύρνης και να εξοντώσουν τους κεμαλικούς. Η απάντηση του Βενιζέλου ήταν καταφατική. Ύστερα από αυτό ο Ουίλσον και ο Κλεμανσό εισηγήθηκαν την κατάληψη της Σμύρνης από τον ελληνικό στρατό (7 Μαΐου 1919). Ακριβώς την επομένη, σε αντάλλαγμα, οι τρεις εταίροι αποδέχτηκαν την αξίωση της Αθήνας περί ελληνικού ελέγχου της Ανατολικής Θράκης. Ουσιαστικά λοιπόν η παρουσία του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη είχε ρόλο προστάτη της περιοχής από τους Ιταλούς και τους κεμαλικούς και όχι ρόλο απελευθερωτή, όπως θριαμβευτικά υπερτονίστηκε από την ελληνική κυβέρνηση και τον Τύπο.

Σχετικά με τη δυτική Μικρά Ασία ο Κλεμανσό και ο Τζορτζ συμφώνησαν να δοθεί στην Ελλάδα ένα μικρότερο τμήμα από αυτό που διεκδικούσε η Αθήνα αρχικά. Αντίθετα, οι Ουίλσον και Ορλάντο

διαφώνησαν με αυτή την παραχώρηση. Ο Αμερικανός πρόεδρος επέμενε ότι η νέα Τουρκία δεν θα επιβίωνε χωρίς τη Σμύρνη, την Ανατολική Θράκη και, φυσικά, την Κωνσταντινούπολη, οπότε το Ανατολικό Ζήτημα δεν θα επιλυόταν με αυτό τον τρόπο αλλά, αντίθετα, θα οξυνόταν. Ο Ιταλός πρωθυπουργός ήταν παρομοίως αντίθετος, επιμένοντας ότι οι πρώην οθωμανικές επαρχίες είχαν ήδη «μοιραστεί» βάσει παλαιότερων συμφωνιών.

Η τουρκο-σοβιετική μεθόριος

Ευθύς αμέσως μετά την υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών (10 Αυγούστου 1920), οι Τούρκοι επαναστάτες θεώρησαν ότι είχαν ανοικτό πλέον πόλεμο τόσο με τον «προδότη» σουλτάνο, όσο και με τους Έλληνες «εισβολείς». Όμως αυτοί έπρεπε πρώτα να εξασφαλίσουν τα νώτα τους (την Ανατολία και τον Καύκασο). Έτσι, ο Κεμάλ προσέγγισε τον Λένιν και εξασφά-

λισε οικονομική βοήθεια. Η πρώτη μεγάλη ενίσχυση προς τους κεμαλικούς ανήλθε στις 100.000 οθωμανικές λίρες και η δεύτερη στο 1.000.000 χρυσά ρούβλια (τον Ιούλιο και τον Σεπτέμβριο του 1920). Την ίδια χρονική περίοδο οι Ευρωπαίοι είχαν στρέψει το ενδιαφέρον τους στη Μέση Ανατολή, έχοντας αναθέσει στους Έλληνες να καταστείλουν τους Τούρκους επαναστάτες.

Τον Σεπτέμβριο του 1920 ο Κεμάλ εισέβαλε στη Δημοκρατία της Αρμενίας (κράτος που είχε ιδρυθεί με τη Συνθήκη των Σεβρών). Οι Αρμένιοι ζήτησαν τη βοήθεια των Ευρωπαίων, που είχαν ρόλο εγγυητή για τη νεότευκτη δημοκρατία, αλλά εκείνοι δεν μπόρεσαν να ανταποκριθούν, ενώ η γειτονική Γεωργία παρέμεινε ουδέτερη. Τον επόμενο μήνα οι μάχες εντάθηκαν και οι κεμαλικοί κέρδιζαν ολοένα και περισσότερο έδαφος. Έτσι, οι Αρμένιοι αναγκάστηκαν να υποκύψουν στον εκβιασμό των Ρώσων για

Τα μέλη της τουρκικής αντιπροσωπείας σε ιταλικό σιδηροδρομικό σταθμό, καθ' οδόν προς το Λονδίνο για την ομώνυμη διάσκεψη τον Φεβρουάριο του 1921.

σοβιετοποίηση της χώρας τους με αντάλλαγμα την ενσωμάτωση της οθωμανικής Αρμενίας στο νέο κράτος τους (24 Οκτωβρίου 1920).

Μέχρι τα μέσα του Νοεμβρίου τα τουρκικά στρατεύματα είχαν φτάσει λίγο έξω από την αρμενική πρωτεύουσα Γερεβάν. Οι Σοβιετικοί δεν είχαν ακόμα υποστηρίξει έμπρακτα τους Αρμένιους, οπότε αυτοί αναγκάστηκαν να συνθηκολογήσουν στην πόλη Αλεξαντροπόλ (Συνθήκη του Αλεξαντροπόλ, 18 Νοεμβρίου 1920). Κατά τη διάρκεια όμως των διαπραγματεύσεων ο Στάλιν, ως μέλος του Επαναστατικού Στρατιωτικού Συμβουλίου, διέταξε τα σοβιετικά στρατεύματα να εισβάλουν στο ελεύθερο ακόμα τμήμα της Αρμενίας μέσω του σοβιετοποιημένου Αζερμπαϊτζάν. Η κατάλυση της βραχύβιας Δημοκρατίας της Αρμενίας ήταν πλέον γεγονός. Οι Σοβιετικοί όχι

μόνο δεν τήρησαν την υπόσχεσή τους περί επαναφοράς των συνόρων της χώρας στην προτεραιά θέση τους, αλλά, αντίθετα, παραχώρησαν στους κεμαλικούς το ιστορικό για τους Αρμένιους όρος του Αραράτ, μαζί με το Καρς. Σε αντάλλαγμα ο Κεμάλ παρέδωσε το Μπατούμι (λιμάνι στο ανατολικό άκρο του Εύξεινου Πόντου) στη Γεωργία, ενώ το Αλεξαντροπόλ δόθηκε στους Σοβιετικούς. Κατ' αυτό τον τρόπο οι Σοβιετικοί αποκτούσαν κοινά σύνορα με την Τουρκία, έχοντας εξασφαλίσει την «ειρήνη» στην περιοχή.

Όσο ο Κεμάλ εδραίωνε την κυριαρχία του, οι Έλληνες ήταν για μία ακόμη φορά διχασμένοι, επιλέγοντας την εσωστρέφεια. Τον Οκτώβριο του 1920 ο εικοσιεφτάχρονος βασιλιάς Αλέξανδρος πέθανε πρόωρα από σπυραιμία και τον Νοέμβριο διενεργήθηκαν εκλογές. Ο Βενιζέ-

Τα μέλη της ελληνικής αντιπροσωπείας στη Διάσκεψη του Λονδίνου τον Φεβρουάριο του 1921. Από δεξιά, ο πρωθυπουργός και υπουργός των Εξωτερικών Νικόλαος Καλογερόπουλος, ο έκτακτος απεσταλμένος Λυσίμαχος Καυτατζόγλου, ο συνταγματάρχης Πτολεμαίος Σαρηγιάννης και ο αξιωματικός του πολεμικού ναυτικού Περικλής Μπούμπουλης.

λος έλπιζε πως θα τις κέρδιζε, αλλά τελικά δεν κατάφερε να εκλεγεί ούτε βουλευτής. Ακολούθως, τον Δεκέμβριο ο αυτοεξόριστος βασιλιάς Κωνσταντίνος επέστρεψε στον θρόνο του κατόπιν δημοψηφίσματος. Για την ευρωπαϊκή κοινή γνώμη η παλινόρθωση του Κωνσταντίνου ήταν κόκκινο πανί. Οι Ευρωπαίοι πολίτες είχαν περάσει τα πάνδεινα πολέμωντας τη Γερμανία, οπότε στο πρόσωπο του βασιλιά των Ελλήνων έβλεπαν «τον γαμπρό του μισητού κάιζερ». Σε καμία περίπτωση λοιπόν δεν θα ήθελαν να εμπλακούν σε έναν νέο πόλεμο ή να ενισχύσουν οικονομικά, στρατιωτικά ή διπλωματικά έναν συγγενή του κάιζερ, όταν ακόμα προσπαθούσαν να γιατρέψουν τις πληγές τους από έναν παγκόσμιο πόλεμο, που είχε προκληθεί έμμεσα από τη Γερμανία. Ως εκ τούτου, ούτε οι Ευρωπαίοι πολιτικοί ήθελαν να έρθουν σε ρήξη με την εγχώρια κοινή γνώμη, οπότε αμέσως άλλαξαν και αυτοί στάση (φυσικά, υπήρχαν και οι εκ πεποιθήσεως

αντίπαλοι της Ελλάδας ή του Κωνσταντίνου).

Η Συνδιάσκεψη του Λονδίνου

Το 1921 ήταν το έτος κλειδί που θα μπορούσε να είχε αλλάξει τη δυσμενή για τον ελληνισμό πορεία των γεγονότων. Ήδη από τις αρχές του έτους οι Ευρωπαίοι (κυρίως η Γαλλία και η Ιταλία) έθεσαν το ζήτημα για την αναθέρωση της Συνθήκης των Σεβρών. Έτσι, πραγματοποιήθηκε η Συνδιάσκεψη του Λονδίνου, που άρχισε στις 21 Φεβρουαρίου 1921 και οι εργασίες της έληξαν τρεις βδομάδες αργότερα. Σε αυτή συμμετείχαν οι ηγέτες της Μεγάλης Βρετανίας, της Γαλλίας, της Ιταλίας, της Ελλάδας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (της τυπικά νόμιμης και αναγνωρισμένης κυβέρνησης του σουλτάνου). Ωστόσο κατόπιν πρωτοβουλίας της Γαλλίας κλήθηκε και αντιπροσωπεία από την επαναστατική κυβέρνηση της Άγκυρας, οπότε για πρώτη φορά ο Κεμάλ αναγνωρίστηκε ως αρχηγός κράτους.

Αμυντικές οχυρώσεις των Αρμενίων στο Αλεξαντροπόλ.

Η Γαλλία είχε αλλάξει άρδην πολιτική στάση απέναντι στην Ελλάδα από το προηγούμενο φθινόπωρο. Ένας από τους βασικούς λόγους γι' αυτή την εξέλιξη ήταν η αλλαγή της πολιτικής ηγεσίας στο Μέγαρο των Ηλυσίων. Από τον προηγούμενο Σεπτέμβριο ο πρώην πρωθυπουργός, Αλεξάντρ Μιλεράντ, είχε αναδειχθεί σε νέο πρόεδρο της Γαλλίας, ο οποίος, αν και είχε εκλεγεί ως ανεξάρτητος, προερχόταν από το Ρεπουμπλικανικό-Σοσιαλιστικό Κόμμα (ιδεολογικά αντίπαλο του Ρεπουμπλικανικού επί Κλεμανσό). Πριν φτάσει στο Λονδίνο, η ελληνική αντιπροσωπεία με επικεφαλής τον πρωθυπουργό Νικόλαο Καλογερόπουλο πέρασε από το Παρίσι. Εκεί ο Έλληνας πρωθυπουργός ζήτησε από τον Μιλεράντ τη στήριξή του στο Ανατολικό Ζήτημα. Η απάντηση του Γάλλου προέδρου ήταν ότι «έχει ως κύρια υποχρέωση να προστατέψει τα συμφέροντα της Γαλλίας».

Στις κατ' ιδίαν συνομιλίες τους ο Βρετανός πρωθυπουργός συμβούλευσε τον

Έλληνα ομολογώ του ότι η Αθήνα καλό θα ήταν να επιδείξει πιο διαλλακτική πολιτική, ώστε αυτός να υπερασπιστεί αποτελεσματικότερα τα ελληνικά συμφέροντα. Συνάμα προϊδέασε τον Καλογερόπουλο για την εχθρική στάση της Γαλλίας και της Ιταλίας, ενώ υποσχέθηκε πως δεν θα επέτρεπε σε καμία περίπτωση την αυτονόμηση της Θράκης. Πράγματι, ο επικεφαλής της ιταλικής αντιπροσωπείας και υπουργός Εξωτερικών, κόμης Σφόρτσα, ήταν θερμός υποστηρικτής των κεμαλικών αξιώσεων, καθώς η πρότασή του για τη λύση του Ανατολικού Ζητήματος ήταν η εκκένωση της Σμύρνης από τον ελληνικό στρατό και η αυτονόμηση της Θράκης.

Τελικά οι θέσεις που προτάθηκαν από τη Μεγάλη Βρετανία ήταν οι εξής: α) ο ελληνικός στρατός να αποχωρήσει από τη Μικρά Ασία, β) ο λαός της Σμύρνης να εκλέξει τοπική συνέλευση, γ) στη θέση του αρμοστή να διοριστεί ξένος κυβερνήτης, επιλεγμένος από τους Συμμάχους

Κεμαλικοί και Σοβιετικοί υπογράφουν τη Συνθήκη της Μόσχας τον Μάρτιο του 1921.

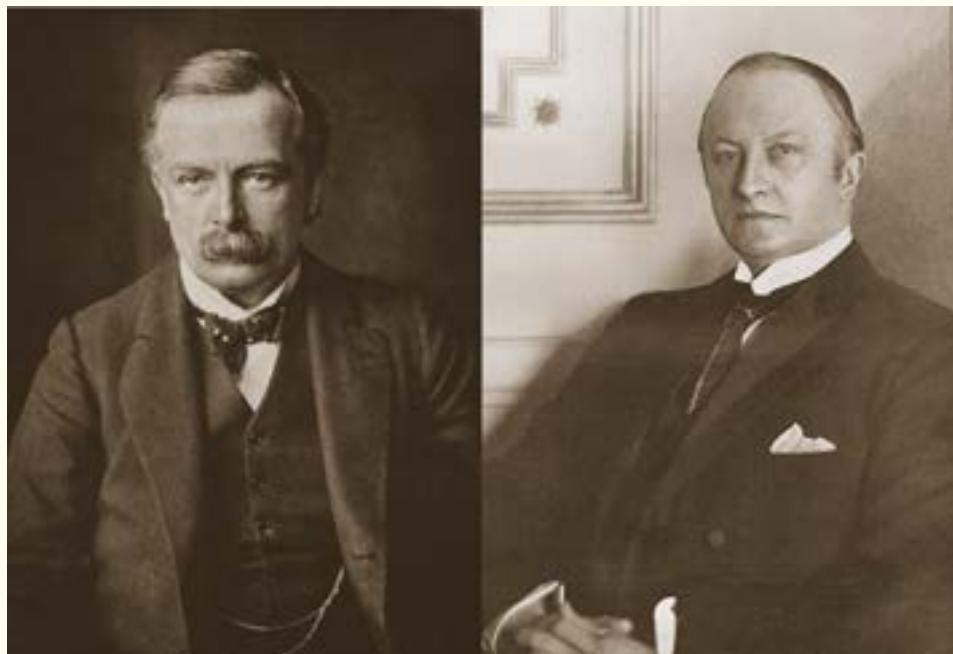
και δ) ο σουλτάνος να διατηρήσει την ονομαστική επικυριαρχία του στην περιοχή της Σμύρνης. Στο άκουσμα των απόψεων του Τζορτζο Καλογερόπουλος ισχυρίστηκε ότι η ελληνική Εθνοσυνέλευση είχε καταψηφίσει την τροποποίηση της Συνθήκης των Σεβρών, οπότε δεν τίθεται ζήτημα αναθεώρησής της. Ωστόσο η Αθήνα ήταν θετική ως προς την ονομαστική επικυριαρχία του σουλτάνου στη Σμύρνη και στην ανάδειξη τοπικής συνέλευσης. Η αποχώρηση όμως του ελληνικού στρατού, σύμφωνα με την επιχειρηματολογία του Έλληνα πρωθυπουργού, εγκυμονούσε πολλούς κινδύνους για τους Έλληνες της Μικράς Ασίας και τη φιλοευρωπαϊκή κυβέρνηση του σουλτάνου.

Ρεαλιστικά, η επιδιωκόμενη σταθερότητα στην Ανατολή θα μπορούσε να διατηρηθεί μακροπρόθεσμα μόνο από τον Κεμάλ και όχι από τους Έλληνες, που ήταν η μειονότητα στην ηπειρωτική Μικρά Ασία. Έτσι, το Παρίσι και η Ρώμη προέκριναν τον Τούρκο ηγέτη των επαναστατών ως τη μόνη συμφέρουσα γι' αυτούς λύση. Όσο για το Λονδίνο, αν και ήδη είχε στρέψει το βλέμμα του στη Μέση Ανατολή, δεν έπαψε να εποπτεύει το «μέγα ανάχωμα του ρωσικού επεκτατισμού», δηλαδή την Τουρκία. Έτσι, ο Τζορτζ ρώτησε ευθέως τον Καλογερόπουλο αν η Ελλάδα ήταν πρόθυμη να συνεχίσει την προσπάθεια καταστολής των Τούρκων επαναστατών, γνωρίζοντας ότι οι δυνάμεις του Κεμάλ είχαν ενισχυθεί με χιλιάδες νέους αντάρτες. Η απάντηση ήταν ίδια με εκείνη που είχε δώσει ο Βενιζέλος το 1919, καταφατική.

Σχεδόν ταυτόχρονα με τις παραπάνω διαβουλεύσεις, στο Παρίσι λάμβανε χώρα μία άλλη διαπραγματεύση. Η γαλλική κυβέρνηση υπέγραψε συμφωνία με τους κεμαλικούς. Τη γαλλο-κεμαλική προσέγγιση ζήτησαν οι Ιταλοί, οι οποίοι σχεδόν

αμέσως έσπευσαν να διαπραγματευθούν με τους Τούρκους επαναστάτες. Πράγματι, στις 13 Μαρτίου 1921 στη Ρώμη συνάφθηκε το Σύμφωνο Σφόρτσα - Μπεκίρ Σαμί Μπέη (οι υπουργοί Εξωτερικών της Ιταλίας και της κεμαλικής Τουρκίας αντίστοιχα), που πρόβλεπε τα εξής: α) τα ιταλικά στρατεύματα που βρίσκονταν επί τουρκεϊκού εδάφους θα αποχωρούσαν, β) οι κεμαλικοί θα προμηθεύονταν στρατιωτικό εξοπλισμό από την «ιταλική» Αττάλεια, γ) η Ιταλία θα υποστήριζε διπλωματικά τις τουρκικές αξιώσεις και δ) η Τουρκία θα παραχωρούσε στην Ιταλία φοροαπαλλαγές επί των περιοχών της Αττάλειας, του Ικονίου και της Κιουτάχειας. Κατ' αυτό τον τρόπο ο Κεμάλ κέρδισε και την ιταλική υποστήριξη, αλλά καθυστέρησε να επικυρώσει το εν λόγω σύμφωνο, με σκοπό να επαναδιαπραγματευθεί τους όρους του επί το επικερδέστερο στο μεσοπρόθεσμο μέλλον, όταν θα έθετε τα θεμέλια της νέας, ανεξάρτητης Τουρκίας. Σημειώτεον ότι λίγες μέρες αργότερα η Ιταλία υπέγραψε άλλη διμερή σύμβαση, με την Ελλάδα, με την οποία η Ρώμη δεσμεύταν ότι θα στήριζε τις ελληνικές αξιώσεις επί της Θράκης.

Και ενώ συνέβαιναν όλα αυτά, ο Καλογερόπουλος απέρριψε την επίσημη βρετανική πρόταση περί αποχώρησης των ελληνικών στρατευμάτων από τη Σμύρνη, οπότε η συνδιάσκεψη έληξε χωρίς ουσιαστικό αποτέλεσμα (14 Μαρτίου 1921). Ωστόσο ούτε η «φιλελληνική» στάση του Λονδίνου ήταν αλτρουιστική. Σύμφωνα με το βρετανικό σκεπτικό, ο ελληνοτουρκικός πόλεμος έπρεπε να διατηρηθεί όσο το δυνατόν περισσότερο. Έτσι, όσο ο Κεμάλ θα παρέμενε απασχολημένος με τους Έλληνες στη Μικρά Ασία, οι Βρετανοί θα πίεζαν την Τουρκία για τη σύναψη ευνοϊκότερων γι' αυτούς οικονομικών συμφωνιών, ώστε

Ο πρωθυπουργός της Μεγάλης Βρετανίας Ντέιβιντ Λόιντ Τζορτζ (περίοδος πρωθυπουργίας 1916-1922) και ο υπουργός Εξωτερικών Τζορτζ Ναθάνιελ Κάρζον (περίοδος υπουργίας 1919-1924).

τα πετρελαιοειδή από τις παραπάνω περιοχές να διοχετευτούν μέσω του τουρκικού εδάφους προς τη Μεσόγειο. Παρομοίως, η διαχείριση και η εμπορία του πετρελαίου αυτού ήταν ένας από τους λόγους που η Γαλλία αποδεδειγμένα πρώτη από τη Μικρά Ασία και έστρεψε το ενδιαφέρον της προς την Αλεξανδρέττα και τη Συρία.

Την επομένη της συνδιάσκεψης η ελληνική αντιπροσωπεία επέστρεψε στην Αθήνα, οπότε ο υπουργός Στρατιωτικών, Γούναρης, κήρυξε την έναρξη των πολεμικών επιχειρήσεων, που κράτησαν μέχρι τον Ιούλιο του 1921 (Εαρινή Επίθεση). Η γενικότερη απαισιοδοξία που επικρατούσε στην ελληνική πλευρά και οι πρώτες στρατιωτικές αποτυχίες στο μέτωπο οδήγησαν τον πρωθυπουργό Καλογερόπουλο σε παραίτηση. Έτσι, στην κρίσιμη αυτή στιγμή την πρωθυπουργία ανέλαβε ο Γούναρης. Στο αντίπαλο στρατόπεδο,

ο Κεμάλ ζήτησε από τους Συμμάχους προθεσμία 25 ημερών, εωσότου λάβει στα χέρια του τις επίσημες προτάσεις των Ευρωπαίων και απαντήσει. Στην πραγματικότητα όμως το χρονικό αυτό περιθώριο ζητήθηκε για να ανασυντάξει τις δυνάμεις του.

Η Υπερκαυκασία

Μόλις δύο μέρες μετά τη Συνδιάσκεψη του Λονδίνου οι κεμαλικοί συνομολόγησαν με τους Σοβιετικούς τη Συνθήκη της Μόσχας (16 Μαρτίου 1921). Και τα δύο συμβαλλόμενα μέρη συμφώνησαν να μην αναγνωρίσουν καμία παλαιότερη συνθήκη η οποία είχε επιτευχθεί με χρήση βίας από τρίτους και αφορούσε κάποιο από τα συμβαλλόμενα μέρη (όπως, για παράδειγμα, η Συνθήκη των Σεβρών, που είχε υπογράψει ο ηττημένος σουλτάνος μετά τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο). Επιπλέον η Ρωσία δεν θα αναγνώριζε καμία

Οι τέσσερις διαδοχικοί πρωθυπουργοί της Ιταλίας μετά τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο έως το 1922. Από αριστερά, Βιτόριο Ορλάντο (1917-1919), Φραντσέσκο Σαβέριο Νίτι (1919-1920), Τζιοβάνι Τζιολιτί (1920-1921) και Ιβανόε Μπονόμι (1921-1922).

συνθήκη η οποία δεν θα είχε επικυρωθεί από τη Μεγάλη Εθνοσυνέλευση της Άγκυρας, και θα αγνοούσε ουσιαστικά την εξουσία του σουλτάνου. Επιπροσθέτως οι Σοβιετικοί ανέλαβαν την υποχρέωση να ενισχύσουν παντοιοτρόπως την εμπόλεμη Τουρκία, χαρακτηρίζοντας την Ελλάδα όργανο διείσδυσης της βρετανικής κεφαλαιοκρατίας.

Συνέχεια της Συνθήκης της Μόσχας θεωρείται η Συνθήκη του Καρς, που υπογράφηκε στις 13 Οκτωβρίου 1921 και επικυρώθηκε σχεδόν έναν χρόνο αργότερα. Πρόκειται για μία συνθήκη ειρήνης μεταξύ της Τουρκίας και των Δημοκρατιών της Υπερκαυκασίας (Αζερμπαϊτζάν, Αρμενίας και Γεωργίας), με την οποία καθορίστηκαν τα σύνορα των χωρών αυτών. Τον επόμενο Δεκέμβριο οι παραπάνω δημοκρατίες εντάχθηκαν στη σοβιετοποιημένη πλέον Ρωσία, οπότε και συγκροτήθηκε η ΕΣΣΔ, μαζί με τις υπόλοιπες λαϊκές δημοκρατίες (συνολικά 15 χώρες απάρτιζαν την ΕΣΣΔ). Για την ιστορία, η Συνθήκη του Καρς υπήρξε η αιτία για τη διένεξη Τουρκίας και Ιράν για τα επίμαχα εδάφη του ελάσσονος Αραράτ, η οποία επιλύθηκε διπλωματικά το 1934. Αντίστοιχα, το 1952 η Μόσχα επιδίωξε τη μονομερή αναθεώρηση της συνθήκης, οδηγώντας την Τουρκία στην αγκα-

λιά του ΝΑΤΟ, ενώ μέχρι σήμερα η Αρμενία τη θέτει υπό αμφισβήτηση λόγω των διαφορών της με την Τουρκία και το Αζερμπαϊτζάν.

Ενώ λοιπόν ο Κεμάλ εργαζόταν αδιάκοπα για τη συγκρότηση της νέας Τουρκίας, η Ελλάδα έπρεπε να αντιμετωπίσει ένα νέο εσωτερικό της πρόβλημα. Το ΣΕΚΕ (πρόδρομος του ΚΚΕ) ταλάνιζε τη χώρα με απεργίες, με αποτέλεσμα τη δημιουργία προσκομμάτων στον ανεφοδιασμό του στρατεύματος στη Μικρά Ασία. Συνάμα η προπαγάνδα περί «απεργίας πολέμου» παρέσυρε σε λιποταξία τουλάχιστον 60.000 στρατιώτες μέχρι τα μέσα του κρίσιμου 1921.

Η μονομερής ανατροπή της Συνθήκης των Σεβρών

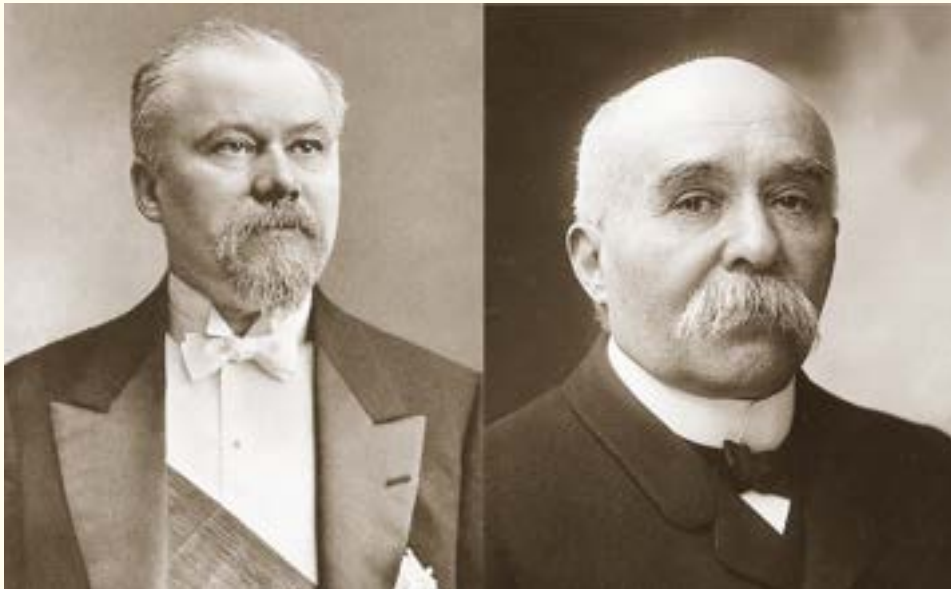
Τον Οκτώβριο οι γαλλο-κεμαλικές σχέσεις συσφίχθηκαν ακόμη περισσότερο με τη Συμφωνία της Άγκυρας, που συνήφθη μεταξύ του ίδιου του Κεμάλ και του προέδρου της Κοινοβουλευτικής Επιτροπής επί των Εξωτερικών Υποθέσεων της Γαλλίας Φρανκλέν Μπουιγιόν (γι' αυτό αποκαλείται και Συμφωνία Φρανκλέν Μπουιγιόν). Για μία ακόμη φορά, αλλά με τον πλέον επίσημο τρόπο, το Παρίσι αναγνώριζε την επαναστατική κυβέρνηση της Άγκυρας ως επίσημη ηγεσία του

τουρκικού κράτους. Ουσιαστικά επρόκειτο για μία απευθείας παραβίαση των διεθνών συνθηκών που είχε υπογράψει η ίδια η Γαλλία ως μέλος της Αντάντ στο πρόσφατο παρελθόν, η οποία αναθεωρούσε τις σχέσεις της τόσο με την Ελλάδα, όσο και με τους υπόλοιπους Συμμάχους.

Στη Συμφωνία Φρανκλέν Μπουιγιόν αποφασίστηκαν, μεταξύ άλλων, τα εξής: α) η μεταξύ των εμπολέμων κατάσταση θεωρήθηκε λήξασα, β) η Κιλικία έπρεπε να εκκενωθεί άμεσα από τα γαλλικά στρατεύματα (με εξαίρεση την Αλεξανδρέττα), γ) η Γαλλία θα παραχωρούσε στους επαναστάτες Τούρκους το σύνολο σχεδόν του στρατιωτικού της εξοπλισμού από την Κιλικία (10.000 τουφέκια, 2.000 ίππους, 10.000 στρατιωτικές στολές εκστρατείας, 10 αεροπλάνα με τα ανταλλακτικά τους, τεχνικούς που θα εκπαίδευαν τον κεμαλικό στρατό, και λοιπά), δ) η Γαλλία θα παραχωρούσε στους επαναστάτες Τούρκους τις κτήσεις

της στη συροτουρκική μεθόριο, ε) από την παραπάνω συροτουρκική μεθόριο μελλοντικά θα διερχόταν η νέα σιδηροδρομική γραμμή που θα συνέδεε τις ακτές της ανατολικής Μεσογείου με τη Βαγδάτη, στ) ο σιδηρόδρομος αυτός θα τελούσε υπό γαλλική διοίκηση, ζ) ο παραπάνω νέος σιδηρόδρομος θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί από αμφότερα τα κράτη για εμπορικούς και στρατιωτικούς σκοπούς, η) η νέα κυβέρνηση θα παραχωρούσε φορολογικά προνόμια στους Γάλλους επί της συροτουρκικής περιοχής και θ) η νέα τουρκική κυβέρνηση θα αναγνώριζε την εξουσία του Γάλλου πρόξενου επί της Συρίας.

Ουσιαστικά τότε πραγματοποιήθηκε η ανατροπή της Συνθήκης των Σεβρών, που ακυρώθηκε μονομερώς από τη Γαλλία, χωρίς να έχει υπάρξει προηγουμένως συμφωνία ή τουλάχιστον ενημέρωση των υπόλοιπων μελών που την είχαν συνάψει (Αρμενία, Βέλγιο, Ελλάδα, Ιαπωνία, Ιταλία, Μεγάλη Βρετανία, Πολω-

Έως το 1920 το «δίδυμο» στην ηγεσία της Γαλλίας ήταν (από αριστερά) ο πρόεδρος Ρεϊμόν Πουανκαρέ (1913-1920) και ο πρωθυπουργός Ζορζ Κλεμανσό (1917-1920).

νία, Πορτογαλία, Ρουμανία, Σερβο-κροατικο-σλοβενικό κράτος, Τσεχοσλοβακία και Χετζάζ).

Η συρο-τουρκική μεθόριος

Τον χειμώνα του 1921 ο Γούναρης μαζί με τον υπουργό Εξωτερικών Μπαλτατζή «βολόδερναν στα σοκάκια της Ευρώπης» προς αναζήτηση συμμάχων και χρημάτων. Η πρώτη τους συνάντηση ήταν με τον Γάλλο πρωθυπουργό Μπριάν (7 Οκτωβρίου 1921), και λίγες μέρες αργότερα με τον Βρετανό πρωθυπουργό Τζόρτζ και τον αναπληρωτή υπουργό Εξωτερικών Κάρζον. Τους επόμενους δύο μήνες η ελληνική αντιπροσωπεία δεν έδωσε κανένα σημείο ζωής στην κοινοβουλευτική ζωή της χώρας παρά μόνο όταν συναντήθηκε με τον Ιταλό πρωθυπουργό Μπινόμι και τον υπουργό Εξωτερικών Τορέτα (15 Δεκεμβρίου 1921). Στο τέλμα αυτό θα πρέπει να προστεθεί και η κοινοβουλευτική σιωπή της εγχώριας αντιπολίτευσης, με μοναδική ως προς το Μικρασιατικό Ζήτημα ενέργειά της μία έγγραφη πρόταση 34 βουλευτών με επικεφαλής τον Παναγιώτη Δαγκλή (Σεπτέμβριος 1921).

Στο μεταξύ οι Ευρωπαίοι είχαν να αντιμετωπίσουν ένα τεράστιο πρόβλημα κυριολεκτικά δίπλα τους. Η Γερμανία αδυνατούσε να πληρώσει τις πολεμικές αποζημιώσεις, ενώ συνάμα ελλόχευε ο κίνδυνος εμφυλίου και πολιτικής ανατροπής στη χώρα. Επομένως οι Σύμμαχοι έθεσαν ως προτεραιότητά τους την αντιμετώπιση του γερμανικού ζητήματος, ακολούθως τη διευθέτηση του ζητήματος των πετρελαίων της Μέσης Ανατολής και σε τρίτο (αν όχι ύστατο) χρόνο το Μικρασιατικό Ζήτημα. Έτσι, οι Σύμμαχοι συγκάλεσαν σύσκεψη στις Κάννες για να συζητήσουν το μείζον πρόβλημα, δηλαδή το μέλλον της κεντρικής Ευρώπης. Χάρη όμως στις προσπάθειες του Γούναρη, στις διεργασίες συμπεριλήφθηκε και

το «ήσσοнос» για τους Ευρωπαίους σημασίας Μικρασιατικό Ζήτημα, οπότε κλήθηκε και η ελληνική αντιπροσωπεία. Πράγματι, στις 6 Ιανουαρίου 1922 στις Κάννες συγκεντρώθηκαν οι ηγέτες της Μεγάλης Βρετανίας, της Γαλλίας, της Ιταλίας, του Βελγίου, της Ελλάδας και της Ιαπωνίας, καθώς και ένας παρατηρητής από τις Ηνωμένες Πολιτείες.

Σχετικά λοιπόν με το Ανατολικό Ζήτημα οι θέσεις του Λονδίνου ήταν οι εξής: α) θα δημιουργούνταν αυτόνομη πολιτεία στην περιφέρεια της Σμύρνης υπό την προστασία της Κοινωνίας των Εθνών, β) η περιφέρεια της Σμύρνης θα διοικούταν από μία πενταμελή επιτροπή αποτελούμενη από δύο Έλληνες Μικρασιάτες, δύο Τούρκους και έναν πρόεδρο διαφορετικής εθνικότητας και γ) τα ελληνοτουρκικά σύνορα της Θράκης θα μεταβάλλονταν (με πιθανή παραμονή της Αδριανούπολης στην ελληνική επικράτεια). Επιγραμματικά η απόφαση της Διάσκεψης των Καννών ήταν ότι η Γαλλία θα υποστήριζε κάθε βρετανική επιδίωξη επί του Ανατολικού Ζητήματος, υπό την προϋπόθεση ότι το Λονδίνο θα παρείχε κάθε βοήθεια στη Γαλλία σε περίπτωση γερμανικής επίθεσης.

Στο μεταξύ, μόλις δύο μέρες πριν από την έναρξη της συνδιάσκεψης (4 Ιανουαρίου) τα γαλλικά στρατεύματα αποχώρησαν από την Κιλικία. Αυτό σηματοδότησε και την εκκένωση της περιοχής από τους 13.000 Έλληνες και 45.000 Αρμένιους κατοίκους των Αδάνων, για να μην πέσουν στα χέρια των Τούρκων εθνικιστών. Η οδύσσεια για τους πρόσφυγες αυτούς μόλις είχε αρχίσει. Ο Κεμάλ είχε σχεδόν σίγουρη τη νίκη του στο μικρασιατικό μέτωπο, οπότε είχε έρθει η ώρα για τη ρύθμιση της συρο-τουρκικής μεθόριος (ουσιαστικά ο έλεγχος της Αλεξανδρέττας). Έτσι, δεν τήρησε τον λόγο του προς τους Γάλλους. Συμμορίες ατά-

Ο Κεμάλ μαζί με Σοβιετικούς στρατιωτικούς στο Ακσεχίρ (Φιλομήλιο Φρυγίας) λίγο πριν από τη μεγάλη αντεπίθεση το 1922.

κτων εισέβαλαν στη Συρία, επιβλήθηκε αυξημένος φόρος 25% στα γαλλικά προϊόντα (έναντι του 11% που ίσχυε για τα υπόλοιπα δυτικά εμπορεύματα) και δεν αναγνωρίστηκε η εξουσία του Γάλλου πρόξενου στη Συρία.

Στην Αθήνα τα νέα από το μέτωπο έφταναν με το σταγονόμετρο, και με μεγάλη καθυστέρηση. Η διένεξη του Έλληνα αρμοστή στη Σμύρνη, Αριστείδη Στεργιάδη, με τον τοπικό μητροπολίτη Χρυσόστομο είχε φτάσει στο αποκορύφωμά της. Το Οικουμενικό Πατριαρχείο ήταν διχασμένο, η θέση του πατριάρχη χήρευε από το 1918 και μόλις τον Νοέμβριο του 1921 εκλέχθηκε ο πρώην αρχιεπίσκοπος Αθηνών Μελέτιος (Δ΄) Μεταξάκης. Την ίδια χρονική περίοδο οι επικεφαλής αμυνίτες στρατιωτικοί σχεδίαζαν την επόμενη μέρα μετά την επικείμενη καταστροφή, ζώντας ανέμελα στο πολυτελές ξενοδοχείο του Μποδοσάκη στη Κωνσταντινούπολη. Επιπρόσθετα η ανικανότητα και η ασυνεννοησία της ελληνικής κυβέρνησης ώθησαν τον Κεμάλ να απορρίψει τις προτάσεις για ανακωχή, όπως αυτές διατυπώθηκαν τον Μάρτιο της επόμενης χρονιάς στη Διάσκεψη των Παρισίων.

Αμεροληψία από εκείνους που προκάλεσαν τον πόλεμο

Στις 22 Μαρτίου 1922 οι Ευρωπαίοι πρωθυπουργοί συνήλθαν στο Παρίσι για να συζητήσουν το Μικρασιατικό Ζήτημα, με πρώτιστο ζητούμενο την κατάπαυση του πυρός. Τέσσερις μέρες αργότερα κοινοποίησαν τις προτάσεις τους στην Αθήνα και στην Άγκυρα. Μεταξύ άλλων, διαπιστώθηκε ότι η αποκατάσταση της ειρήνης θα επερχόταν μόνο με την εφαρμογή δίκαιων όρων, που δεν θα έκαναν καμία πλευρά (ούτε την ελληνική ούτε την τουρκική) να νιώθει ηττημένη, επισημαίνοντας ρητά ότι η Κωνσταντινούπολη θα έπρεπε να παραμείνει «το οικονομικό και το εξουσιαστικό κέντρο του τουρκικού έθνους». Στον αντίποδα, η Ελλάδα θα λάμβανε πλούσια ανταλλάγματα σε ένδειξη της ευγνωμοσύνης των Συμμάχων για τις πολυετείς θυσίες των Ελλήνων, ενώ έπρεπε να ληφθούν μέτρα για την ασφάλεια των διαφόρων μειονοτήτων που διαβιούσαν ένθεν κακειθεν του Αιγαίου. Τέλος επισημάνθηκε ότι οι ίδιοι οι Σύμμαχοι δεν θα έπρεπε να μεροληπτούν, ώστε οι αποφάσεις τους να γίνουν αποδεκτές και από τις δύο πλευρές. Η ειρωνεία ωστόσο ήταν ότι οι Σύμμαχοι έκαναν

λόγο περί αμεροληψίας σε έναν πόλεμο που οι ίδιοι είχαν κηρύξει και είχαν εμπλέξει την Ελλάδα σε αυτόν, ενώ συνάμα έρχονταν σε μυστικές συμφωνίες (τουλάχιστον η Γαλλία και η Ιταλία) υποστηρίζοντας τους κεμαλικούς.

Στο πρακτικό μέρος, προτάθηκε η αποχώρηση των Ελλήνων από τη Μικρά Ασία, ενώ υπό τον ελληνικό έλεγχο θα παρέμενε ένα τμήμα της Ανατολικής Θράκης (μέχρι τις Σαράντα Εκκλησιές). Η Αθήνα έκανε δεκτούς επί της αρχής τους όρους της ανακωχής. Η Άγκυρα όμως δεν έδωσε σαφή απάντηση. Ήθελε να κερδίσει χρόνο, ώστε πρώτα να καταφέρει το καίριο πλήγμα στους Έλληνες και μετά να διαπραγματευτεί ως νικήτρια δύναμη. Η βασική της απαίτηση για τη συζήτηση οποιουδήποτε όρου ήταν η πλήρης εκκένωση της Μικράς Ασίας από τους Έλληνες, κάτι που γνώριζαν ότι η Αθήνα δεν θα έκανε δεκτό για την ώρα. Ύστερα από αυτή την απάντηση οι Σύμμαχοι θεώρησαν ότι οι προσπάθειές τους είχαν ναυαγήσει. Έτσι, αρκέστηκαν στην ανακοίνωση ότι «η Τουρκία θα ήταν δίκαιο να διατηρήσει την ιστορική και ένδοξη πρωτεύουσά της, την Κωνσταντινούπολη».

Μετά τη Συνθήκη των Σεβρών και την επιβεβαίωση της ανίσχυρης εξουσίας του σουλτάνου, ο Κεμάλ έγινε άτυπα ο νέος ηγέτης της Τουρκίας. Το πρώτο μέλημά του ήταν να εξασφαλίσει τα νώτα του στην Υπερκαυκασία και έναν σπουδαίο οικονομικό χορηγό. Συνάπτοντας με τους μπολσεβίκους τις Συνθήκες της Μόσχας και του Καρς ο Κεμάλ κέρδισε εδάφη, χρυσό και «ειρήνη», οπότε πλέον μπορούσε να στραφεί προς το δυτικό μέτω-

πο, τη Μικρά Ασία. Σημειωτέον ότι με τις παραπάνω συνθήκες η Τουρκία κέρδισε περίπου το ένα τρίτο της σημερινής εδαφικής της επικράτειας. Ακολούθως ο Κεμάλ συμφώνησε τη μη επιθετική δράση των Ιταλών και των Γάλλων, μεταθέτοντας σε δεύτερο χρόνο την επίλυση των διαφορών του με αυτούς. Έτσι, έχτισε το διπλωματικό και το στρατιωτικό μέλλον του υπό σύσταση νέου εθνικού κράτους της Τουρκίας, ενώ στο εσωτερικό ήταν αμείλικτος, εξοντώνοντας όποιον και ό,τι θεωρούσε επικίνδυνο για τα σχέδιά του.

Στο αντίπαλο στρατόπεδο, η Ελλάδα όχι μόνο έχανε συμμάχους, αλλά δημιουργούσε και νέους εχθρούς, όπως τους μπολσεβίκους με την εκστρατεία στην Κριμαία το 1919. Στο εσωτερικό βυθιζόταν ολοένα και περισσότερο στο τέλμα, με τις λανθασμένες πολιτικές επιλογές των ηγετών της και την υπόσκαψη των εθνικών συμφερόντων από τους επίδοξους δελφίνους της εξουσίας. Όλα τούτα οδήγησαν στην τραγωδία του 1922 και στη για πρώτη φορά μετά το 1821 παραχώρηση ελληνικού εδάφους (της Ανατολικής Θράκης) αντι πληρωμής πολεμικών αποζημιώσεων.

ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- M. Llewellyn-Smith, *Το όραμα της Ιωνίας*, ΜΙΕΤ, Αθήνα, 2009.
- 2004.
- R. Albrecht-Carrié, *A Diplomatic History of Europe Since the Congress of Vienna*, Harper and Brothers, Νέα Υόρκη, 1958.
- G. Johnson, *Locarno Revisited, European Diplomacy 1920-1929*, Routledge, HB,
- Chr. Kaunert, S. Leonard, L. Berger, G. Johnson, *Western Foreign Policy and the Middle East*, Routledge, HB, 2015.

Ο Λευτέρης Καντζίνος είναι συγγραφέας, ιστορικός ερευνητής.

ΜΑΦΙΑ ΚΑΙ ΣΥΝΔΙΚΑΤΑ ΣΤΙΣ ΗΠΑ

Από το συνδικάτο του εγκλήματος στα συνδικάτα των εργαζομένων

ΤΟΥ ΓΙΩΡΓΟΥ ΚΑΣΑΜΠΑΛΑΚΟΥ

Η σχέση μαφίας και συνδικάτων στις ΗΠΑ αποτελεί θέμα ταμπού για την αμερικανική κοινωνία. Η διείσδυση του οργανωμένου εγκλήματος στον συνδικαλιστικό χώρο αποτέλεσε στρατηγική επιλογή των μεγάλων οικογενειών της Κόζα Νόστρα για την απόκτηση πλούτου και επιρροής. Υπό τις ευλογίες πολλών επιχειρηματιών και χρησιμοποιώντας τη συνδικαλιστική κάλυψη οι «νονοί» του εγκλήματος έβαλαν στο χέρι ολόκληρους κλάδους της οικονομίας και της παραγωγής, ληστεύοντας και κατευθύνοντας αμύθητα ποσά από τα ταμεία των εργαζομένων σε παράνομες και εγκληματικές δραστηριότητες.

Η ΠΡΟΣΦΑΤΗ ταινία του Σκορτσέζε *Ο Ιρλανδός*, περιγράφει τη στρατολόγηση ενός οδηγού φορτηγού μεταφοράς κρεάτων στο οργανωμένο έγκλημα στο πλευρό του συνδικαλιστή Τζίμι Χόφα. Η αναρρίχηση του στα αξιώματα της μαφίας μέσω του σωματίου των οδηγών φορτηγών (Teamsters) ίσως ξενίζει το ελληνικό κοινό, ήταν όμως κάτι πολύ συνηθισμένο για την αμερικανική κοινωνία. Ιδιαίτερα στις πρώτες δύο δεκαετίες του 20ού αιώνα, όταν η μαφία απέκτησε κομβικό κοινωνικοπολιτικό ρόλο, επρόκειτο για το κύριο μέσο με το οποίο το οργανω-

μένο έγκλημα εισερχόταν σε έναν κλάδο, με σκοπό να τον ελέγξει και να επεκταθεί σε άλλους. Είναι χαρακτηριστικό ότι κατά τη διάρκεια μιας παναμερικανικής σύσκεψης ηγετικών στελεχών της Κόζα Νόστρα στο Απαλαχίν της πολιτείας της Νέας Υόρκης τον Νοέμβρη του 1957 η οποία κατέληξε στη σύλληψη εξήντα τριών αρχηγών οικογενειών του υποκόσμου, αποκαλύφθηκε ότι οι είκοσι τρεις από αυτούς είχαν διοικητική θέση σε εργατικό σωματείο.

Η εισχώρηση στον εργασιακό συνδικαλισμό δεν ήταν ποτέ μόνο μια παράπλευρη δραστηριότητα του οργανωμέ-

νου εγκλήματος στις ΗΠΑ. Οι μεγάλες φαμίλιες της μαφίας είχαν καταλάβει έγκαιρα τη σημασία των σωματείων και τα εργαλεία που πρόσφερε ο συνδικαλισμός: καλοπληρωμένες θέσεις σε πολυθεσίτες γκάνγκστερ, ξέπλυμα μαύρου χρήματος από παράνομες δραστηριότητες, απόκτηση ελέγχου μεγάλων επιχειρήσεων και ολόκληρων κλάδων, άμεση και έμμεση επιρροή σε πολιτικούς, κόμματα, ακόμη και κυβερνήσεις, και, φυσικά, έλεγχο των τεράστιων αποθεματικών των συνταξιοδοτικών ταμείων των συνδικάτων.

Διεφθαρμένοι συνδικαλιστές, φιλικόι προς τους εργοδότες

Πολλοί εργοδότες, κυρίως βιομήχανοι, τραπεζίτες και φορείς του μεγάλου κεφα-

λαίου, ενίσχυσαν συνειδητά τον ρόλο της μαφίας. Βασιζόμενοι σε διάταξη του Εθνικού Συμφώνου Εργασιακών Σχέσεων (National Labor Relations Act – NLRA) του 1935, που όριζε ότι ο εργοδότης είχε το αποκλειστικό δικαίωμα να επιλέξει το σωματείο των εργαζομένων με το οποίο θα προχωρούσε σε συλλογική διαπραγμάτευση τουλάχιστον για τρία χρόνια, προτιμούσαν να διαπραγματεύονται με γκάνγκστερ παρά με μαχητικούς και διεκδικητικούς συνδικαλιστές. Σε κάθε περίπτωση, τους συνέφερε οικονομικά να δωροδοκούν μαφιόζους παρά να ικανοποιούν μισθολογικά και άλλα αιτήματα όλων των εργαζομένων. Άλλωστε η μαφία, πάντα με το κατάλληλο τίμημα, αλλοίωνε τον ελεύθερο ανταγωνισμό παρέχοντας σε κάποιον εργοδότη την κυριαρ-

Ο Τζίμι Χόφα περπατά με υποστηρικτές του από το σωματείο των οδηγών φορτηγών Teamsters, έξω από το χώρο του συνεδρίου του σωματείου, στο Μαϊάμι Μπιτς, το 1957. ΔΕΞΙΑ: Το φύλο της *Daily News*, την επομένη της επεισοδιακής σύλληψης 62 στελεχών της Κόζα Νόστρα στο Απαλαχίν της Νέας Υόρκης, στις 14 Νοεμβρίου του 1957. Όπως αποκαλύφθηκε στη συνέχεια, οι 23 είχαν διοικητική θέση σε εργατικό σωματείο.

χία στον κλάδο του, όχι μόνο γιατί εκείνος θα πλήρωνε μικρότερο εργατικό κόστος, αλλά γιατί θα είχε τη δυνατότητα να προκαλέσει μποϊκοτάζ (μέσω απεργίας ή δολιοφθοράς) στους ανταγωνιστές του. Επίσης, οι επιχειρηματίες που θα συνεργάζονταν με την Κόζα Νόστρα είχαν τη δυνατότητα να δημιουργήσουν καρτέλ, ώστε να ρυθμίζουν όπως επιθυμούσαν τους μισθούς, τις τιμές παροχής υπηρεσιών και τον ανταγωνισμό. Σε κάποιες περιπτώσεις εργοδότες συμμετείχαν σε εργατικά σωματεία, καθορίζοντας τη στάση τους σε κρίσιμες ψηφοφορίες στις οποίες πιθανόν να λαμβάνονταν αποφάσεις επιβλαβείς για τα συμφέροντά τους. Άλλοι, φυσικά, αναγκάζονταν να συμμορφωθούν με τις επιταγές της μαφίας, υπό το καθεστώς του εκβιασμού και των απειλών.

Εργαζόμενοι: τα θύματα αυτής της σχέσης

Τα θύματα αυτής της αλλοπρόσαλλης – με μια πρώτη ματιά – σχέσης ανάμεσα στο οργανωμένο έγκλημα και στα εργατικά σωματεία ήταν οι ίδιοι οι εργαζόμενοι, που αδυνατούσαν να τα βάλουν με έναν νέο, εσωτερικό εχθρό, που εκβίαζε, απειλούσε και δολοφονούσε χωρίς κανέναν ενδοιασμό. Ύστερα από υπεράνθρωπες προσπάθειες για τη δημιουργία συνδικάτων ή τοπικών παραρτημάτων τους, έβλεπαν τους κόπους τους να πηγαίνουν χαμένοι και τον πλούτο των ταμείων τους να κατευθύνεται σε τσέπες «νονών». Οι συλλογικές διαπραγματεύσεις των σωματείων που ελέγχονταν από τους μαφιόζους ήταν κατά κανόνα ασύμφορες για τα μέλη της βάσης των εργατικών ενώσεων, αφού κυριαρχούσαν τα λεγόμενα «sweet-heart collective bargaining contracts», συμφωνίες δηλαδή που δεν προωθούσαν τα συμφέροντα των εργαζομένων, αλλά αποδεικνύονταν ιδιαίτερα επικερ-

δείς για τους γκάνγκστερ-μέλη των διοικήσεων των σωματείων και τους εργοδότες.

Άλλη συνηθισμένη πρακτική των μαφιόζων ήταν η εξασφάλιση εργασιακής ειρήνης, για την οποία εκβίαζαν τους επιχειρηματίες, αποσπώντας τους σημαντικά ποσά. Σε περίπτωση που εκείνοι δεν ενέδιδαν, προκαλούσαν απεργίες ή δολιοφθορές στην παραγωγή. Σε περίπτωση που οι εργοδότες έδιναν χρήματα αλλά οι εργαζόμενοι της βάσης επιθυμούσαν να απεργήσουν, οι κακοποιοί-συνδικαλιστές επέβαλλαν τις εργοδοτικές επιθυμίες με τη βία.

Στις ΗΠΑ τα σωματεία και τα τοπικά παραρτήματα λειτουργούσαν και ως γραφεία εύρεσης εργασίας για τα μέλη τους. Οι απλοί εργαζόμενοι πλήττονταν και από τις λίστες προτεραιότητας για πρόσληψη, που καταρτίζονταν από τις διεφθαρμένες διοικήσεις με σκοπό την αποκλειστική πρόσληψη εγκληματιών και ανθρώπων της μαφίας, ιδιαίτερα στις πιο καλοπληρωμένες θέσεις. Οι εργαζόμενοι υπέφεραν επίσης από μία άλλη πρακτική της μαφίας, τη χορήγηση άδειας σε εργοδότες (με το αζημίωτο προφανώς) για πρόσληψη εργαζομένων εκτός σωματείου.

Η ακριβής ή έστω κατά προσέγγιση αποτύπωση της εισχώρησης της μαφίας σε κλαδικά και επιχειρησιακά συνδικάτα δεν είναι εύκολο να υπολογιστεί. Πέρα από τους γνωστούς «νονούς» που κατείχαν νευραλγικές θέσεις σε διοικήσεις εργατικών ομοσπονδιών και σωματείων, υπήρχαν εργαζόμενοι που έπαιζαν απλώς τον ρόλο του πληροφοριοδότη ή του έμπιστου ανθρώπου της μαφίας. Αν θεωρήσουμε ότι μπορούμε να εξαγάγουμε συμπεράσματα βάσει των συνεπειών της δράσης του οργανωμένου εγκλήματος στους εργασιακούς χώρους, τότε θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι η σημα-

ντική πτώση της δυναμικής των συνδικάτων στις ΗΠΑ και η δραματική μείωση του ποσοστού συνδικαλισμένων εργαζομένων (από 32,5% το 1953 στο 13% το 2005) σίγουρα οφείλονται σε μεγάλο ποσοστό στην απογοήτευση και στην ηττοπάθεια που καλλιέργησαν στα εκατομμύρια μέλη των σωματείων οι έκνομες ενέργειες πολλών διοικήσεων σωματείων και τοπικών παραρτημάτων τους.

Μεγαλουπόλεις και μικροί εργασιακοί χώροι

Η εισχώρηση της μαφίας στον εργασιακό συνδικαλισμό ήταν μαζικότερη στις μεγαλουπόλεις, όπου ο υπερπληθυσμός προσφέρει μεγαλύτερη κάλυψη σε παράνομες δραστηριότητες. Σικάγο, Νέα Υόρκη, Λος Άντζελες, Σιάτλ, και άλλες μεγάλες αμερικανικές μητροπόλεις αποτέλεσαν το λίκνο των γκάνγκστερ-συνδικαλιστών. Παράλληλα το οργανωμένο έγκλημα πάντα έδειχνε προτίμηση στους μικρούς εργασιακούς χώρους, στους οποίους ο περιορισμένος αριθμός εργαζομένων επέτρεπε τον απόλυτο έλεγχο των σωματείων και των τοπικών παραρτημάτων, σε αντίθεση με τα εργοστάσια, όπου η μαζική συγκέντρωση εργαζομένων δεν επέτρεπε την εύκολη εκλογή «νονών» σε θέσεις κλειδιά.

Τα σωματεία στα οποία παραδοσιακά στόχευε η μαφία ήταν αυτά των εργαζομένων στην οικοδομή, σε ξενοδοχεία, συνεδριακά κέντρα και εστιατόρια, ή σε εργολαβικές εταιρίες φορτοεκφόρτωσης στα λιμάνια και στις μεταφορές (οδηγοί λεωφορείων ή φορτηγών). Σε αυτούς τους χώρους οι εργαζόμενοι συνήθως εργάζονται σε εργολαβικές εταιρίες, δεν συγκεντρώνονται μαζικά και αντικαθίστανται συχνά, με αποτέλεσμα να μην είναι εφικτή μια μόνιμη και σταθερή συναδελφική σχέση, που λειτουργεί απο-

τρεπτικά προς την εγκαθίδρυση μιας αντιδημοκρατικής κλίκας, «φυτευτής» από πάνω.

Τα σωματεία που υπάγονταν στην εργατική συνομοσπονδία CIO (Congress of Industrial Organisations) ήταν πολύ πιο ασφαλή από τις πρακτικές του οργανωμένου εγκλήματος από ό,τι εκείνα που υπάγονταν στην AFL (American Federation of Labor). Όπως θα δειχθεί και στη συνέχεια, οι ηγεσίες των δύο ομοσπονδιών διαχειρίστηκαν πολύ διαφορετικά τη συμμετοχή της Κόζα Νόστρα στα σωματεία τους.

Αλ Καπόνε: Συμμορία και συνδικάτα

Στο Σικάγο της ποτοαπαγόρευσης, τις δεκαετίες 1910 και 1920, ο Αλ Καπόνε και η συμμορία του έλεγχαν δεκάδες τοπικά παραρτήματα και σωματεία οικοδόμων, σερβιτόρων και ξενοδοχοϋπαλλήλων. Όπως αναφέρει ο γνωστός Αμερικανός πολιτικός επιστήμονας Χάρολντ Σάιντμαν στο βιβλίο του *Labor Czars*, ένας από τους πιο γνωστούς συνδικαλιστές στο Σικάγο δέχτηκε την επίσκεψη του Καπόνε και των συντρόφων του, κατά την οποία πληροφορήθηκε ότι η Συμμορία σκόπευε να αναλάβει τον έλεγχο διαφόρων σωματείων στα οποία ο γνωστός συνδικαλιστής εμπλεκόταν άμεσα. Του συνέστησαν μάλιστα να μην παραιτηθεί από τις θέσεις ευθύνης που κατείχε, γιατί θα δημιουργούνταν υποψίες στις Αρχές, κάτι που ο συνδικαλιστής δέχτηκε.

Ο Γκας Ρούσο, ρεπόρτερ και συγγραφέας του βιβλίου *The outfit – The role of Chicago's underworld in the shaping of Modern America*, αναφέρει ότι το 1928 η Συμμορία έλεγχε το 70% των σωματείων στο Σικάγο, συμπεριλαμβανομένου και αυτού των τεχνικών κινηματογράφου (ΜΡΟΥ), μέσω του οποίου κατάφερε να κυριαρχήσει ακόμη και στο Χόλιγουντ,

Στις 30 Ιουλίου του 1975, ο Χόφα εξαφανίστηκε και επτά χρόνια αργότερα, θεωρήθηκε και επίσημα νεκρός.

παίρνοντας ως αμοιβή από τους παραγωγούς ταινιών 150.000 δολάρια (σε σημερινή αξία 2 εκατομμύρια δολάρια) για συμφωνία εργασιακής «ηρεμίας» εννέα χρόνων. Τα στοιχεία επιβεβαιώνονται από τον βιογράφο του Αλ Καπόνε, Τζον Κόμπλερ, σύμφωνα με τον οποίο «Στα τέλη του 1928 η εισαγγελία του Σικάγο είχε λίστα με 91 σωματεία τα οποία εξουσίαζε η μαφία».

Ο προστατευόμενος και διάδοχος του Καπόνε στην ηγεσία της Συμμορίας, Τόνι Ακάρντο, ασκούσε έλεγχο σε τοπικά παραρτήματα σωματείων-μελών της LIUNA (Laborers' International Union of North America), ενός από τα πιο σημαντικά πανεθνικά σωματεία. Μέσω της εξουσίας που απέκτησε με αυτό τον τρόπο όριζε την εκλογή των γραμματέων: του Πίτερ Φόσκο, στη συνέχεια του γιου του, Αντζελο, και αργότερα του Άρθουρ

Κόια. Την ίδια στιγμή ασκούσε κυριαρχική επιρροή στο σωματείο εργαζομένων σε ξενοδοχεία και εστιατόρια (HERE – Hotel and Restaurant Employees). Η Συμμορία όρισε ως πρόεδρο του σωματείου τον Εντ Μίλερ και, μέσω αυτής της επιρροής, έβαλε χέρι στα τεράστια αποθεματικά του. Τα χρήματα του ταμείου συνταξιοδότησης της τοπικής οργάνωσης των οδηγών φορτηγών (IBT – International Brotherhood of Teamsters) των Κεντρικών Πολιτειών είχαν παρόμοια τύχη.

Λιμάνια: οι γκάνγκστερ στα ντοκ

Το οργανωμένο έγκλημα διείσδυσε στο σωματείο λιμενεργατών (ILA- International Longshoremen Association), το οποίο εξουσίαζε ολοκληρωτικά. Πάντα με το κατάλληλο τίμημα από ναυτιλιακές και μεταφορικές εταιρίες, ρύθμιζαν τη σειρά προτεραιότητας των πλοίων που θα ελλιμενίζονταν και θα ξεφόρτωναν στα ντοκ. Η αναμονή έξω από το λιμάνι κόστιζε χιλιάδες δολάρια καθημερινά και η αποτροπή καθυστερήσεων ήταν ζωτικής σημασίας. Καθυστερήσεις φυσικά προκαλούνταν σκόπιμα, ακόμη και μέσω δολιοφθοράς σε γερανούς.

Η Κόζα Νόστρα κατάφερε να καταλάβει εξ ολοκλήρου το λιμάνι της Νέας Υόρκης μέσω των έξι τοπικών παραρτημάτων της ILA στην πόλη. Ο Άντονι Αναστάζιο, ηγετική προσωπικότητα του οργανωμένου εγκλήματος και της διάσημης οικογένειας γκάνγκστερ Γκαμπνίνο, εγκαθίδρυσε την εξουσία του στο λιμάνι το 1937 και έφτασε να διατελέσει αντιπρόεδρος του ILA. Η μαφία μάλιστα είχε μοιράσει τον έλεγχο ανάμεσα στις οικογένειες Γκαμπνίνο και Γκενοβέζε με ξεκάθαρο τρόπο, ώστε να αποφεύγονται οι προστριβές: οι Γκαμπνίνο έλεγχαν τη Νέα Υόρκη (μέσω των τοπικών παραρτημάτων της ILA ν.1814 στο Μπρούκλιν και

v.824, v.1809 και v.1909 στο Μανχάταν), ενώ οι Τζενοβέζε το Νιου Τζέρσεϊ (μέσω των τοπικών οργανώσεων v.1804 και v.1588).

Μετά τον θάνατο του Αναστάζιο το 1963, ανέλαβε καθήκοντα τόσο στην ηγεσία των Γκαμπίνο όσο και στο λιμάνι της Νέας Υόρκης ο γαμπρός του, Άντονι Σκότο, μέχρι το 1979, όταν και φυλακίστηκε. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Σκότο υπήρξε χρηματοδότης του Δημοκρατικού Κόμματος, με σημαντική επιρροή στα πολιτικά πράγματα της αμερικανικής μητρόπολης. Όταν μάλιστα κατηγορήθηκε για χρηματισμό ύψους 200.000 δολαρίων από μεταφορικές εταιρίες, προς υπεράσπισή του έσπευσαν δύο πρώην δήμαρχοι της Νέας Υόρκης, οι Τζον Λίντσεϊ και Ρόμπερτ Βάγκνερ, καθώς και ο τότε κυβερνήτης της πολιτείας της Νέας Υόρκης, Χιου Κάρει, για την προεκλογική καμπάνια του οποίου το 1974 ο Σκότο είχε συλλέξει 1.000.000 δολάρια. Η επιρροή της Κόζα Νόστρα στο λιμάνι συνεχίστηκε απρόσκοπτα και το όχι και τόσο μακρινό 1998 ο Λούις Σακέντι, ηγετικό μέλος της τοπικής v.1235 της ILA, κατηγορήθηκε από τις Αρχές για τη δράση του ως γκάνγκστερ των Γκαμπίνο.

Παρόμοια ήταν η κατάσταση και σε άλλα λιμάνια των ΗΠΑ. Χαρακτηριστικά, όταν συνέβησαν τα γεγονότα που οδήγησαν στη σύλληψη των πέντε του Τσάρλεστον –πέντε συνδικαλισμένοι Αφροαμερικανοί εργάτες συνελήφθησαν κατά τη διάρκεια μιας απλής πικετοφορίας κατά της πρόσληψης μη συνδικαλισμένων εργατών από τη δανέζικη ναυτιλιακή εταιρία NORDANA στις 19 Γενάρη του 2000–, ο τότε πρόεδρος της ILA δέχτηκε έντονη κριτική από την τοπική οργάνωση v.1422 των φορτοεκφορτωτών για τη μη στήριξη των συλληφθέντων λόγω μυστικής συμφωνίας που

Ο προστατευόμενος και διάδοχος του Καπόνε στην ηγεσία της Συμμορίας, Τόνι Ακάρντο (1906-1992), ασκούσε έλεγχο σε τοπικά παραρτήματα σωματείων – μελών της LIUNA (Laborers' International Union of North America), ενός από τα σημαντικότερα πανεθνικά σωματεία.

είχε συνάψει με την εταιρία ώστε να μπορεί να προσλαμβάνει εργάτες εκτός σωματείου.

Μαφία και Teamsters

Ο εργατικός κλάδος όμως στον οποίο διείσδυσε περισσότερο απ' ό,τι σε οποιονδήποτε άλλο το οργανωμένο έγκλημα ήταν αυτός των οδηγών φορτηγών (Teamsters). Τα αφεντικά της μαφίας ήταν ευθέως συνδεδεμένα με το νευραλγικό αυτό σωματείο, τόσο στην κορυφή όσο και σε πολλά τοπικά παραρτήματά του. Ο ηγέτης της Κόζα Νόστρα του Κάνσας, Νικ Τσιβέλα, έλεγχε το τοπικό ενιαίο συμβούλιο των Teamsters, ενώ μαζί με τον διαβόητο γκάνγκστερ Μο Ντάλιτζ και

άλλους μαφιόζους συμμετείχαν στη διοίκηση του συνταξιοδοτικού ταμείου των κεντρικών πολιτειών (IBT Central States Funds), το οποίο χρησιμοποιούσαν σαν τράπεζα για το οργανωμένο έγκλημα. Η ίδια η δημιουργία του Λας Βέγκας χρηματοδοτήθηκε σε μεγάλο βαθμό από ευνοϊκά δάνεια του συγκεκριμένου ταμείου των φορτηγατζήδων.

Η μαφία του Κλίβελαντ εξουσίαζε απόλυτα την τοπική οργάνωση των Teamsters μέσω δύο διάσημων γκάνγκστερ: του επικεφαλής της τοπικής Κόζα Νόστρα, Άντζελο Λονάρντο, και του περιβόητου «Μεγάλου Μπιλ» Πρέσερ (1907-1981). Αυτοί κρατούσαν τα ηνία του Ενιαίου Συμβουλίου ν.41, ενώ ο Πρέσερ διετέλεσε επίσης πρόεδρος των Teamsters του Οχάιο. Οι δύο τους, μαζί με τον Τσιβέλα, μεθόδευσαν την εκλογή του Τζάκι Πρέσερ, γιου του «Μεγάλου Μπιλ», στη θέση του προέδρου των Teamsters πανεθνικά. Δεν ήταν όμως ο μόνος πρόεδρος του σωματείου των οδηγών φορτηγών που στην ουσία ορίστηκε από τη μαφία, αλλά και πολλοί ακόμη: ο Γουίλιαμ Μακάρθι, ο Ρόι Γουίλιαμς, ο Φρανκ Φιτζσίμονς και, φυσικά, ο Τζίμι Χόφα, αντικείμενο έρευνας του FBI, θέμα βιβλίων και ταινιών αλλά και σύμβολο του διεφθαρμένου συνδικαλιστή ηγέτη παγκοσμίως.

Ο ταλαντούχος κύριος Χόφα

Ο Τζίμι Χόφα (1913-1975), εργάτης από τα δεκαέξι του, ήταν ένας εξαιρετικά ταλαντούχος συνδικαλιστής, που είχε οργανώσει μια σειρά από πετυχημένες απεργίες όταν ξεκίνησε να συνεργάζεται με τη μαφία και συνειδητοποίησε τα τεράστια οφέλη που θα μπορούσε να του προσφέρει. Σύμφωνα με το πόρισμα της προεδρικής επιτροπής για το οργανωμένο έγκλημα (PCOC – President’s Commission on Organized Crime, 1986), στην προε-

δρία του πανίσχυρου συνδικάτου των Teamsters, του IBT (International Brotherhood of Teamsters) προώθησε τον Χόφα ο Τζον Ντιογκάρντι, της φαμίλιας Λουτσέζε. Η μαφία ανέκαθεν επιδίωκε τον έλεγχο των φορτηγών, προκειμένου να εξουσιάζει το εμπόριο πολλών και διαφόρων κλάδων, αλλά και να μεταφέρει ανενόχλητα προϊόντα παράνομων δραστηριοτήτων. Ο Χόφα έφτιαξε τοπικά παραρτήματα «σφραγίδες», δηλαδή τοπικά σωματεία οδηγών φορτηγών χωρίς πραγματικά μέλη, αλλά με γκάνγκστερ-εικονικούς υπαλλήλους και αντιπροσώπους για το πανεθνικό σωματείο, τα οποία φυσικά τον στήριξαν στην προσπάθειά του να ελέγξει το Ενιαίο Συμβούλιο της Νέας Υόρκης. Με τη στήριξη των «φίλων» του πέτυχε την εκλογή του στο ανώτατο αξίωμα του προέδρου των Teamsters το 1957, στο συνέδριο του Μαϊάμι Μπιτς.

Οι σχέσεις του όμως με τα αφεντικά της Κόζα Νόστρα, οι υπηρεσίες που πρόσφερε και ο γρήγορος πλουτισμός του προκάλεσαν έντονη συζήτηση, ακόμη και στο εσωτερικό των Teamsters. Η συνέντευξη της ενοποιημένης AFL-CIO, που είχε θορυβηθεί από τη μεγάλη επιρροή του οργανωμένου εγκλήματος στον εργατικό συνδικαλισμό, διέγραψε το IBT από τις τάξεις της. Η μαφία και ο Χόφα είδαν τότε να παρουσιάζεται μια μεγάλη ευκαιρία, αφού δεν περιορίζονταν πλέον από το καταστατικό της AFL, που απαγόρευε τη δημιουργία ανταγωνιστικών σωματείων στον ίδιο κλάδο. Έτσι, η IBT προχώρησε η ίδια στη δημιουργία τοπικών συνδικάτων σε χώρους όπως αυτός των δασκάλων, των εργαζόμενων σε υπηρεσίες φύλαξης και ασφάλειας και των αστυνομικών, κάνοντας τους Teamsters το μεγαλύτερο σωματείο του ιδιωτικού τομέα στις ΗΠΑ, με 2 εκατομμύρια μέλη το 1960.

Η προκλητική δράση του Τζίμι Χόφα

προκάλεσε την αντίδραση της δικαιοσύνης, που προσπάθησε, χωρίς επιτυχία στην αρχή, να βρει αποδείξεις ικανές να τον καταδικάσουν. Ο Ρόμπερτ Κένεντι μάλιστα, ως γενικός εισαγγελέας, είχε δημιουργήσει μια ειδική ομάδα διερεύνησης με την ονομασία «Πιάστε τον Χόφα». Τον Μάιο του 1963 ο Τζίμι Χόφα καταδικάστηκε για απόπειρα δωροδοκίας ενόρκου και διάφορες άλλες απάτες, που τον οδήγησαν στη φυλακή το 1967. Αρχικά δεν ήθελε να παραιτηθεί από το συνδικαλιστικό αξίωμά του, αλλά αναγκάστηκε να το πράξει τον Ιούνιο του 1971. Λίγες μέρες αργότερα, και υπό τις ευλογίες φυσικά της Κόζα Νόστρα, νέος πρόεδρος της IBT εκλέχτηκε ο Φρανκ Φιτζσίμονς, πρώην αναπληρωτής πρόεδρος και προστατευόμενος του Χόφα, που γρήγορα όμως ανεξαρτητοποιήθηκε από τον πρώην μέντορά του. Τη μετάβαση επιζητούσαν έντονα τα αφεντικά της μαφίας, που δεν έβλεπαν πια με καλό

μάτι τον Χόφα, ο οποίος αφενός προκαλούσε το κοινό αίσθημα και αφετέρου είχε αρχίσει να μην υπακούει απόλυτα στα κελεύσματα των «νονών».

Τον Δεκέμβριο του 1971 ο πρόεδρος των ΗΠΑ, Ρίτσαρντ Νίξον, έδωσε χάρη στον Χόφα, προκειμένου να κερδίσει τη στήριξη του σωματείου στις επικείμενες προεδρικές εκλογές, υπό τον όρο να παραμείνει εκτός συνδικαλιστικής δράσης για δέκα χρόνια. Σύμφωνα με τον Τζέιμς Τζάκομπς, ιστορικό ερευνητή και συγγραφέα του βιβλίου *Mobsters, Unions and Feds*, ο Φιτζσίμονς ήταν αυτός που ζήτησε από τον Νίξον να τον απελευθερώσει υπό τον όρο αυτό.

Ο Χόφα συμφώνησε αρχικά, αλλά μετά την αποφυλάκισή του προσπάθησε –ανεπιτυχώς– να αλλάξει δικαστικά την απαίτηση του Νίξον και της μαφίας.

Στις 30 Ιουλίου του 1975 εξαφανίστηκε και επτά χρόνια αργότερα θεωρήθηκε και επίσημα νεκρός. Πολλές θεωρίες

Οι αντιπαραθέσεις του Ρόμπερτ Κένεντι, νομικού προϊσταμένου της επιτροπής Μακ Κλίλαν, με τον Τζίμι Χόφα και άλλους διεφθαρμένους συνδικαλιστές ήταν παροιμιώδεις και η ζωντανή μετάδοσή τους από την αμερικανική τηλεόραση προκάλεσε πάταγο.

Ο Τζόζεφ Λάντζα (1904-1968), ίδρυσε το σωματείο εργαζομένων στα ιχθυοπωλεία στα τέλη της δεκαετίας του 1920 και το χρησιμοποίησε για να προωθήσει τις δραστηριότητές του (προστασία, εκβιασμούς, ξέπλυμα χρήματος) στη μεγαλύτερη ψαραγορά της χώρας στο νότιο Μανχάταν.

υπήρξαν για το τι πραγματικά συνέβη, σύμφωνα με την η επικρατέστερη από τις οποίες οι αρχικάνγκστερ Άντονι Τζι-ακαλόνε, από την Κόζα Νόστρα του Ντι-τρόιτ, και Τόνι Προβεντζάνο, από τη φιλία των Τζενοβέζε, ενόχλησαν τη δολοφονία και την εξαφάνιση του πτώματός του, το οποίο δεν ποτέ βρέθηκε. Η μυστηριώδης εξαφάνιση του Τζίμι Χόφα ενέπνευσε ακόμη και τραγουδοποιούς όπως ο Τιμ Γουίλσον, που έγραψε το τραγούδι «Help me find Jimmy Hoffa».

Η γάγγραινα απλώνεται παντού: ψαραγορά Φάλτον, Γκάρμεντ Ντίστρικτ, αγορά κρέατος

Η διείσδυση του οργανωμένου εγκλήματος δεν περιορίστηκε σε μερικά μεγάλα σωματεία. Στο απόγειο της εισχώρησής της η μαφία κυριαρχούσε σχεδόν σε

κάθε κλάδο, αφού μέσω ενός κλάδου επεκτεινόταν σε άλλους. Ενδεικτικά αναφέρουμε κάποια από τα πολλά παραδείγματα τέτοιας δράσης στους εργασιακούς χώρους:

Ο Τζόζεφ Λάντζα (Σοκς) ίδρυσε το σωματείο εργαζομένων στα ιχθυοπωλεία στα τέλη της δεκαετίας του 1920 και το χρησιμοποίησε για να προωθήσει την κατοικία δράση του (προστασία, εκβιασμοί, ξέπλυμα χρήματος) σε ολόκληρη την ψαραγορά Φάλτον, τη μεγαλύτερη της χώρας, στο νότιο Μανχάταν. Το άνοιγμα ιχθυοπωλείου στην αγορά ήταν αδύνατον χωρίς την πληρωμή του ειδικού «τέλους» προς τη μαφία.

Το ίδιο διάστημα που ιδρύθηκε το σωματείο στα ιχθυοπωλεία, οι εβραϊκής καταγωγής γκάνγκστερ Άρνολντ Ροθστάιν, Τζάκομπ Όργκεν, Τζάκομπ Σαπίρο και Λούις Μπουσάλτερ μετέτρεψαν τη διάσημη περιοχή με καταστήματα ένδυσης Γκάρμεντ Ντίστρικτ της Νέας Υόρκης στην 7η Λεωφόρο σε άντρο τους μέσω του σωματείου εργαζομένων στη γυναικεία ένδυση (International Ladies Garment Workers Union – ILGWU). Το συγκεκριμένο σωματείο αποτέλεσε σύνδεσμο με τους οδηγούς φορτηγών που μετέφεραν εμπορεύματα από και προς την Γκάρμεντ Ντίστρικτ. Η τοπική οργάνωση ν.102 του ILGWU, που αργότερα πέρασε στον έλεγχο των Γκαμπίνο, χρησιμοποιήθηκε για να ελεγχθεί το σωματείο οδηγών MTA (Master Truckmen of America). Οι Γκαμπίνο έφτιαξαν καρτέλ, υποχρεώνοντας τις επιχειρήσεις να συνεργάζονται με συγκεκριμένους οδηγούς, αρεστούς στη μαφία. Άλλο παράδειγμα διείσδυσης από κλάδο σε κλάδο αποτελούν τα καθαριστήρια ενδυμάτων. Όπως αποκαλύπτεται σε έρευνα της Επιτροπής Διερεύνησης Εγκλημάτων του Σικάγο το 1929, το οργανωμένο έγκλημα διείσδυσε στον κλάδο αυτό μέσω του

σωματείου των οδηγών φορτηγών που έκαναν τις μεταφορές.

Στον κλάδο του κρέατος, η μαφία έλεγχε το παράρτημα ν.174 των τεμαχιστών (Amalgamated Meat Cutters' Union). Ο γραμματέας του, Φρανκ Κισέλ, ήταν στενός φίλος και συνεργάτης του γκάνγκστερ Λορέντζο Μπρέσια. Παρόμοια με άλλους κλάδους, το οργανωμένο έγκλημα δημιούργησε καρτέλ μεταξύ επιχειρήσεων και εργαζομένων, ελέγχοντας παράλληλα τον σύνδεσμο εργοδοτών Meat Trade Institute. Αντίστοιχη ήταν η κατάσταση στον κλάδο των πουλερικών, στην αλληλογραφία, και στις κατασκευές συνολικά.

Νέα Υόρκη: αεροδρόμιο JFK και συνεδριακό κέντρο Javits

Οι Λουτσέζε κατόρθωσαν να κάνουν μπίζνες στο αεροδρόμιο JFK της Νέας Υόρκης μέσω του ελέγχου τους στα παραρτήματα «σφραγίδες» ν.295 και ν.851 των οδηγών φορτηγών που μετέφεραν εμπορεύματα από και προς το αεροδρόμιο. Προκειμένου να εξασφαλίσουν απόλυτη επιτυχία στο εγχείρημά τους, επέβαλαν την κυριαρχία τους και στην ένωση εργοδοτών MITA (Metropolitan Import Truckmen's Association), την οποία χρησιμοποίησαν για να δημιουργήσουν καρτέλ μεταξύ επιχειρήσεων και οδηγών. Όταν οι Λουτσέζε πληροφορούνταν για κάποιο πολύτιμο φορτίο που θα έφτανε στο αεροδρόμιο, είτε λήστευαν τμήμα του εμπορεύματος, είτε έκλεβαν ολόκληρο το φορτηγό μέσω δικού τους οδηγού, που «ξεχνούσε» τα κλειδιά στη μηχανή του φορτηγού. Η πιο θεαματική τέτοια ληστεία έγινε το 1978 στις αποθήκες της Lufthansa, όπου κλάπηκαν αγαθά αξίας 6 εκατομμυρίων δολαρίων (περισσότερα από 20 εκατομμύρια δολάρια σε σημερινή αξία). Ταυτόχρονα, υπό την απειλή δολιοφθορών, οι Λουτσέζε αποσπούσαν

τεράστια ποσά και από τις μεταφορικές εταιρίες.

Το τεράστιο συνεδριακό κέντρο Javits της Νέας Υόρκης αποτέλεσε πεδίο δράσης της Κόζα Νόστρα από την ίδρυσή του, το 1986. Το κέντρο αυτό διοικούνταν από έναν δημόσιο/δημοτικό οργανισμό, τον New York Convention Center Operating Corporation. Ανάμεσα στα ιδρυτικά μέλη του διοικητικού συμβουλίου του οργανισμού ήταν οι Αντονι Φιορίνο και Λέοναρντ Σιμόν. Ο πρώτος ήταν γαμπρός του Μπάρνι Μπελόμο, εκτελεστικού αφεντικού των Τζενοβέζε, ενώ ο δεύτερος ήταν γαμπρός ενός άλλου στελέχους της φαμίλιας, του Ραλφ Κόπολα. Κομβικό ρόλο στην κυριαρχία του οργανωμένου εγκλήματος στο Javits έπαιζε ο παντοδύναμος πρόεδρος του σωματείου των ξυλουργών, Φρεντ Ντιβάνι, ο οποίος μάλιστα καταδικάστηκε το 1998 για υπεξαίρεση 50.000 δολαρίων από το ταμείο του σωματείου. Ο Ντιβάνι προώθησε την συμμετοχή των Φιορίνο και Σιμόν στο διοικητικό συμβούλιο του συνεδριακού κέντρου, ενώ ταυτόχρονα επέβαλε την πρόσληψη μαραγκών στο Javits αποκλειστικά από μια λίστα εκατό εργαζομένων, οι περισσότεροι από τους οποίους είχαν σχέσεις με το οργανωμένο έγκλημα.

Δολοφονημένοι εργαζόμενοι που αντιστάθηκαν

Ωστόσο οι εργαζόμενοι της βάσης των σωματείων δεν είχαν να αντιμετωπίσουν μόνο την καταλήστευση των ταμείων τους, το ξεπούλημα των δικαιωμάτων τους μέσω ασύμφωνων συλλογικών συμβάσεων και τον αποκλεισμό τους από τις καλοπληρωμένες θέσεις εργασίας, που προορίζονταν αποκλειστικά για τους γκάνγκστερ. Είχαν να αντιμετωπίσουν και τη φυσική βία που ασκούσαν οι φαμίλιες και οι «νονοί» του εγκλήματος.

Η δολοφονία του Τζοκ Γιαμπλόνσκι (1910-1969), της συζύγου και της κόρης του στα τέλη του 1968, σόκαραν την αμερικανική κοινωνία. Ο Γιαμπλόνσκι είχε διεκδικήσει την προεδρία του πανεθνικού σωματείου των ανθρακωρύχων (UMWA) από τον Τόνι Μπόιλ, που όπως αποκαλύφθηκε, προσέλαβε δολοφόνους για να “ξεμπερδέψει” με τον Γιαμπλόνσκι.

Η κατατρομοκράτηση και οι απειλές προς τους διαφωνούντες έφταναν ακόμα και στη δολοφονία. Ο αρχικάνγκστερ Τόνι Προβενζάνο, στενός φίλος, συνεργάτης και πιθανότατα ένας από τους εννοούμενους της δολοφονίας του Τζίμι Χόφα, δεν δίστασε να «εκκαθαρίσει» την τοπική ένωση των Teamsters v.560 από δύο οδηγούς που αντιτάχθηκαν στη σάπια ηγεσία του σωματείου και επιχείρησαν να εκδιώξουν την επιρροή της μαφίας. Η δολοφονία τους ήταν παραδειγματική και έστειλε ξεκάθαρο μήνυμα στην υπόλοιπη βάση. Ίδια μοίρα περίμενε και τον Ρόμπερτ «Λόου-νι» Ντετζόρτζ, που πυροβολήθηκε το

1967 έξω από τα γραφεία της τοπικής ένωσης v.107 στη Φιλαδέλφεια, χωρίς ποτέ να προχωρήσει η έρευνα για τον δολοφόνο (αυτόπτες μάρτυρες κατηγοριαν ως δολοφόνο τον μαφιόζο Φράνσις Σίραν). Ο Χάρι Σεριό, γενικός γραμματέας του τοπικού παραρτήματος v.478 του Νιου Τζέρσεϊ, πυροβολήθηκε και σκοτώθηκε το 1989, την ώρα που έμπαινε στα γραφεία του σωματείου και αφού είχε ανακοινώσει –μόλις λίγες μέρες πριν–την πρόθεσή του να αποκαλύψει τις κρυφές συμφωνίες της φαμίλιας των Λουτσέζε με τις μεταφορικές εταιρίες.

Το σωματείο των ξυλουργών, ένα από τα πιο διαβρωμένα από το οργανωμένο έγκλημα, μετρά αρκετά θύματα από τους απλούς τεχνίτες που θέλησαν να ξεφορτωθούν τον εφιάλτη της Κόζα Νόστρα. Ανάμεσά τους ο Γουίλι Νόρντστρομ, πρόεδρος του τοπικού παραρτήματος v.488 στο Μπρονξ της Νέας Υόρκης, που τόλμησε να ασκήσει κριτική στην ηγεσία του σωματείου, το οποίο διοικούταν από τον αρχικάνγκστερ Τίοντορ Μάριτας. Ο τελευταίος μαζί με άλλο ένα στέλεχος της μαφίας, τον Βίνσεντ Ντινάπολι, δεν δίστασαν να οργανώσουν τη δολοφονία του υποψήφιου για το συμβούλιο των μαραγκών της Νέας Υόρκης, Ντάνι Εβανγκελίστα, μέσα στα γραφεία της τοπικής οργάνωσης v.385. Ο δολοφονικός οίστρος του Μάριτας δεν στάθηκε ικανός να αποτρέψει και τη δική του δολοφονία από τη μαφία όταν υπήρξαν υπόνοιες για συνεργασία του με τις δικαστικές Αρχές.

Το παντοδύναμο σωματείο LIUNA (Laborers International Union of North America), με εκατοντάδες χιλιάδες μέλη σε ΗΠΑ και Καναδά, ήταν για δεκαετίες θύμα της διείσδυσης του οργανωμένου εγκλήματος. Τα πλούσια αποθεματικά του λεηλατήθηκαν από ανθρώπους της Κόζα Νόστρα όπως ο Ντάνιελ Φορτζιόνε Τζούνιορ, ο οποίος δολοφονήθηκε από

άλλους μαφιόζους κατά τη διάρκεια ομοσπονδιακής έρευνας το 1984, προκειμένου να κρατήσει το στόμα του κλειστό. Οι Μπόμπι Λαβ και Μπεν Μεντίνα, μέλη του LIUNA που αντιμάχονταν την Κόζα Νόστρα στο σωματείο τους, άφησαν την τελευταία τους πνοή τον Ιανουάριο του 1982, λίγες μέρες πριν από τη διεξαγωγή των σωματειακών εκλογών, στις οποίες κατέβαιναν υποψήφιοι. Ο πρώτος πυροβολήθηκε και ο δεύτερος ξυλοκοπήθηκε μέχρι θανάτου από πέντε μασκοφόρους που εισέβαλαν στο σπίτι του και κακοποίησαν ακόμη και τη σύζυγό του.

Δολοφονίες Κάουφμαν, Γιαμπλόνσκι και Μακάλοχ

Το σωματείο τεχνικών ήχου και εικόνας ΜΡΟΟΥ (Motion and Picture Operators' Union) υπήρξε για πολλά χρόνια θύμα της μαφίας και του αρχικάνγκστερ Τόμι Μαλόι, ο οποίος ισωπέδωνε κάθε φωνή αντίστασης στην καταλήστευση των πόρων του συνδικάτου. Το 1931, όταν ο δημοφιλής συνδικαλιστής Τζάκομπ Κάουφμαν, που ξεσήκωνε με κάθε ευκαιρία τους τεχνικούς ενάντια στο οργανωμένο έγκλημα, ανακοίνωσε την υποψηφιότητά του για την ηγεσία του ΜΡΟΟΥ έναντι εκείνης του Μαλόι, δολοφονήθηκε άγρια κοντά στο σπίτι του.

Μία ακόμη δολοφονία συνδικαλιστή που συντάραξε την αμερικανική κοινωνία στα τέλη της δεκαετίας του '60 ήταν αυτή του ανθρακωρύχου Τζοκ Γιαμπλόνσκι. Στην προσπάθειά του να αντιταχθεί στις βίαιες και αντιδημοκρατικές πρακτικές του προέδρου των United Mine Workers, Τόνι Μπόιλ, μετά τις εκλογές του σωματείου το 1969, που χαρακτηρίστηκαν από βία και νοθεία, ζήτησε δικαστική συνδρομή για την επανακαταμέτρηση των ψήφων. Λίγες μέρες αργότερα αυτός, η σύζυγός του και η κόρη τους δολοφονήθηκαν. Το 1974 ο Τόνι Μπόιλ

καταδικάστηκε για την κατηγορία της πρόσληψης των δολοφόνων του Γιαμπλόνσκι και της οικογένειάς του. Ο Τζόζεφ Ράου, διάσημος δικηγόρος σε υποθέσεις πολιτικών δικαιωμάτων Αφροαμερικανών, που είχε αναλάβει την υπόθεση, δήλωσε αργότερα: «Αυτά που ζήσαμε την περίοδο του μακαρθισμού δεν ήταν τίποτα μπροστά σε αυτά που αντιμετώπισαν όσοι αγωνίστηκαν για τη δημοκρατία στα συνδικάτα».

Ο ανταγωνισμός μεταξύ σωματείων για τον έλεγχο των τοπικών παραρτημάτων και των αποθεματικών των ταμείων μπορεί να είχε αιματηρή κατάληξη αν ασκούσε κρυφό έλεγχο η μαφία και φοβόταν μήπως χάσει τα προνόμιά της. Τέτοια ήταν η περίπτωση του Τζον Μακάλοχ, προέδρου του παραρτήματος των τεχνιτών στις στέγες (Philadelphia Roofers Union) ν.30 της Φιλαδέλφεια. Η

Ο επικεφαλής της τοπικής Κόζα Νόστρα του Κλίβελαντ διάσημος γκάνγκστερ Άντζελο Λονάρντο (1911-2006).

διελκυστίνδα με το τοπικό παράρτημα της HEREIU (Hotel Employees and Restaurant Employees International Union), το σωματείο εργαζομένων σε ξενοδοχεία και εστιατόρια που, κατά γενική ομολογία, ήταν βαθιά διαβρωμένο από το οργανωμένο έγκλημα, για την ένταξη των εργαζομένων σεκιούριτι του Ατλάντικ Σίτι σε σωματείο, κατέληξε στη στυγερή δολοφονία του Μακάλοχ.

Σε κάποιες περιπτώσεις ωστόσο η επιμονή και η αυτοθυσία των εργαζομένων της βάσης των συνδικάτων στον αγώνα τους ενάντια στο οργανωμένο έγκλημα απέδωσε καρπούς, έστω και για περιορισμένο χρονικό διάστημα. Λαμπρό παράδειγμα το σωματείο των ελαιοχρωματιστών της Νέας Υόρκης (New York City Painters' Union), μέλος του παναμερικανικού Painters' International Union. Το σωματείο της αμερικανικής μητρόπολης μετρούσε 20.000 μέλη τη δεκαετία του 1960, όταν ο Φρανκ Σένφελντ αποφάσισε να αντιταχθεί στη μαφία των Λουτσέζε, που είχε καταληστεύσει και αποδυναμώσει το σωματείο. Στις εκλογές των ελαιοχρωματιστών το 1961 για το Ανώτατο Συμβούλιο ν.9 της Νέας Υόρκης ο Σένφελντ υπέβαλε την υποψηφιότητά του, χωρίς να του επιτραπεί η πρόσβαση σε όλους τους εργασιακούς χώρους και στις λίστες με το σύνολο των συναδέλφων του. Επιπλέον, η καταμέτρηση των ψήφων δεν ήταν δίκαιη, με αποτέλεσμα να χάσει με μεγάλη διαφορά (2.000 ψήφους) από τον αρεστό στη μαφία υποψήφιο.

Μετά τις εκλογές στον Σένφελντ επιβλήθηκαν διοικητικές κυρώσεις και αποβολή από το σωματείο ως τιμωρία για την απόπειρά του να εκλεγεί σε θέση ευθύνης στη Νέα Υόρκη. Ύστερα από δικαστική διαμάχη δικαιώθηκε και επεστρεψε στο συνδικάτο, αλλά ο πόλεμος εναντίον του συνεχίστηκε αμείωτος.

Τόσο αυτός όσο και οι συναγωνιστές του αδυνατούσαν να βρουν δουλειά. Εντέλει, έπειτα από δικαστικές διώξεις κατά της ηγεσίας των ελαιοχρωματιστών, ο Σένφελντ εξελέγη πανηγυρικά στη θέση του γενικού γραμματέα του Ανώτατου Συμβουλίου ν.9 της Νέας Υόρκης, όπου και υπηρέτησε επί τρεις πετυχημένες θητείες, παρά τις επιθέσεις από μαφιόζους-μέλη των φορτηγατζήδων και των ξυλουργών εις βάρος του.

AFL και οργανωμένο έγκλημα, ανεξάρτητα σωματεία, ALLIED

Τα σωματεία που ανήκαν σε μαχητικές/ριζοσπαστικές συνδικαλιστικές ομοσπονδίες, όπως οι IWW (Industrial World Workers) και η CIO (Congress of Industrial Organisations), ήταν κατά κανόνα λιγότερο δεκτικά στο οργανωμένο έγκλημα από την AFL (American Federation of Labor). Φυσικά, ο κάθε εργασιακός χώρος και το κάθε σωματείο ή τοπικό παράρτημα σωματείου είχε τις ιδιαιτερότητες και τις παραδόσεις του. Κατά κοινή ομολογία όμως τα σωματεία με τις μικρότερες αντιστάσεις στη διείδυση της μαφίας ήταν τα ανεξάρτητα, αυτά δηλαδή που δεν είχαν οργανική σχέση με καμία συνδικαλιστική ομοσπονδία. Οι «νονοί» έβρισκαν σε αυτά λιγότερες αντιστάσεις, λόγω της έλλειψης ελέγχου που υφίστανται τα αντίστοιχα σωματεία των ομοσπονδιών από τις αρμόδιες δομές και τα όργανα που υπάρχουν και συνήθως λειτουργούν στο εσωτερικό τους. Σε αρκετές περιπτώσεις μάλιστα δεν δίστασαν να ιδρύσουν καινούργιο, ανεξάρτητο από οποιαδήποτε συνομοσπονδία σωματείο, ώστε να μη λογοδοτούν πουθενά.

Το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιου συνδικάτου είναι αυτό του ALLIED (Allied International Union of Security Guards and Special Police), το σωματείο των εργαζομένων σε υπηρεσίες

φύλαξης και ασφάλειας, το οποίο ιδρύθηκε τη δεκαετία του 1960 από τους γκάνγκστερ Μπέντζαμιν Ρος και Τζόζεφ Αγκόν, της φαμίλιας των Τζενοβέζε. Η ηγεσία του ALLIED άλλαξε χέρια το 1974, σε μια θρυλική αγοροπωλησία μεταξύ των Τζενοβέζε και του, επίσης γκάνγκστερ, Ντάνιελ Κάνινγκαμ, η οποία κόστισε στον τελευταίο 90.000 δολάρια. Η βάση του σωματείου μάλιστα δεν ψήφισε καν για να εγκρίνει την αλλαγή ηγεσίας! Ο νέος πρόεδρος παρέμεινε στη θέση του ως τον Σεπτέμβριο του 1982 και στο διάστημα αυτό τριπλασίασε τον μισθό του, προσέλαβε μέλη της μαφίας σε καλοπληρωμένες θέσεις, που συχνά υπήρχαν μόνο στα χαρτιά, επέβαλε την πληρωμή εικονικών εξόδων και, φυσικά, έθεσε το συνταξιοδοτικό ταμείο στη

Ο Μάικ Μπόιλ, γνωστός και ως «Ομπρέλα», εξαιτίας μιας ομπρέλας που είχε κρεμασμένη μόνιμα στο μπαρ «Johnson's Saloon» και στην οποία τοποθετούνταν οι αμοιβές του από για τη διευθέτηση "διευκολύνσεων", ήταν οδηγός αγώνων ταχύτητας και ιδρυτής της ομώνυμης αγωνιστικής ομάδας.

διάθεση των Τζενοβέζε. Η συνδικαλιστική «προσφορά» του Κάνινγκαμ έληξε άδοξα όταν φυλακίστηκε για μια σειρά αδικήματα, όπως δωροδοκία και εκβιασμοί, αλλά και για την τοποθέτηση εμπρηστικών μηχανισμών στο σπίτι του πεθερού του και μάρτυρα κατηγορίας στη δίκη του, Ουίλιαμ Ουασχόλντερ.

Ανοχή ηγεσίας AFL: Γκόμπερς και υπόκοσμος, Ομπρέλα Μάικ Μπόιλ και Μπριντέλ

Η στάση της ηγεσίας της AFL πριν από την ενοποίησή της με τη CIO (1955) στο ζήτημα της διείσδυσης του οργανωμένου εγκλήματος ήταν προβληματική. Ο επί 37 χρόνια (1886-1894 και 1895-1924) εμβληματικός πρόεδρος της εργατικής ομοσπονδίας Σάμιουελ Γκόμπερς, πέρα από τον ενδοτισμό για τον οποίο κατηγορούνταν συχνά από τους αντιπάλους του στο εσωτερικό της AFL, είχε στενές σχέσεις με «σκοτεινές» φυσιογνωμίες. Μία από αυτές ήταν ο περιβόητος Ομπρέλα Μάικ Μπόιλ, πρόεδρος του τοπικού παραρτήματος ν.134 του σωματείου ηλεκτρολόγων (International Brotherhood of Electrical Workers) στο Σικάγο –αν και ιδιοκτήτης κατασκευάστριας εταιρίας ηλεκτρικών συσκευών στην πόλη–, μια πολυχιδής προσωπικότητα που, ανάμεσα στις άλλες ασχολίες του, συμμετείχε ως οδηγός και ιδιοκτήτης ομάδας αγωνιστικών αυτοκινήτων στο ράλι Ιντιανάπολις! Το προσωνύμιο «Ομπρέλα» οφειλόταν σε μια ομπρέλα που είχε κρεμασμένη μόνιμα στο μπαρ Johnson's Saloon, στην οποία τοποθετούνταν η αμοιβή του από εργοδότες, και όχι μόνο, για διάφορες «διευκολύνσεις». Ο Γκόμπερς και ο Ομπρέλα Μάικ έκαναν μια συμφωνία win win: Ο Γκόμπερς θα υποχρέωνε τους ηλεκτρολόγους του Σικάγο να εγκαθιστούν μόνο ηλεκτρικές συσκευές που είχαν κατασκευαστεί στην πόλη τους, ενώ ο Ομπρέ-

Ο Άντονι Αναστάζιο (1906-1963), ηγετική προσωπικότητα του οργανωμένου εγκλήματος και της διάσημης οικογένειας γκάνγκστερ «Γκαμπίνο».

λα Μάικ θα επέτρεπε την εργασία σε μη μέλη του σωματείου. Όταν το 1917 ο Μάικ Μπόιλ καταδικάστηκε σε έναν χρόνο φυλάκιση και υποχρεώθηκε σε καταβολή προστίμου 5.000 δολαρίων λόγω δημιουργίας καρτέλ, ο Γκόμπερς μεσολάβησε επιτυχώς στον πρόεδρο Γούντροου Γουίλσον προκειμένου να αποφυλακιστεί.

Ένας ακόμη αγαπημένος συνεργάτης του Σάμιουελ Γκόμπερς ήταν ο Ρόμπερτ Μπριντέλ, επίσης διαβόητος μαφιόζος και μέλος της διοίκησης σωματείων του κατασκευαστικού κλάδου στη Νέα Υόρκη. Ο Μπριντέλ δεν είχε την τύχη του Μπόιλ, αφού καταδικάστηκε σε δεκαετή φυλάκιση για παροχή προνομιακών συμφωνιών σε εργοδότες, χωρίς η μεσολάβηση του Γκόμπερς σε αυτή την περίπτωση να αποδώσει καρπούς.

Η ανοχή και η συνεργασία του Γκόμπερς με συγκεκριμένους «νονούς» ήταν

συνειδητή και οφειλόταν στον φόβο του προέδρου της AFL ότι, αν αποκαλυπτόταν το παράνομο στάτους πολλών σωματείων, θα πληττόταν η ισχύς της ομοσπονδίας αλλά και το προσωπικό κύρος, ίσως και η ίδια η θέση του. Έβλεπε τα μέλη του οργανωμένου εγκλήματος ως το ύστατο στήριγμά του προκειμένου να επιβάλει τη γραμμή συναίνεσης που επιζητούσε στο εσωτερικό του συνδικαλιστικού κινήματος.

Ο Γουίλιαμ Γκριν, διάδοχος στην προεδρία της AFL (1924-1952) μετά τον θάνατο του Γκόμπερς, αποδείχθηκε εξίσου απρόθυμος να κόψει τους δεσμούς με τους γκάνγκστερ. Όταν το 1932 υπήρξαν συγκεκριμένες καταγγελίες εις βάρος του Τόμας Μπραντλ, αντιπροσώπου του Νιου Τζέρσεϊ από το σωματείο των σιδηράδων (IWW – International Iron Workers' Union), για χρηματισμό του από εργοδότη, ο Γκριν ζήτησε από τον πρόεδρο του σωματείου, Πολ Μορίν, να λάβει τα απαραίτητα διοικητικά μέτρα. Όταν εκείνος παρέμεινε άπρακτος, ο Γκριν επικαλέστηκε την ανεξαρτησία των συνδικάτων ώστε να δικαιολογήσει τη δική του απροθυμία να επιμείνει.

CIO: μαχητική δράση εναντίον των «νονών»

Το 1938 δημιουργήθηκε η CIO, μία νέα ομοσπονδία με φανερά μαχητικότερη στάση από την AFL, η οποία συσπείρωνε ανειδίκευτους και μαύρους εργάτες. Πρόεδρος της εξελέγη ο Τζον Λιούις, επικεφαλής του σωματείου των ανθρακωρύχων (UMWA – United Mine Workers of America). Η στάση της CIO απέναντι στη διείσδυση του οργανωμένου εγκλήματος ήταν συνειδητά σκληρή, κάτι που τη διαχώριζε από την AFL. Τόσο ο Λιούις όσο και ο διάδοχός του στην ηγεσία της ομοσπονδίας, Ουόλτερ Ρόιθερ (πρόεδρος των εργαζομένων στην αυτοκινητοβιο-

Ο Φρανκ Φιτζσίμονς (1908-1981) πρόεδρος της IBT (International Brotherhood of Teamsters), με τον Ρίτσαρντ Νίξον.

μηχανία, UAW – United Auto Workers), δεν άφησαν ούτε υπόνοια ότι θα μπορούσαν να ανεχτούν γκάνγκστερ στα σωματεία και στα συνταξιοδοτικά ταμεία τους. Είναι χαρακτηριστικό το παράδειγμα του σωματείου εμποροϋπαλλήλων (RWDSU – Retail, Wholesale and Department Store Union), το οποίο υποχρεώθηκε από τον Λιούις να διαγράψει από τις τάξεις του το τοπικό παράρτημα ν.5 της Νέας Υόρκης λόγω κακοδιαχείρισης του συνταξιοδοτικού ταμείου.

Ενιαία AFL-CIO: Επιτροπή Ηθικής και σύγκρουση με μαφία

Η διάσπαση του συνδικαλιστικού κινήματος έλαβε τέλος το 1955, με την ενοποίηση των δύο εργατικών συννομοσπονδιών και τη δημιουργία της AFL-CIO. Ο Τζορτζ Μίνι, πρώην πρόεδρος της AFL και πρώτος ηγέτης της νέας ενιαίας ομοσπονδίας, προσπάθησε φιλότιμα να αποτινάξει τη ρετσινιά της ανοχής στο οργανωμένο έγκλημα από τη δημόσια εικόνα της. Μία από τις πρώτες ενέργειές του ήταν η σύσταση της Επιτροπής Ηθικής, η οποία ανέλαβε επαγρυπνεί για την εκδίωξη της

μαφίας από τα σωματεία και τα τοπικά παραρτήματα. Η επιτροπή εξέδωσε έναν κώδικα δεοντολογίας που περιελάμβανε συστάσεις για την αποτροπή διείσδυσης ανθρώπων με επιβαρυσμένο ποινικό μητρώο σε θέσεις ευθύνης, όπως επίσης και για την απαγόρευση μισθοδοσίας από ταμείο συνταξιοδότησης σε άτομα που είχαν ήδη μισθοδοσία από άλλη θέση στο συνδικάτο.

Ο Μίνι δεν δίστασε να συγκρουστεί με το οργανωμένο έγκλημα με πολλούς τρόπους και σε πολλούς εργασιακούς χώρους. Αρνήθηκε να δοθεί δάνειο από την AFL-CIO στο σωματείο εργαζομένων στην κλωστοϋφαντουργία (UTWA – United Textile Workers of America) λόγω «πειραγμένων» οικονομικών στοιχείων προκειμένου να καλυφθεί κακοδιαχείριση στα ταμεία. Επέβαλε την προσωρινή αποπομπή των εργαζομένων σε φούρνους και ζαχαροπλαστεία (Bakery and Confectionary Workers Union) όταν ανακάλυψε οικονομικές ατασθαλίες του προέδρου, Τζέιμς Κρος, και του αντιπροέδρου, Τζορτζ Στιούαρτ. Συγκρούστηκε με το σωματείο των εργαζομένων στα

αποστακτήρια (Distillery Workers Union) λόγω καταγγελιών εις βάρος των μελών του σωματείου και γνωστών στις αρχές για τη σχέση τους με το οργανωμένο έγκλημα Σολ Σιλέντο, Τζορτζ Σκαλίσε και Άντονι Πισάνο (κάποτε μέλος της Συμμορίας του Αλ Καπόνε) για δωροληψία. Δεν δίστασε να τα βάλει ακόμη και με τη φιλία των Λουτσέζε, που είχε τοποθετήσει τον γκάνγκστερ Τζον Ντιογκάρντι στην ηγεσία του παραρτήματος ν.102 του σωματείου των εργαζομένων στην αυτοκινητοβιομηχανία (UAW – United Auto Workers Union) στη Νέα Υόρκη, ενώ επιχείρησε να εκκαθαρίσει το σωματείο των οδηγών φορτηγών (Teamsters) από τους Μπεκ και Χόφα, χωρίς όμως ιδιαίτερη επιτυχία.

Εργατικές συλλογικότητες της βάσης έναντι διεφθαρμένης ηγεσίας συνδικάτων

Θα ήταν ωστόσο παράλειψη να μην αναφερθούν κάποιες συλλογικές προσπάθει-

Το 1974 ο Τόνι Μπόιλ (1904-1985) καταδικάστηκε με την κατηγορία της πρόσληψης των δολοφόνων του Γιαμπλόνσκι και της οικογένειάς του.

ες εξυγίανσης και απαλλαγής από τη μάλιστα του οργανωμένου εγκλήματος στη βάση των σωματείων. Η πιο γνωστή αφορά τους οδηγούς φορτηγών (Teamsters), το άντρο των Χόφα, Φιτζσίμονς και άλλων γκάνγκστερ και διεφθαρμένων συνδικαλιστών. Η συνδικαλιστική παράταξη TDU, (Teamsters for a Democratic Union) δημιουργήθηκε το 1976 ως συνέχεια μιας άλλης κίνησης (Teamsters United Rank and File), με κύριο στόχο το σπάσιμο των δεσμών με τη μαφία. Η TDU στήριξε την υποψηφιότητα του Ρον Κάρεϊ για την προεδρία του σωματείου στις εκλογές του 1991 και του 1996, στις οποίες κέρδισε όντας αντιμέτωπος με τον γιο του Τζιμι Χόφα, Τζέιμς.

Ανάλογη μαχητικότητα απέναντι στη διεφθαρμένη ηγεσία των λιμενεργατών (ILA) επέδειξε η Εργατική Συμμαχία (Workers Coalition), ένα σχήμα που δημιουργήθηκε από τους συλληφθέντες και αλληλέγγυους στα γεγονότα του λιμανιού του Τσάρλεστον. Η πιο οργανωμένη όμως δράση εργαζομένων ενάντια στον «καρκίνο» του οργανωμένου εγκλήματος είναι της AUD (Association for Union Democracy). Πρόκειται για μια ανεξάρτητη ΜΚΟ με έδρα το Μπρούκλιν, που εκδίδει τακτικά το newsletter *Union Democracy Review*, οργανώνει σεμινάρια και παρέχει συμβουλές και νομική βοήθεια σε εργαζομένους που αγωνίζονται να απαλλαγούν από κακοποιά στοιχεία που έχουν παρεισφρήσει στις ηγεσίες των σωματείων τους.

FBI – Χούβερ: ανοχή ή συγκάλυψη;

Το αμερικανικό κράτος διατήρησε αμφίσημη στάση απέναντι στη διείσδυση του οργανωμένου εγκλήματος στον εργασιακό συνδικαλισμό. Το FBI, η αρμόδια υπηρεσία για να διαχειριστεί το ζήτημα, δεν χρησιμοποίησε, συνειδητά ή ασυνείδητα, την ισχύ του στον βαθμό που θα όφειλε,

προκειμένου να πατάξει το οργανωμένο έγκλημα στον χώρο του εργατικού συνδικαλισμού. Σύμφωνα με τον Τζέιμς Τζάκομπς, συγγραφέα του βιβλίου *Mobsters, Unions and Feds*: «Δυναμικά σωματεία όπως οι IWW αντιμετωπίστηκαν με πολύ μεγαλύτερη καταστολή απ' ό,τι τα σωματεία που έλεγχαν οι γκάνγκστερ. [...] Ο παντοδύναμος μάλιστα πρόεδρος του FBI, Έντγκαρ Χούβερ, θεωρούσε ότι δεν υπήρχε διείσδυση της μαφίας στα συνδικάτα και αρνούσαν την ανάγκη έρευνας, η οποία ξεκίνησε μετά τον θάνατό του τον Μάη του 1972».

Η ανοχή του FBI στη διείσδυση της Κόζα Νόστρα στα σωματεία επίπροεδρίας Χούβερ ερμηνεύεται από πολλούς συνωμοσιολόγους ως ένδειξη ότι και ο ίδιος εκβιαζόταν από τη μαφία. Παρά ταύτα, η επικρατούσα εξήγηση είναι ότι το κράτος θεωρούσε υπ' αριθμόν ένα κίνδυνο τον κομμουνιστικό κίνδυνο και ο πρόεδρος του FBI ακολουθούσε αυτές τις εντολές, ειδικά από τη στιγμή που τα διαβρωμένα σωματεία είχαν ως βασικό αντίπαλο τα πιο ριζοσπαστικά σωματεία, με τα οποία ανταγωνίζονταν για μέλη, απήχηση στην κοινωνία και, φυσικά, πόρους. Ένα ενδεικτικό παράδειγμα είναι ο «εμφύλιος» στο εσωτερικό των Teamster της Μινεσότα τη δεκαετία του 1930. Ο Φάρελ Ντομπς, μετέπειτα γραμματέας του Σοσιαλιστικού Εργατικού Κόμματος ΗΠΑ και συγγραφέας πολλών βιβλίων με θέμα το καθεστώς στο εσωτερικό των Teamsters, είχε ως βασικό ανταγωνιστή για τον έλεγχο του παραρτήματος της Μινεσότα τον γνωστό για τις σχέσεις του με τη μαφία Τζίμι Χόφα. Ο μεταξύ τους ανταγωνισμός όμως κρίθηκε από εξωγενείς παράγοντες, όταν, βάσει του αντικομμουνιστικού νόμου, το FBI συνέλαβε ανάμεσα σε δεκάδες άλλους ριζοσπάστες συνδικαλιστές και τον Ντομπς, ανοίγοντας διάπλατα το πεδίο δράσης στον

Χόφα, ο οποίος κυριάρχησε στους φορτηγατζήδες της Μινεσότα και, σύντομα, σε πανεθνικό επίπεδο.

Η στάση κυβερνητικών και πολιτειακών-τοπικών αξιωματούχων

Οι επίσημες ομοσπονδιακές και πολιτειακές Αρχές επέδειξαν σε κάποιες περιπτώσεις μεγάλη ανοχή, αν όχι συγκαλύψη, απέναντι στις έκνομες ενέργειες των γκάνγκστερ στα συνδικάτα. Είναι γνωστή η σχέση του Αλ Καπόνε με τον δήμαρχο του Σικάγο Γουίλιαμ Χέλ Τόμσον, τον οποίο χρηματοδοτούσε συχνά. Πιο πάνω αναφέρθηκε η στενή σχέση του Νίξον με τους Teamsters και η συμβολή του στην αποφυλάκιση του Τζίμι Χόφα, αλλά και η στήριξη που πρόσφεραν οι δήμαρχοι της Νέας Υόρκης Λίντσεϊ και Βάγκνερ, καθώς και ο κυβερνήτης της πολιτείας της Νέας Υόρκης Χιου Κάρεϊ προς τον αρχιγκάνγκστερ του λιμανιού της Νέας Υόρκης Άντονι Σκότο, τον οποίο υπερασπίστηκαν δικαστικά.

Τόνι Προβενζάνο (1917-1988), στενός φίλος, συνεργάτης και πιθανότατα ένας εκ των εννορηστροτών της δολοφονίας του Τζίμι Χόφα.

Πολύς λόγος έχει γίνει και για μια άλλη ύποπτη σχέση, αυτή του πρώην προέδρου των ΗΠΑ Ρόναλντ Ρέιγκαν με τον Λιου Βάσερμαν, πρόεδρο της παντοδύναμης τότε εταιρίας παραγωγής του Χόλιγουντ MCA (νυν Universal Studios). Ο Βάσερμαν είχε κατηγορηθεί για σχέσεις με το οργανωμένο έγκλημα.

Σύμφωνα με τον δημοσιογράφο, ερευνητή και συγγραφέα του βιβλίου *Ronald Reagan, MCA and the Mob* Νταν Μολντέα, οι Ρέιγκαν και Βάσερμαν υπήρξαν στενοί φίλοι και συνεργάτες κατά τη θητεία του πρώτου ως προέδρου των ηθοποιών οθόνης (1947-1952), οπότε υπέγραψαν μια συμφωνία που επέτρεπε στην MCA να λειτουργεί όχι τόσο ως γραφείο εύρεσης ταλέντων, όσο ως εταιρία παραγωγής θεάματος. Η συμφωνία αυτή εκτόξευσε τα κέρδη της MCA. Παρόμοια συμπεράσματα προκύπτουν και από τις έρευνες του δημοσιογράφου Γουίλιαμ Νεντέλσεντερ, ο οποίος στο βιβλίο του με τίτλο *A True Story of MCA – the Music Business and the Mafia* αναφέρει ότι οι

αποκαλύπτει για τη συμμετοχή του γκάνγκστερ Σαλβατόρε Πισέλο –σελέχου της οικογένειας των Γκαμπίνο γνωστού με τα παρατσούκλια «Σαλ ο απατεώνας» και «Σαλ ο τραπεζίτης»– στα υψηλά κλιμάκια της εταιρίας προκάλεσαν εισαγγελική έρευνα. Στη διάρκεια των ανακρίσεων ο Ρόναλντ Ρέιγκαν επικαλέστηκε απώλεια μνήμης για τις παλαιότερες συμφωνίες του με την MCA. Οι έρευνες της εισαγγελίας διακόπηκαν άδοξα, προφανώς με εντολή άνωθεν, όπως κατηγοριαν δημόσια οι εισαγγελείς Ρίτσαρντ Στάβιν και Μάρβιν Ρούντνικ, αλλά και ο πράκτορας του FBI Τόμας Γκέιτς.

Επιτροπή Μακ Κλίλαν και Ρόμπερτ Κένεντι

Υπήρξαν, φυσικά, κατά καιρούς οργανωμένες απόπειρες της ομοσπονδιακής κυβέρνησης να σπάσει το απόστημα της σχέσης οργανωμένου εγκλήματος και συνδικάτων. Η πλέον σημαντική θεωρείται αυτή της επιτροπής Μακ Κλίλαν (1957-1959), νομικός προϊστάμενος της οποίας

Μέλη της συνδικαλιστικής παράταξης των οδηγών φορτηγών TDU – Teamsters for a Democratic Union διαμαρτύρονται για την κακή συμφωνία εκ μέρους της ηγεσίας του σωματείου με την UPS, το 2020. Πρωτεργάτης της συμφωνίας που ανάγκαζε σε νέες περικοπές του εργαζόμενους, ο τότε πρόεδρος των Teamsters, Τζέιμς Χόφα, γιος του Τζίμι Χόφα.

ήταν ο μετέπειτα γενικός εισαγγελέας Ρόμπερτ Κένεντι. Οι αντιπαραθέσεις του Κένεντι με τον Τζίμι Χόφα και άλλους διεφθαρμένους συνδικαλιστές ήταν παροιμιώδεις και η ζωντανή μετάδοσή τους από την αμερικανική τηλεόραση προκάλεσε πάταγο. Στο βιβλίο του για τις ακροάσεις της επιτροπής με τίτλο *Ο εσωτερικός εχθρός* ο Μπομπ Κένεντι έγραφε ανάμεσα σε άλλα: «Η θέση του οργανωμένου εγκλήματος μέσα στα σωματεία είναι τόσο στρατηγικής σημασίας, που αν δεν μπορούσαμε να την καταπολεμήσουμε με εξίσου εξελιγμένα εργαλεία, θα μας καταστρέψει». Ως αποτέλεσμα των εργασιών της επιτροπής Μακ Κλίλαν προέκυψε το σύμφωνο Λάντραμ Γκρίφιν, το οποίο, σύμφωνα με τους εμπνευστές του, επιχείρησε να επιβάλει βασικούς όρους εσωτερικής δημοκρατικής λειτουργίας στον εργατικό συνδικαλισμό, παρότι πολλοί συνδικαλιστές κατηγόρησαν την κυβέρνηση ότι επιχείρησε να εκμεταλλευτεί την παρουσία του οργανωμένου εγκλήματος για να ελέγξει και να περικόψει τη δυναμική των μαχητικών σωματείων.

Οι κατά καιρούς έρευνες των υπηρεσιών οδήγησαν σε ορισμό κυβερνητικών επιτρόπων, που παρακολουθούσαν από το εσωτερικό των σωματείων τις σχέσεις γνωστών ηγετικών στελεχών με το οργανωμένο έγκλημα και επέβαλλαν αλλαγές στις διοικήσεις όποτε το έκριναν σκόπιμο.

Η μαφία στα συνδικάτα σήμερα

Σήμερα το φαινόμενο της διείσδυσης του οργανωμένου εγκλήματος στον συνδικαλισμό δεν έχει τη δυναμική που είχε τις προηγούμενες δεκαετίες, ίσως επειδή λείπει πλέον από την αμερικανική κοινω-

νία το ψυχροπολεμικό «αφήγημα» του κομμουνιστικού κινδύνου, που απέτρεπε το επίσημο κράτος από την καταπολέμηση των αντικομμουνιστών – έστω και σχετιζόμενων με τη μαφία – εργατικών ηγετών ή επειδή υπάρχει μεγαλύτερη ενασχόληση και διείσδυση του οργανωμένου εγκλήματος περισσότερο προσοδοφόρα πεδία, όπως οι παράλληλες χρηματιστηριακές αγορές και το ποδόσφαιρο. Για πολλές όμως δεκαετίες το οργανωμένο έγκλημα αποτέλεσε τον σημαντικότερο και πιο επικίνδυνο εσωτερικό εχθρό για τις κατακτήσεις και τα δικαιώματα των εργαζομένων στις ΗΠΑ. Οι εργαζόμενοι που αντιστάθηκαν στους γκάνγκστερ είναι ίσως οι πιο αδικημένοι από τη συλλογική μνήμη ήρωες της εργατικής τάξης.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

James Jacobs, *Mobsters, Unions and Feds*, University Press, Νέα Υόρκη, 2006.

Herman Benson, *Rebels, Reformers, And Racketeers: How Insurgents Transformed The Labor Movement*, Authorhouse, 2004.

<https://www.youtube.com/watch?v=wwA6PWvsT9w>

<https://themobmuseum.org/blog/were-richard-nixons-alleged-ties-to-organized-crime-real-or-mere-speculation/>

<https://www.vice.com/en/article/8x5jez/how-the-mafia-fueled-richard-nixons-political-career>

<https://www.dailymail.co.uk/news/article-2635094/EXCLUSIVE-Revealed-MAFIA-helped-Ronald-Reagan-White-House-Shocking-documentary-reveals-Mob-connections-catapulted-presidency-probe-thwarted-highest-levels.html>

<https://www.tdu.org/>

Ο Γιώργος Κασαμπαλάκος είναι δημοσιογράφος, ιστορικός ερευνητής.

ΟΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΡΩΣΩΝ ΚΑΙ ΟΥΚΡΑΝΩΝ ΣΤΟΝ ΡΟΥ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΕΩΣ ΤΗ ΔΙΑΛΥΣΗ ΤΗΣ ΣΟΒΙΕΤΙΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ¹

ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΗ Σ. ΠΑΠΑΦΛΩΡΑΤΟΥ

Από την 24η Φεβρουαρίου οι ρωσικές ένοπλες δυνάμεις ξεκίνησαν μεγάλης κλίμακας επιχειρήσεις στο έδαφος της Ουκρανίας. Το γεγονός αυτό αποτέλεσε άλλη μία σελίδα στο μακράιwno βιβλίο των σχέσεων μεταξύ Ουκρανών και Ρώσων. Οι σχέσεις αυτές μέχρι και μία περίοδο του 20ού αιώνα παρουσιάζονται συνοπτικά στο παρόν άρθρο.

Κριμαϊκός πόλεμος, *Η πολιορκία της Σεβαστούπολης*, έργο του Φραντς Ρουμπό.

Η ΑΝΘΡΩΠΙΝΗ παρουσία στην ευρύτερη περιοχή χάνεται στις δέλτους της Ιστορίας, καθώς τα πρώτα ίχνη της έχουν εντοπιστεί σε 3.000 χρόνια πριν. Μέχρι τον 2ο αιώνα π.Χ. η Ουκρανία αποτελούσε τμήμα της επικράτειας της Σκυθίας, ενώ σταδιακά εγκαταστάθηκαν στα εδάφη της μέλη διαφόρων φυλών της Ανατολής. Τον 9ο αιώνα η φυλή των Ρως έφτασε στα εδάφη της σημερινής Ουκρανίας. Λίγο αργότερα σχηματίστηκε το κράτος των Ρως, με πρωτεύουσα το Κίεβο. Αυτή ήταν η πρώτη επιτυχημένη απόπειρα κρατικής οργάνωσης στον ανατολικό σλαβικό κόσμο. Κατ' ουσία επρόκειτο για μετεξέλιξη μίας συνομοσπονδίας πόλεων-κρατών υπό βαραγγική ηγεμονία, που εκτεινόταν στη σημερινή ΒΔ Ρωσία και ονομαζόταν καγανάτο των Ρως.

Ο πληθυσμός του συγκεκριμένου κράτους ήταν Σλάβοι και λίγοι Φίννοι στον βορρά, αλλά η εξουσία βρισκόταν στα χέρια των Βαράγγων Ρως, από τους οποίους πήρε την ονομασία της η Ρωσία. Ο αρχικός πυρήνας του κράτους βρισκόταν στις περιοχές γύρω από το Κίεβο και το Νόβγκοροντ, ενώ κατά την περίοδο της μέγιστης ακμής του εκτεινόταν από τα Βαλκάνια και τη Μαύρη Θάλασσα μέχρι τη Βαλτική και από τα Καρπάθια μέχρι τα Ουράλια όρη. Το κράτος των Ρως βασιζόταν στη στρατιωτική ισχύ του και στην οικονομική ευμάρεια χάρη στο εμπόριο και στις μεταφορές, οι οποίες λάμβαναν χώρα μέσω του ποταμού Δνείστερου. Αυτός έγινε σημαντική εμπορική οδός, η οποία ένωνε τη Βαλτική με τον Εύξεινο Πόντο. Η περίοδος της ακμής του ήταν ο 11ος και ο 12ος αιώνας, ιδίως επί

Ο τσάρος Νικόλαος Α΄ (1796-1855), έργο του Φραντς Κρούγκερ (Αγία Πετρούπολη, Ερμιτάζ). ΔΕΞΙΑ: Ο πολιτικός και ιστορικός Μιχάηλο Χρουσέφσκι (1866-1934), ένας από τους ηγέτες του ουκρανικού εθνικού ζητήματος, συνέγραψε την *Ιστορία Ρωσίας-Ουκρανίας*.

Ο Ουκρανός ποιητής και καλλιτέχνης Τάρας Σεβσένκο (1814-1861) τιμάται ως ο εθνικός ποιητής της Ουκρανίας.

ηγεμονίας του Βλαδίμηρου Α΄. Τότε στο Κιέβο συσσωρεύτηκε μεγάλος πλούτος, καθώς βρισκόταν πάνω στην εμπορική οδό Βαράγγων-Ελλήνων, μέσω της οποίας μεταφέρονταν γούνες, κεχριμπάρι, μέλι, ξύλα, όπλα, πολυτελή υφάσματα, χειροποίητα αγαθά, και λοιπά.

Ο Βλαδίμηρος ανήλθε στον θρόνο μετά τον θάνατο του πατέρα του, πρίγκιπα Σβιατοσλάβου Α΄ του Κιέβου. Μέχρι τότε ήταν τοπικός κυβερνήτης του Νόβγκοροντ. Η άνοδός του στον θρόνο δεν έγινε αμέσως, αφού χρειάστηκε να καταικήσει τα στρατεύματα του αδελφού του Γιαροσλάβου. Άλλες πηγές κάνουν λόγο για αναίμακτη κατάληψη του Κιέβου από τα στρατεύματα του Βλαδίμηρου και ύπουλη δολοφονία του αδερφού του.

Πάντως, ανεξάρτητα από τον τρόπο ανάδειξής του στην εξουσία, το 980 ο Βλαδίμηρος ήταν ο αδιαμφισβήτητος

ηγεμόνας. Σταδιακά παγίωσε την εξουσία του και έθεσε υπό τον έλεγχό του ένα μεγάλο τμήμα της εμπορικής οδού Βαράγγων-Ελλήνων. Ταυτόχρονα προσπάθησε να αναβιώσει την ειδωλολατρία. Το 988 κατέλαβε τμήμα της χερσονήσου της Κριμαίας (όπου σήμερα βρίσκεται η Σεβαστούπολη) και το συμπεριέλαβε στο βασίλειό του. Το γεγονός αυτό υπενθυμίζει ένας εντυπωσιακός ναός της ρωσικής Ορθόδοξης Εκκλησίας. Την ίδια χρονιά ο Βλαδίμηρος βαπτίστηκε από ιερείς που έφτασαν από το Βυζάντιο, λαμβάνοντας το χριστιανικό όνομα Βασίλειος, προς τιμήν του αυτοκράτορα του Βυζαντίου Βασιλείου Β΄. Παρά τα θρυλούμενα, φαίνεται ότι επρόκειτο για μία βαθύτατα πολιτική κίνηση, καθώς ο ηγεμόνας του Κιέβου είχε αντιληφθεί τη σπουδαιότητα των εμπορικών σχέσεων με τους Βυζαντινούς για την οικονομική ευμάρεια του βασιλείου του. Επιπλέον, οι τελευταίοι ήταν κύριοι του Εύξεινου Πόντου, ενώ το πατριαρχείο διέθετε ήδη λειτουργικά κείμενα γραμμένα στο κυριλλικό αλφάβητο, αλλά και ένα πλήθος μεταφράσεων Ελλήνων συγγραφέων στα σλαβικά. Η ύπαρξη αυτών των μεταφράσεων έφερε σε επαφή τους Ρώσους με την ελληνική φιλοσοφία και επιστήμη χωρίς να χρειαστεί εκ μέρους τους η εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας.

Στις 15 Ιουλίου 1015 ο Βλαδίμηρος απεβίωσε στο Μπερέστοβο, καθ' οδόν προς το Νόβγκοροντ, όπου πήγαινε για να τιμωρήσει τον γιο του Γιαροσλάβο, που είχε αρνηθεί να του αποδώσει φόρους. Ο Βλαδίμηρος ανακηρύχθηκε άγιος τόσο από τους ορθόδοξους όσο και από τους καθολικούς. Μετά τον θάνατό του στον θρόνο ανήλθε ο Γιαροσλάβος, αφού κατανίκησε τον μεγαλύτερο αδελφό του, και βασίλευσε επί 35 έτη (όπως και ο πατέρας του). Το βασίλειο συνέχισε

να παραμένει ακμαίο. Μετά τον θάνατό του Γιαροσλάβου όμως σταδιακά παρήκμασε. Αυτό ήταν απόρροια και της μείωσης των εμπορικών συναλλαγών με τους Βυζαντινούς, οι οποίοι άρχισαν να ανησυχούν από τις συνεχείς σταυροφορίες των Δυτικών. Η εμπορική οδός Βαράγγων-Ελλήνων έπαψε να έχει τη σπουδαιότητα του παρελθόντος και η κεντρική εξουσία του ηγεμόνα των Ρως κλονίστηκε. Συν τω χρόνω το κράτος του αποσυντέθηκε, ενώ τη χαριστική βολή τού έδωσαν οι μεταγενέστερες επιδρομές των Μογγόλων.

Μετά τον διαμελισμό της λεγόμενης (μεγάλης) Ηγεμονίας του Κιέβου, τα συγκεκριμένα εδάφη αποτέλεσαν τις ηγεμονίες του Κιέβου, της Γαλικίας και της Βολυνίας στη δεξιά όχθη του Δνείπερου και τις ηγεμονίες του Περεϊσλάβ, του Τσέρνιγκοφ και του Νόβγκοροντ-Σεβέρσκι στην αριστερή όχθη. Οι συνεχείς επιθέσεις των Κουμάνων (ή Πολόφσκι) υποχρέωσαν τους κατοίκους των περιοχών του Κιέβου και του Περεϊσλάβ να εγκαταλείψουν τα μέρη στα οποία ζούσαν και να μετακινηθούν προς τα βορειοανατολικά, στις περιοχές του Ροστόφ-Σούζνταλ ή να αναζητήσουν καταφύγιο στα δάση της Πολεσίας και της Βολυνίας, στη λεκάνη του Μπουγκ, στη Γαλικία και στις ηλαγιές των Καρπαθίων. Τα επόμενα χρόνια ο τσάρος Αλέξιος κατόρθωσε να απελευθερώσει ένα μεγάλο τμήμα της χώρας του, το οποίο βρισκόταν υπό τον έλεγχο της Πολωνολιθουανικής Κοινοπολιτείας. Η τελευταία είχε υπό την κατοχή της μεγάλο τμήμα της Ρωσίας από το 1325 μέχρι το 1648. Έκτοτε χρονολογείται το βαθύ μίσος που χωρίζει τους λαούς αυτούς.

Η ισχυροποίηση της Ρωσίας

Τους επόμενους αιώνες οι ισορροπίες στην ευρύτερη περιοχή άλλαξαν και η

Ρωσία ισχυροποιήθηκε. Το 1667, μετά την υπογραφή της Συνθήκης του Αντρούσοβο, επιβεβαιώθηκε το μοίρασμα των εδαφών της σημερινής Ουκρανίας ανάμεσα στην Πολωνία και στη Ρωσία, η οποία διατήρησε την περιοχή του Κιέβου και την αριστερή όχθη του ποταμού Δνείπερου. Η περιοχή της Ουκρανίας που βρίσκεται στη δεξιά όχθη του Δνείπερου υπέστη συχνές επιθέσεις από τους Οθωμανούς, με αποτέλεσμα οι κάτοικοι να καταφύγουν στη σημερινή ανατολική Ουκρανία. Μετά την επικράτηση των ρωσικών στρατευμάτων στη μάχη της Πολτάβας (1709) οι Ρώσοι έθεσαν υπό τον έλεγχό τους το μεγαλύτερο μέρος της Ουκρανίας. Μόνο η Γαλικία παραχωρήθηκε στην Αυστρία.

Το επόμενο διάστημα η Αγία Πετρούπολη συνέχισε να επεκτείνει την επιρροή της προς δυσμάς, νότο και τη Βαλκανική. Τον Νοέμβριο του 1806 ισχυρές ρωσικές δυνάμεις εισέβαλαν στις παραδουνάβιες ηγεμονίες, οι οποίες τελούσαν υπό την επικυριαρχία του σουλτάνου. Τα στρατεύματα του τσάρου παρέμειναν σε αυτές μέχρι την υπογραφή της (ιδιαιτέρως ευνοϊκής για τη Ρωσία) Συνθήκης του Βουκουρεστίου στις 28 Μαΐου του 1812. Εντούτοις, οι Τούρκοι απέφυγαν επί μακρόν να εκκενώσουν τη Μολδοβλαχία. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με τη ρωσική πολιτική στο λεγόμενο ελληνικό ζήτημα, όξυναν τις διμερείς ρωσικές-τουρκικές σχέσεις.

Αν και υπογράφηκε η σύμβαση του Άκκερμαν (Οκτώβριος 1826), τελικά, τον Απρίλιο του 1828, η Ρωσία και η Υψηλή Πύλη περιήλθαν σε εμπόλεμη κατάσταση. Οι ρωσικές δυνάμεις επικράτησαν και η Αγία Πετρούπολη επέβαλε στον σουλτάνο τις αξιώσεις της με τη Συνθήκη της Αδριανούπολης (Σεπτέμβριος 1829). Τα επόμενα είκοσι χρόνια η Ρωσία στάθηκε αρωγός του σουλτάνου, προσαρ-

μόζοντας κατάλληλα την πολιτική της. Την περίοδο αυτή η Αγία Πετρούπολη επικέντρωσε την προσοχή της στην καταστολή της εξέγερσης των Πολωνών και στην πλήρη εμπέδωση της κυριαρχίας της στην ευρύτερη περιοχή της σημερινής Λευκορωσίας, της βόρειας Ουκρανίας και της Πολωνίας, καταδεικνύοντας τους διαχρονικούς στόχους της ρωσικής πολιτικής στην Ευρώπη.

Συν τω χρόνω όμως η Αγία Πετρούπολη έδειχνε ότι αδυνατούσε να αντεπεξέλθει ικανοποιητικά σε διάφορες κρίσεις που ξεσπούσαν στην αχανή επικράτειά της. Γι' αυτό, ο τσάρος Νικόλαος Α΄ προσπάθησε να μην έχει ανοικτά πολλά μέτωπα, ώστε να αντιμετωπίζει καλύτερα μία μεμονωμένη κρίση, κατά περίπτωση. Στο πλαίσιο αυτό, ο τσάρος φρόντισε να έχει καλές σχέσεις με τον σουλτάνο και να τον συνδράμει διπλωματικά.

Το 1840 ιδρύθηκε η αδελφότητα Κυρίλλου και Μεθοδίου, με σκοπό την ανάδειξη της διαφορετικότητας των Ουκρα-

νών, οι οποίοι δεν έπρεπε να ταυτίζονται ούτε να συγχέονται με τους Πολωνούς ή τους Ρώσους. Οι δύο τελευταίοι λαοί αντέδρασαν δυναμικά. Η ρωσική αστυνομία συνέλαβε τα μέλη της αδελφότητας και προχώρησε στην πλήρη διάλυσή της. Ένας από τους συλληφθέντες ήταν ο Τάρας Σεβσένκο, που θεωρείται ένας από τους πιο διαπρεπείς Ουκρανούς της περιόδου του Διαφωτισμού. Πάντως αρκετοί Ρώσοι διανοούμενοι στάθηκαν ευνοϊκά απέναντι στο εθνικό ζήτημα των Ουκρανών. Το θεώρησαν όμως ένα τοπικό πολιτισμικό φαινόμενο. Επομένως οι Ουκρανοί δεν μπορούσαν να σταθούν στην ίδια θέση με τους Ρώσους και τους Λευκορώσους. Γι' αυτό τους ονόμασαν Μικρορώσους (*malorousskie*).

Ο κριμαϊκός πόλεμος και τα επακόλουθά του

Μολαταύτα, οι εξελίξεις σε μία άλλη απομακρυσμένη περιοχή της ανατολικής Μεσογείου έμελλε να αλλάξουν ριζικά το σκηνικό. Το 1853 στους Αγίους Τόπους

Η Συνθήκη του Μπρεστ-Λιτόφσκ συνομολογήθηκε στις 3 Μαρτίου του 1918 στην ομώνυμη πόλη της Λευκορωσίας μεταξύ της μπολσεβικικής Ρωσίας και των Κεντρικών Δυνάμεων κατά τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο.

ξέσπασε αναταραχή μεταξύ ορθόδοξων και καθολικών. Η Ρωσία θέλησε να προασπίσει τα κεκτημένα των ορθόδοξων χριστιανών έναντι των (υποστηριζόμενων από τους Γάλλους) καθολικών. Η ανοικτή υποστήριξη των Αγγλογάλλων στην Υψηλή Πύλη ώθησε τον σουλτάνο να γίνει αδιάλλακτος, μη διστάζοντας ακόμη και να κηρύξει επίσημα τον πόλεμο στον τσάρο (8-23 Οκτωβρίου 1853). Αργότερα (27 Μαρτίου-8 Απριλίου 1854) οι Αγγλογάλλοι συνέπραξαν με τους Οθωμανούς, κηρύσσοντας και αυτοί τον πόλεμο στους Ρώσους. Η σύρραξη αποκλήθηκε κριμαϊκός πόλεμος, καθώς το κύριο θέατρο των επιχειρήσεων αποτέλεσε η συγκεκριμένη χερσόνησος. Ο κριμαϊκός πόλεμος έληξε με τη Συνθήκη των Παρισίων, που υπογράφηκε στις 30 Μαρτίου-12 Απριλίου 1856. Σε γενικές γραμμές, η Ρωσία δεν αντιμετωπίστηκε με σκληρότητα. Το 1870 ο τσάρος Αλέξανδρος Β΄ έσπευσε να καταγγείλει την προαναφερθείσα συνθήκη, εκμεταλλεύομενος την ήττα των Γάλλων στον πόλεμό τους με τους Πρώσους.

Αξίζει να σημειωθεί ότι η σύρραξη αυτή κατέστρεψε μεγάλο τμήμα της οικονομικής και κοινωνικής υποδομής της Κριμαίας. Οι Τάταροι εγκατέλειψαν μαζικά τις εστίες τους εξαιτίας των συνθηκών που δημιούργησε ο πόλεμος, των διώξεων και των απαλλοτριώσεων γης. Ως εκ τούτου η δημογραφική σύνθεση της περιοχής άλλαξε δραματικά και το ρωσικό στοιχείο έγινε αριθμητικά κυρίαρχο. Την ίδια περίοδο σημειώνεται και η αφύπνιση του ουκρανικού εθνικισμού. Η Αγία Πετρούπολη έλαβε αυστηρά μέτρα για την καταστολή του, τα οποία έφτασαν μέχρι την απαγόρευση της χρήσης της ουκρανικής γλώσσας (1863 και 1876). Ως εκ τούτου οι πνευματικοί ταγούς των Ουκρανών κατέφυγαν στη Γαλικία, όπου κατόρθωσαν να δημιουργήσουν

ένα πλέγμα πολιτιστικών, πολιτικών και θρησκευτικών θεσμών.

Τις επόμενες δεκαετίες η Ρωσία συνέχισε να ασκεί την ίδια δυναμική πολιτική, ισχυροποιώντας τη θέση της στη Βαλκανική. Το 1877 ξέσπασε ο τρίτος κατά σειρά ρωσοτουρκικός πόλεμος σε διάστημα μισού αιώνα. Η ρωσική πολιτικοστρατιωτική ηγεσία ακολούθησε την ίδια πρακτική απέναντι στους Οθωμανούς, όπως και στους προηγούμενους δύο πολέμους. Κατά τη δεδομένη χρονική συγκυρία κατόρθωσε να απομονώσει διπλωματικά την Υψηλή Πύλη και να τη συντρίψει στα πεδία των μαχών. Εντούτοις δεν κατάφερε να κατοχυρώσει τα εδαφικά οφέλη που είχε εξασφαλίσει, καθώς υπέστη δεινή διπλωματική ήττα στο Συνέδριο του Βερολίνου (13 Ιουνίου-13 Ιουλίου 1878). Έκτοτε προσπάθησε να ανακαταλάβει το απολεσθέν έδαφος, ευρισκόμενη σε διαρκή ανταγωνισμό με την Αυστροουγγαρία, η οποία εμφανίστηκε ως νέος παίκτης στην περιοχή μετά την ήττα της στον πόλεμο με την Πρωσία το 1866.

Την ίδια περίοδο η περιοχή της Ουκρανίας άρχισε να γνωρίζει μεγάλη ανάπτυξη χάρη στην καλλιέργεια σιταριού και ζαχαρότευτλων. Αργότερα δημιουργήθηκαν βιομηχανίες τροφίμων. Από τη δεκαετία του 1870 και μετά ξένοι κεφαλαιούχοι επένδυσαν στην εξόρυξη μεταλλευμάτων (γαιάνθρακες στο Ντόνι-ετσκ και σίδηρο στο Κριβόι-Ρογκ) αλλά και στη μεταλλουργική βιομηχανία. Σταδιακά τα εδάφη της σημερινής Ουκρανίας μετετράπησαν σε πολύ σημαντική περιοχή της Ρωσικής Αυτοκρατορίας. Τότε πολλοί, προερχόμενοι από διάφορες εθνότητες, προχώρησαν σε εγκατάσταση στα εδάφη αυτά, ευελπιστώντας σε ένα καλύτερο μέλλον. Οι Εβραίοι (που είχαν πάει στη συγκεκριμένη περιοχή από τα τέλη του 16ου αιώνα) αποτελού-

σαν –σύμφωνα με την απογραφή του 1897– το 30% του πληθυσμού των πόλεων και των κωμοπόλεων, αν και είχαν προηγηθεί οι σφαγές της περιόδου 1648-1649. Την εποχή αυτή άρχισε να μορφοποιείται ο ουκρανικός εθνικισμός, ο οποίος είχε και κοινωνικά κριτήρια, καθώς πολλοί Ουκρανοί εργάζονταν στα κτήματα πλούσιων Ρώσων. Σταδιακά η εθνική συνείδηση των Ουκρανών απέκτησε συλλογική ταυτότητα. Σε αυτό βοήθησε η σύσταση πολλών οργανώσεων και συλλόγων, ενώ διαμορφώθηκε ένα κίνημα διανοουμένων. Αυτό απέβλεπε στη δημιουργία ενός αυτόνομου κράτους, που θα συγκροτούταν περίπου στην περιοχή της σημερινής Ουκρανίας.

Ο στρατηγός των Λευκών Αντόν Ντενίκιν (1872-1947). Κατά τον ρωσικό εμφύλιο πόλεμο υπολογίζεται ότι 100.000 Εβραίοι πέθαναν σε πογκρόμ που διαπράχθηκαν από τους Ουκρανούς εθνικιστές αυτονομιστές του Σιμόν Πετλιούρα, τους Λευκούς του Ντενίκιν και άλλα αντισοβιετικά στρατεύματα.

Ο Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος και η δημιουργία του πρώτου ουκρανικού κράτους

Η ρωσική διπλωματία ενθάρρυνε τη συνεργασία Βούλγαρων και Σέρβων, η οποία οδήγησε στη σύμπυξη της Βαλκανικής Συμμαχίας κατά την περίοδο των Βαλκανικών πολέμων και στάθηκε στο πλευρό του Βελιγραδίου κατά την κρίση που ξέσπασε μετά τη δολοφονία του διαδόχου του θρόνου της Αυστροουγγαρίας, Φραγκίσκου-Φερδινάνδου, από Σέρβους παρακρατικούς στο Σεράγεβο (28 Ιουνίου 1914). Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την έναρξη του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου. Η Ρωσία έγινε σύμμαχος της Γαλλίας και της Μεγάλης Βρετανίας, οι κυβερνήσεις των οποίων υποσχέθηκαν την ανεξαρτησία σε διάφορους λαούς της κεντρικής και της ανατολικής Ευρώπης προκειμένου να πλήξουν την ισχύ των αντιπάλων τους. Ως γνωστόν, η Αυστροουγγαρία ήταν ένα μωσαϊκό εθνοτήτων (Γερμανών, Ούγγρων, Πολωνών, Σλάβων, Τσέχων, και λοιπά) ενώ και η Γερμανία είχε υπό τον έλεγχό της εδάφη στα οποία κατοικούσαν πολωνικοί πληθυσμοί.

Κατά τη διάρκεια του πολέμου ο ρωσικός στρατός υπέστη μία σειρά από ήττες, οι οποίες οδήγησαν σε κλονισμό του εσωτερικού μετώπου. Στις 2 Μαρτίου 1917 ο τσάρος παραιτήθηκε και σχηματίστηκε η πρώτη κυβέρνηση υπό τον Αλεξάντρ Κερένσκι. Αμέσως μετά οι Ουκρανοί συγκρότησαν ένα άτυπο κοινοβούλιο στο Κίεβο, το οποίο ονόμασαν Κεντρική Ράντα, υπό την ηγεσία του Μιχάηλο Χρουσέφσκι. Το φθινόπωρο οι μπολσεβίκοι κατέλαβαν την εξουσία στη Ρωσία. Ύστερα από σχοινοτενείς διαπραγματεύσεις υπέγραψαν με τους Γερμανούς τη Συνθήκη του Μπρεστ-Λιτόφσκ, στις 3 Μαρτίου 1918. Η συνθήκη αυτή αφορούσε άμεσα και την Ουκρανία, καθώς οι όροι της πρόβλεπαν:

α. την παράδοση της Καρελίας, της Λιθουανίας και της Πολωνίας στις κεντρικές αυτοκρατορίες.

β. την εκκένωση των εδαφών της Εσθονίας, της Λεττονίας, της Φινλανδίας, καθώς και των νήσων Άαλαντ από τις ρωσικές δυνάμεις.

γ. την εκκένωση της Ουκρανίας από τις ρωσικές δυνάμεις και την αναγνώριση της συνθήκης που είχε συναφθεί μεταξύ των κεντρικών αυτοκρατοριών και ορισμένων Ουκρανών αξιωματούχων στις 9 Φεβρουαρίου του έτους εκείνου από τους μπολσεβίκους.

δ. την παράδοση της Υπερκαυκασίας στους Οθωμανούς.

ε. τον τερματισμό της προπαγάνδας των μπολσεβίκων στα εδάφη των κεντρικών αυτοκρατοριών.

Στο πλαίσιο της συνθήκης αυτής γερμανικές δυνάμεις κατέλαβαν εδάφη της Ουκρανίας. Τα υπόλοιπα ουκρανικά εδάφη περιήλθαν υπό τον έλεγχο των μπολσεβίκων. Πολλοί Ουκρανοί συσπειρώθηκαν γύρω από το Ουκρανικό Κεντρικό Συμβούλιο, ανακηρύσσοντας την ίδρυση της Ουκρανικής Εθνικής Δημοκρατίας. Τότε χρησιμοποιήθηκαν για πρώτη φορά η σημαία και το εθνόσημο της Ουκρανίας. Λίγο μετά οι μπολσεβίκοι εγκαθίδρυσαν τη Σοβιετική Σοσιαλιστική Δημοκρατία της Ουκρανίας στο Χάρκοβο. Το 1922 αυτή συνυπέγραψε το λεγόμενο Σύμφωνο της Ένωσης και έγινε μέλος της Ένωσης Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών (ΕΣΣΔ).

Η επικράτηση των μπολσεβίκων

Η κατάσταση εξελίχθηκε διαφορετικά στην Κριμαία, όπου εγκαθιδρύθηκε μία εθνοσυνέλευση των Τατάρων, μετά την επικράτηση των μπολσεβίκων. Η διάρκεια λειτουργίας της όμως ήταν βραχύβια, καθώς οι τελευταίοι διέταξαν την παύση των εργασιών την και ίδρυσαν τη Δημοκρατία

της Ταυρίδας, τον Ιανουάριο του 1918. Λίγους μήνες αργότερα (τον Απρίλιο) η χερσόνησος καταλήφθηκε από γερμανικές δυνάμεις, οι οποίες διατήρησαν τον έλεγχο της μέχρι τον Νοέμβριο του ίδιου έτους. Μετά τη λήξη του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου η Κριμαία αποτέλεσε έδρα των αντεπαναστατικών δυνάμεων του στρατηγού Αντόν Ντενίκιν. Σύντομα, καθώς ο εμφύλιος πόλεμος εξαπλωνόταν, στην περιοχή συνέρρευσαν χιλιάδες άνδρες των Λευκών. Αυτοί ήταν ένα συνονθύλευμα αντικομμουνιστικών ομάδων, που συχνά δεν είχαν καμία επαφή μεταξύ τους. Λίγο αργότερα επικεφαλής των περισσότερων από αυτούς τέθηκε ο στρατηγός Πιοτρ Βράνγκελ, ο οποίος διαδέχθηκε τον Ντενίκιν. Τον Ιούνιο του 1920 εξαπέλυσε μεγάλη επίθεση στην Ουκρανία, η οποία δεν τελεσφόρησε. Στις αρχές Νοεμβρίου του 1920 οι

Ο Γεβγέν Κονοβάλετς ίδρυσε το 1929 την Οργάνωση Ουκρανών Εθνικιστών (ΟΥΝ). Το 1938 δολοφονήθηκε στην Ολλανδία από Σοβιετικό πράκτορα.

μπολσεβίκοι επιτέθηκαν με τη σειρά τους και υποχρέωσαν τους αντιπάλους τους σε υποχώρηση. Τα υπολείμματα των τελευταίων διέφυγαν στην Κωνσταντινούπολη.

Υπενθυμίζεται ότι στο πλαίσιο της κατάπιξης του κινήματος των μπολσεβίκων ορισμένες κυβερνήσεις της Δύσης οργάνωσαν εκστρατεία προς ενίσχυση των Λευκών (με τη συμμετοχή και ελληνικών στρατευμάτων), η οποία κατέληξε σε οικτρή αποτυχία. Στις 17 Απριλίου 1920 συνήφθη ανακωχή, κατά τη διάρκεια της οποίας η Κριμαία εκκενώθηκε πλήρως από τα «αντεπαναστατικά» στρατεύματα. Σημειωτέον ότι τελευταίοι αναχώρησαν οι Έλληνες, και μάλιστα μία μέρα μετά τη λήξη της ανακωχής. Η συμμετοχή ανδρών του ελληνικού στρατού στη συγκεκριμένη εκστρατεία των Δυτικών προκάλεσε τισέντονες αντιδράσεις του ρωσικού στοιχείου (αλλά και των σοβιετικών Αρχών), δίνοντας την αφορμή για τον απηνή διωγμό του παρευξείνιου ελληνισμού και χιλιάδων Ποντίων, οι οποίοι είχαν εγκατασταθεί στην περιοχή για να γλιτώσουν από τους Τούρκους.

Δύο χρόνια μετά την αποχώρηση των στρατευμάτων των Δυτικών (18 Οκτωβρίου 1921) συστήθηκε η Αυτόνομη Κριμαϊκή Σοβιετική Σοσιαλιστική Δημοκρατία, η οποία αποτέλεσε τμήμα της ΕΣΣΔ. Τα επόμενα χρόνια οι Έλληνες και οι Τάταροι απώλεσαν τη γη τους στο πλαίσιο της κολεκτιβοποίησης, ενώ αντιμετώπιστηκαν ως «πράκτορες των καπιταλιστών και αντεπαναστάτες». Οι σοβιετικές Αρχές έκλεισαν σταδιακά σχεδόν όλα τα ελληνικά σχολεία και περιορίστηκε δραστικά η χρήση της ελληνικής γλώσσας. Οι Έλληνες της Ουκρανίας (ιδίως) και της Κριμαίας έπεσαν επίσης θύματα των λιμών που έπληξαν την ευρύτερη περιοχή το 1921-1922 και, ιδίως, το 1932- 1933.

Το γολντομόρ

Ο τελευταίος φαίνεται ότι ήταν αποτέλεσμα συστηματικής και οργανωμένης πολιτικής του σοβιετικού κράτους. Συνολικά οι δύο λιμοί στοίχισαν τη ζωή σε περισσότερους από 10.000.000 Ουκρανούς (Δυτικοί και Ουκρανοί μελετητές κάνουν λόγο για 11.000.000-16.000.000 νεκρούς)¹ και γιγάντωσαν το μίσος τους για τους Ρώσους. Επίσης, οι Ουκρανοί κάνουν λόγο για 66 τόνους χρυσό, 1.439 τόνους ασημί, διαμάντια και αντίκες, που (εκτός από τα σιτηρά) υφάρπαξε το σοβιετικό καθεστώς μέσω του δικτύου του Τοργκζίν (ή Τοργκσίν), με αντίτιμο την αγορά ελάχιστων τροφίμων από τους λιμοκτονούντες Ουκρανούς. Κατά τη διάρκεια των επόμενων δεκαετιών οι Ουκρανοί απαγορευόταν να μιλούν γι' αυτό. Μετά την πτώση του καθεστώτος του υπαρκτού σοσιαλισμού το θέμα επανήλθε στο προσκήνιο. Εντούτοις, μόλις στις 28 Νοεμβρίου 2006 το ουκρανικό Κοινοβούλιο αναγνώρισε επίσημα το γεγονός ως γενοκτονία (γολντομόρ). Αργότερα το ίδιο έπραξαν και πολλές άλλες χώρες. Σημειωτέον ότι μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο λήφθηκαν (από τη σοβιετική ηγεσία) διάφορα καταπιεστικά μέτρα εις βάρος των Ουκρανών, ενώ ο ηγέτης του Κομμουνιστικού Κόμματος Σοβιετικής Ένωσης (ΚΚΣΕ) Ιωσήφ Στάλιν διέταξε ακόμη και τον περιορισμό της χρήσης της ουκρανικής γλώσσας.

Κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου ιδρύθηκε η Ουκρανική Στρατιωτική Οργάνωση (UVO) στην πολωνοκρατούμενη Ουκρανία. Αυτή προέβη σε διάφορες δυναμικές ενέργειες. Αποτέλεσε τον πρόδρομο της Οργάνωσης Ουκρανών Εθνικιστών (OUN), που ίδρυσε ο Γεβγέν Κονοβάλετς το 1929. Επρόκειτο για μία από τις πολυάριθμες εθνικιστικές (φασιστικού τύπου) οργανώσεις που συστήθηκαν στην ευρωπαϊκή ήπειρο κατά τη

Πεινασμένοι αγρότες σε δρόμο του Χάρκοβο το 1933.

συγκεκριμένη περίοδο. Αυτή έδρασε στην πολωνοκρατούμενη Γαλικία τη δεκαετία του 1930. Το 1938 ο Κονοβάλετς δολοφονήθηκε από Σοβιετικό πράκτορα στην Ολλανδία.

Ο Β΄ Παγκόσμιος πόλεμος

Η επόμενη σημαντική καμπή στην ιστορία της Ουκρανίας έλαβε χώρα στις 23 Αυγούστου 1939. Τότε υπεγράφη το σύμφωνο Ρίμπεντροπ-Μολότοφ (από τα ονόματα των υπουργών Εξωτερικών της εθνικοσοσιαλιστικής Γερμανίας και της Σοβιετικής Ένωσης, Ιωακείμ φον Ρίμπεντροπ και Βιατσεσλάβ Μολότοφ, αντίστοιχα). Σύμφωνα με αυτό η Σοβιετική Ένωση θα προσαρτούσε ένα τμήμα της ανατολικής Πολωνίας. Τα εδάφη αυτά καταλήφθηκαν από τον σοβιετικό στρατό και μεταπολεμικά προσαρτήθηκαν στη Σοσιαλιστική Δημοκρατία της Ουκρανίας (με τη σύμφωνη γνώμη της «σοσιαλιστικής» Πολωνίας).

Τον Ιούνιο του 1941 η επίθεση των Γερμανών και των συμμάχων τους κατά της Σοβιετικής Ένωσης δημιούργησε νέα δεδομένα. Ο στρατός τους προχώρησε

βαθιά στο σοβιετικό έδαφος, κατακτώντας μία εκτεταμένη γεωγραφικά περιοχή, στην οποία συμπεριλαμβανόταν τόσο η Ουκρανία όσο και η Κριμαία. Πολλοί κάτοικοι υποδέχτηκαν τον γερμανικό στρατό με την ελπίδα ότι θα τους λύτρωνε από τα δεινά τους. Αρκετοί από αυτούς εντάχθηκαν σε ένοπλα τμήματα, τα οποία πολέμησαν στο πλευρό των δυνάμεων του Άξονα. Χαρακτηριστικές ήταν οι περιπτώσεις των δύο ουκρανικών ταγμάτων Nachtigall και Roland. Τον χειμώνα του 1941 μέλη της ΟΥΝ, αυτόνομοι εθνικιστές και μέλη της ουκρανικής κατοχικής αστυνομίας, την οποία είχαν ιδρύσει οι Γερμανοί, σχημάτισαν τον Ουκρανικό Επαναστατικό Στρατό (UPA). Αυτός έφτασε να αριθμεί 90.000 άνδρες. Υπήρξαν όμως και αντάρτικες ομάδες, οι άνδρες των οποίων στράφηκαν εξίσου εναντίον των Γερμανών, των Σοβιετικών αλλά και των Πολωνών. Τέλος, δεν πρέπει να παραβλέψουμε το γεγονός της δράσης εκατοντάδων παρτιζάνων (πιστών στα κελεύσματα του Στάλιν) στα μετόπισθεν των εισβολέων.

Το Κίεβο κατελήφθη από τις γερμανι-

Σοβιετικοί κατάσχουν σιτάρι από αγρότες της Ουκρανίας.

κές δυνάμεις στις 19 Σεπτεμβρίου 1941. Η κεντρική γερμανική διοίκηση εγκατέστησε την έδρα της στην πόλη Ζίτομιρ και στη Βίνιτσα, στην κεντροδυτική Ουκρανία. Τέσσερις μέρες αργότερα πραγματοποιήθηκε ένα μεγάλο σαμποτάζ στην πόλη. Δράστες ήταν πιθανότατα στελέχη της μυστικής αστυνομίας του σοβιετικού καθεστώτος, της διαβόητης NKVD (Λαϊκό Κομισαριάτο Εσωτερικών Υποθέσεων). Εξερράγησαν αρκετές βόμβες, οι οποίες κατέστρεψαν επιταγμένα κτίρια, ανάμεσα στα οποία το αρχηγείο των γερμανικών στρατευμάτων και το ξενοδοχείο Κοντινένταλ. Το τελευταίο αποτελούσε κατάλυμα πολλών Γερμανών ανώτερων αξιωματικών. Το σαμποτάζ είχε ως αποτέλεσμα πολλούς νεκρούς και τραυματίες, καθώς και την καταστροφή τμήματος της πόλης, επειδή ξέσπασε μεγάλη πυρκαγιά. Οι Γερμανοί αιφνιδιάστηκαν πλήρως. Κατά τη διάρκεια των προσπαθειών κατάσβεσης συνελήφθη ένας Εβραίος, ο οποίος έκοψε μία από τις μάνικες εκτόξευσης νερού. Αυτός εκτελέστηκε λίγο μετά.

Οι κατοκικές Αρχές θεώρησαν υπαί-

τιους συλλογικά τους Εβραίους της πόλης και διέταξαν τη συγκέντρωσή τους σε ένα σταυροδρόμι το πρωί της 29ης Σεπτεμβρίου. Από εκεί μεταφέρθηκαν (σε ομάδες των 100 ατόμων) στη χαράδρα του Μπάμπι Γιαρ, κοντά στην οποία βρισκόταν το εβραϊκό νεκροταφείο. Καθ' οδόν επιτηρούνταν από άνδρες των γερμανικών υπηρεσιών ασφαλείας αλλά και της ουκρανικής αστυνομίας. Εκεί εκτελέστηκαν περίπου 35.000 από αυτούς (σύμφωνα με το ίδρυμα Σιμόν Βίζενταλ). Στο συγκεκριμένο σημείο θανατώθηκαν και άλλοι σοβιετικοί πολίτες, όπως άνδρες του σοβιετικού στρατού και Αθίγγανοι. Το γεγονός παρέμεινε άγνωστο επί μακρόν, καθώς τον Αύγουστο του 1943 έλαβε χώρα εκτεταμένη εκταφή και καύση των πτωμάτων.

Οι Γερμανοί δεν εκμεταλλεύτηκαν το εθνικό κίνημα των Ουκρανών. Αντίθετα, σταμάτησαν να το χρηματοδοτούν, ενώ άρχισαν να φέρονται υποτιμητικά στους Ουκρανούς. Σύντομα η εικόνα των «ελευθερωτών» από τα δεινά του μπολσεβικισμού άρχισε να ξεθωριάζει. Πάντως, οι περισσότεροι κάτοικοι θέλησαν να

εργαστούν στις γερμανικές υπηρεσίες για να εξασφαλίσουν ένα πενιχρό εισόδημα, ενώ πολλοί αντιμετώπισαν θετικά το άνοιγμα των εκκλησιών και την παροχή του δικαιώματος για ελεύθερη άσκηση των θρησκευτικών τελετών, το οποίο είχε απαγορευτεί από τους μπολσεβίκους τη δεκαετία του 1930. Επίσης, πολλοί ιερείς άρχισαν να ασκούν ακώλυτα τα καθήκοντά τους ύστερα από πολλά χρόνια.

Συνεργάτες των εισβολέων υπήρξαν σε όλη τη σοβιετική επικράτεια (με πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα τη στρατιά Βλασόφ). Πολλοί Ουκρανοί εθνικιστές συνεργάστηκαν με Πολωνούς αντικομμουνιστές και συνέχισαν τον αγώνα υπό μορφήν ανταρτοπόλεμου ακόμη και αρκετά χρόνια μετά τη λήξη του Β΄ Παγκόσμιου πολέμου. Το σοβιετικό καθεστώς προχώρησε σε μαζικές εκτοπίσεις Πολωνών και Ουκρανών προς τα ανατολικά, ενώ δεν έλειψαν οι εκτελέσεις. Τελικά το κίνημα εκφυλίστηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1950. Η σοβιετική ηγεσία θεώρησε ότι οι εθνότητες (πέραν των Ρώσων) που διαβιούσαν στο έδαφος της Κριμαίας ήταν αυτές που συνεργάστηκαν πρόθυμα και καθ' ολοκληρία με τους εισβολείς. Γι αυτό διέταξε την εκτόπιση όλων των Τατάρων της Κριμαίας στην κεντρική Ασία, υπό τη μορφή συλλογικής τιμωρίας, τον Μάιο του 1944. Σημειώτέον ότι το 46% των εκτοπισμένων πέθανε από την πείνα και τις ασθένειες. Πέντε εβδομάδες αργότερα την ίδια τύχη είχαν και οι εναπομείναντες πληθυσμοί των Αρμενίων και των Ελλήνων της ευρύτερης περιοχής. Ορισμένοι από αυτούς επέστρεψαν στις εστίες τους το 1967. Τον Ιούνιο του 1945 καταργήθηκε η Αυτόνομη Κριμαϊκή Σοβιετική Σοσιαλιστική Δημοκρατία και η χερσόνησος έγινε επαρχία της Ρωσικής Σοβιετικής Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας.

Ο Ψυχρός Πόλεμος

Μετά τον θάνατο του Στάλιν τα καταπιεστικά μέτρα χαλάρωσαν, καθώς η κεντρική κυβέρνηση προσπάθησε να βελτιώσει τις σχέσεις μεταξύ Ρώσων και Ουκρανών. Το γεγονός αυτό επέτρεψε την ανάπτυξη ενός κινήματος Ουκρανών διανοουμένων, το οποίο αντιπολιτεύτηκε σιωπηρά το σοβιετικό καθεστώς. Στις 19 Φεβρουαρίου 1954 η Μόσχα εξέδωσε διάταγμα βάσει του οποίου η Κριμαία μεταβιβάστηκε από τη Ρωσική Σοσιαλιστική Δημοκρατία στην αντίστοιχη Ουκρανική, με το αιτιολογικό της ύπαρξης στενών γεωγραφικών, οικονομικών και πολιτισμικών δεσμών των κατοίκων της χερσονήσου με το Κίεβο.

Οι Ρώσοι κατηγορούν γι' αυτό τον γενικό γραμματέα του ΚΚΣΕ Νικόιτα Χρουστσόφ. Θεωρούν ότι το έκανε επειδή είχε αδυναμία στην ουκρανικής καταγωγής μητέρα του. Αντίθετα, η θυγατέρα

Ο Στάλιν με τον υπουργό Εξωτερικών της ναζιστικής Γερμανίας Ιωακείμ φον Ρίμπεντροπ στις 23 Αυγούστου 1939.

Σεπτέμβριος 1941. Οι Γερμανοί ανατινάσσουν κτίρια στο κέντρο του Κιέβου.

του, Νίνα, έγραψε ότι αυτό συνέβη διότι υπήρχαν προβλήματα ύδρευσης λόγω έλλειψης συστημάτων αφαλάτωσης στην περιοχή και το δίκτυο έπρεπε να συνδεθεί με κάποια υδροηλεκτρικά έργα. Επιπλέον, οι Ουκρανοί αναφέρουν ότι μόλις 13 από τα 27 μέλη του Πρεζίντιουμ του ΚΚΣΕ ήταν παρόντα στη λήψη της συγκεκριμένης απόφασης, την οποία δεν υπέγραψε ο Χρυστσόφ, αλλά από ο στρατάρχης Κλέμεντ Βοροσίλοφ, που κατείχε τυπικά το ανώτατο αξίωμα της χώρας, αυτό του προέδρου του Προεδρείου του Ανώτατου Σοβιέτ.

Τις επόμενες δεκαετίες η περιοχή αναπτύχθηκε με γρήγορους ρυθμούς, ενώ δεν σημειώθηκαν εθνοτικές εντάσεις, αν εξαιρέσουμε την προσπάθεια απορροσισμού του γενικού γραμματέα του Κομμουνιστικού Κόμματος Ουκρανίας Πέτρο Σέλεστ ή Σελέστ. Αυτός απέκτησε μεγάλη εξουσία την περίοδο 1963-1972 και προσπάθησε να αυτονομηθεί από τη

γραμμή της Μόσχας. Το σύντομο διάλειμμα σχετικής ελευθερίας (πάντοτε στο πλαίσιο του σοβιετικού συστήματος) τερματίστηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1970. Η κατάσταση άλλαξε μετά την κατάρρευση των καθεστώτων του υπαρκτού σοσιαλισμού και τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης, στις αρχές της δεκαετίας του 1990.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Περισσότερα στοιχεία παρατίθενται στο προσφάτως εκδοθέν βιβλίο υπό τον τίτλο *Συνοπτική ιστορία των σχέσεων μεταξύ Ρωσίας και Ουκρανίας, μία σύγχρονη κρίση με ρίζες από το παρελθόν*, των εκδόσεων Λειμών.
- 2 Ο αριθμός των θυμάτων είναι δύσκολο να εξακριβωθεί, επειδή οι σοβιετικές Αρχές έθαβαν τους νεκρούς σε ομαδικούς τάφους. Μέχρι σήμερα οι Ρώσοι δεν δέχονται ότι υπήρχε οργανωμένο σχέδιο εξόντωσης των Ουκρανών, στηριγμένο σε εθνικά κριτήρια. Αντιπροτείνουν τη σύσταση μικτών επιτροπών, απαρτιζόμενων από ιστορικούς, προς διακρίβωση της ιστορικής αλήθειας.

Ο Ιωάννης Σ. Παπαφλωράτος είναι νομικός-διεθνολόγος, δρ. Πανεπιστημίου Αθηνών.

Ζήστε τη δική σας
ανοιξιάρτικη Ιστορία.

**Οικολογικές Πέτρες & Τουβλάκια
Επένδυσης Mathios stone.**

- ☑ Ελαφριές και σε **μεγάλη ποικιλία** σχεδίων & χρωμάτων.
- ☑ Τοποθετούνται με κόλλα εύκολα, **γρήγορα** και οικονομικά.
- ☑ Ιδανικές για **εσωτερικούς** και για **εξωτερικούς** τοίχους.
- ☑ Παράγονται από φυσικά υλικά & **δεν περιέχουν επιβλαβείς ουσίες** για τον άνθρωπο και το περιβάλλον.

MATHIOSstone®

only nature can copy us

Cervino White

Νέο προϊόν

30^{YEAR LIMITED} warranty

mathios.com

ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΣΤΗΝ ΟΥΚΡΑΝΙΑ ΚΑΙ ΣΤΗ ΡΩΣΙΑ ΔΙΑ ΜΕΣΟΥ ΤΩΝ ΑΙΩΝΩΝ

ΤΟΥ ΤΙΤΟΥ Ι. ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗ

Από τις πιο συναρπαστικές ιστορίες του ελληνισμού της διασποράς είναι αυτή των Ελλήνων της Ουκρανίας και της νότιας Ρωσίας γενικά.

Στο βόρειο αυτό χερσαίο τμήμα του Εύξεινου Πόντου είναι ριζωμένες μερικές από τις δάφνες της ελληνικής μυθολογίας και της αρχαιοελληνικής, βυζαντινής και νεότερης λογοτεχνίας και Ιστορίας μας. Δίπλα σ' αυτές όμως ορθώνονται και καταθλιπτικές κυπάρισσοι, προς υπόμνηση των τραγικών περιόδων που έζησε ο εκεί ελληνισμός, ιδίως κατά την τελευταία εκατονταετία.

Η Ολβία Ποντική, αρχαία ελληνική αποικία στις βορειοδυτικές ακτές της Μαύρης Θάλασσας, ήταν αποικία των Μιλήσιων και χτίστηκε κατά τον δεύτερο ελληνικό αποικισμό, πιθανόν τον 7ο αιώνα π.Χ.

Μερικές από τις πόλεις των περιοχών αυτών, όπως η Οδησσός, το Παντικάπαιο, η Μαριούπολη, το Ταϊγάνιο, η Μπαλακλάβα, η Θεοδοσία, η Χερσώνα, και άλλες, περιλαμβάνονται στον μακρύ κατάλογο που οι Έλληνες αποκαλούν με θλίψη «αλησμόνητες πατρίδες».

Σ' αυτές ο ελληνισμός έζησε μέρες δόξας αλλά και τρόμου. Δημιούργησε θαύματα στον τομέα της τέχνης και της οικονομίας, σε περιόδους ειρηνικές. Γνώρισε όμως και πολέμους, καταστροφές και διωγμούς, για λόγους πολιτικούς και εθνικιστικούς.

Η ΟΔΗΣΣΟΣ, πανάρχαιη ελληνική αποικία, αποτέλεσε τη νεότερη «εθνική κιβωτό» του Γένους, αφού σ' αυτή ιδρύθηκε η Φιλική Εταιρεία, που προετοίμασε τον «Μεγάλο Σηκωμό» του 1821 και σ' αυτής την ελ-

ληνική κοινότητα παρέδωσε το σκήνωμα του απαγχονισμένου πατριάρχη Γρηγορίου Ε' ο Κεφαλλονίτης πλοίαρχος Σκλάβος, προκειμένου να αναπαυθεί στην αγκαλιά της για τριάντα σχεδόν χρόνια, μέχρι το 1850, όταν μεταφέρθη-

Αποψη του πρυτανείου του Παντικάπαιου, χρονολογούμενου από τον 2ο αιώνα π.Χ. Στο βάθος είναι ορατός ο Οβελίσκος της Δόξας του Κερτς.

κε στην ελεύθερη Ελλάδα για να τοποθετηθεί στον αρχιεπισκοπικό ναό της, όπου φυλάσσεται ως σκήνωμα αγίου και εθνομάρτυρα.

Μένει άναυδος ο μελετητής των παλαιών ιστορικών χαρτών της περιοχής από τα ελληνικά τοπωνύμια δυτικά της Οδησσού: Ολβία (η πόλη της ευδαιμονίας), Χερσώνα, Τάναϊς, Μαριούπολη, Μελιτόπολη, Ταϊγάνιο (Ταγκανρόγκ) είναι οι νεότερες. Νότια είναι η χερσόνησος της Κριμαίας, η Ταυρίδα όπως την αποκαλεί ο Ηρόδοτος, με πλήθος ελληνικές πόλεις-αποικίες.

Είναι η Ευπατορία, που πήρε το όνομά της από τον Μιθριδάτη τον Στ΄, βασιλιά του ελληνικού Πόντου, τον αποκληθέντα Ευπάτορα. Είναι ο Καλός Λιμής, η Κερκινίτις (ιωνική αποικία), η Ηράκλεια (πόλη αφιερωμένη στον Ηρακλή), η αρχαία Χερσόνησος (Σεβαστούπολη), το Παντικάπαιο (Κερτς – αποικία των Μιλησίων του 6ου αιώνα π.Χ.), η Θεοδοσία (Καφά), η Γιάλτα (Γιαλός, Αιγιαλός – πόλη θέρετρο και τόπος συνάντησης των ηγετών της αντιναζιστικής συμμαχίας τον Φεβρουάριο του 1945, για τον καθορισμό των σφαιρών επιρροής), η Συμφερού-

πολη, το Νυμφαίον (ένα από τα κέντρα του Κιμμερίου Βοσπόρου).

Είναι αξιοσημείωτο ότι τόσο ο Βυζαντινός αυτοκράτορας Ηράκλειος τον 7ο αιώνα, όσο και οι αυτοκράτορες της Τραπεζούντας τον 12ο αιώνα εξασφάλισαν ισχυρή παρουσία στην Ταυρίδα και στη νότια Ουκρανία, ιδίως στη Χερσώνα, για τρεις αιώνες περίπου. Μέχρι δηλαδή την εισβολή των Τατάρων τον 15ο αιώνα, οπότε δόθηκε απ' αυτούς η ονομασία Κριμαία, που διατηρήθηκε και μετά την κατάκτηση μεγάλου τμήματός της από τους Οθωμανούς στα 1475.

Εύξεινος, ελληνική θάλασσα

Ολόκληρος ο Εύξεινος Πόντος υπήρξε σε μία περίοδο της Ιστορίας ελληνική θάλασσα, όπως μαρτυρεί και η ονομασία του, με ελληνικές αποικίες-εμπορεία στις βόρειες, νότιες, ανατολικές και δυτικές ακτές του, με ελληνικά σκάφη να παραλαμβάνουν απ' αυτές εμπορεύματα για να τα μεταφέρουν σε άλλες χώρες, και να επιστρέφουν κατάφορτα με άλλου είδους προϊόντα, για να τα εκφορτώσουν στα ίδια λιμάνια από τα οποία είχαν παραλάβει τα εξαχθέντα.

Η Τάναϊς ήταν αρχαία αποικία της Μιλήτου στο βορειοανατολικό άκρο της Μαιώτιδας λίμνης, στην περιοχή της Σαρματίας, από τις πιο απομονωμένες ελληνικές αποικίες. Στη φωτογραφία άποψη του αρχαιολογικού πάρκου Ταναΐδος.

Δεν ήταν μόνο το εμπόριο υπόθεση των Ελλήνων, αλλά και ο πολιτισμός των πόλεων αυτών, με τα θέατρα, τους αρχαίους ναούς και τα εκπαιδευτήρια των νέων.

Σε όλη την περιοχή καταγράφηκαν περιώνυμα μυθολογικά έπη, όπως της αργοναυτικής εκστρατείας, με προορισμό την Κολχίδα, στις ανατολικές ακτές του Ευξείνου, για την απόκτηση του χρυσόμαλλου δέρατος και τη μεταφορά του στην Ελλάδα.

Χρυσόμαλλο δέρας ήταν το πολύτιμο σιτάρι, που αφθονούσε σε όλες τις ακτές του Ευξείνου –και κατά συνέπεια και της Ουκρανίας και της Κριμαίας (Ταυρίδας)–, αλλά οι παραγόμενες στην Ελλάδα ποσότητες του δεν επαρκούσαν για τη διατροφή του ελληνικού λαού.

Αυτό ως προς τη μυθολογία, γιατί ένα από τα πρώτα γεγονότα που συνδέουν τον Εύξεινο με την ελληνική Ιστορία είναι το αριστούργημα του Ξενοφώντα *Κύρου ανάβασις*, που παρουσιάζει τους Μυρίους κατά την επιστροφή τους στην πατρίδα, όταν αντικρίζουν τις νότιες ακτές του Πόντου και αναφωνούν το θρυλικό «Θάλαττα θάλαττα».

Αλλά και άλλα έργα της αρχαίας ελληνικής γραμματείας διαδραματίζονται στην περιοχή αυτή, όπως η *Ιφιγένεια εν Ταύροις* του Ευριπίδη, που αποτελεί συνέχεια της *Ιφιγένειας εν Αυλίδι*, ενώ η τραγωδία του Αισχύλου *Προμηθέας δεσμώτης* εκτυλίσσεται σε κορυφή της οροσειράς του Καυκάσου. Οροσειράς που αρχίζει από το Ποντικάπαιο (σημερινό Κερτς, βορειοανατολικό μέρος της Ταυρίδας) και εκτείνεται με απόκρημνες και επιβλητικές πλαγιές προς την ανατολική ακτή του Ευξείνου και την Κασπία θάλασσα.

Έχοντας υπόψη του ο μελετητής τα έργα αυτά των δύο από τους τρεις κορυφαίους τραγωδούς της κλασικής εποχής, δεν μπορεί να αποφύγει τον παραλληλισμό του περιεχομένου τους με την οδύσσεια των Ελλήνων της Ουκρανίας και της Ταυρίδας (Κριμαίας) τα τελευταία εκατό χρόνια.

Στην *Ιφιγένεια εν Ταύροις* ο Ορέστης και ο Πυλάδης, οι δύο φίλοι από τους οποίους ο ένας πρέπει να θυσιαστεί στον βωμό της Αρτέμιδας, ερίζουν μεταξύ τους για το ποιος θα είναι αυτός, ώστε να σωθεί ο άλλος.

Οι ελληνικές αποικίες στη Χερσόνησο των Ταύρων.

Ιφιγένεια εν Ταύροις: αττικός ερυθρόμορφος καλυκόσχημος κρατήρας από τη νεκρόπολη της Σπίνας, 450 π.Χ. (Φερράρα, Αρχαιολογικό Μουσείο).

Η ελληνική αυτή αρετή, της αλληλεγγύης, την οποία ασπάστηκαν και οι Μαρξ και Ένγκελς, καταπατήθηκε βάναυσα στην πατρίδα του υπαρκτού σοσιαλισμού, την ΕΣΣΔ, κατά το διάστημα 1927-1939.

Την περίοδο αυτή ο σταλινισμός εξαπέλυσε φοβερούς διωγμούς εναντίον των αστικών λειψάνων της Ρωσίας και των κουλάκων, αλλά και των «συντρόφων» που τολμούσαν να ασκήσουν κριτική στον «πατερούλη», όσο ψηλά κι αν βρίσκονταν αυτοί. Από τους επικριτές του Στάλιν, ο Τρότσκι εξορίστηκε και δολοφονήθηκε στο Μεξικό. Ο γενικός γραμματέας της Κομιντέρν (Γ΄ Διεθνής) Ζινόβιεφ καταδικάστηκε και εκτελέστηκε. Το ίδιο και οι συνεργάτες του Λένιν, Καμένεφ και Μπουχάριν, πρωταγωνιστές και αυτοί του Κόκκινου Οκτώβρη του 1917, όπως και ο ένδοξος στρατηγός Τουχατσέφσκι, ήρωας του ρωσοπολωνικού πολέμου του 1919. Χιλιάδες ανάμεσα στα θύματα ήταν και οι Έλληνες, «σύντροφοι» και μη, της περιοχής.

Και βέβαια, αφού η προλεταριακή αλληλεγγύη δεν λειτούργησε στην πρώτη περίοδο του υπαρκτού σοσιαλισμού, γιατί να λειτουργήσει η υποτίθεται ομο-

φυλετική αλληλεγγύη στην εποχή μας, στην οποία ταιριάζει απόλυτα ο αισχύλειος Προμηθέας δεσμώτης;

Η υπέρτερη σε ισχύ, βίαιη κρατική δύναμη, η Ρωσία του Πούτιν, έχει διατάξει τον διά μαρτυρίου θάνατο του απομονωθέντα στον Καύκασο Προμηθέα (Ουκρανία).

Ο Αισχύλος επινόησε ώστε ο Ήφαιστος, που θα εκτελούσε την εντολή του Δία (να καθλώσει τον Προμηθέα), να έχει κάποιους δισταγμούς διότι διέκρινε ότι το θύμα ήταν συγγενής του. Και τους δισταγμούς του αυτούς ο θεός του πυρός εξέφρασε λέγοντας: «Εγώ δ' άτολμός ειμί συγγενή θεόν δήσαι βία» (εγώ δεν τολμώ συγγενή μου θεό να δέσω με τη βία). Για να προσθέσει μετά «το συγγενές τοι δεινόν» (η συγγένεια είναι ιερή).

Στη Ρωσία του Πούτιν τέτοιοι δισταγμοί δεν εκφράστηκαν, παρότι επανειλημμένα τονίστηκε από επίσημους και μη κύκλους της Μόσχας η συγγένεια των δύο χωρών. Άλλωστε Σλάβοι είναι οι μεν, Σλάβοι και οι δε.

Ο εκχριστιανισμός των Ρώσων

Απλώς οι Σλάβοι του Βορρά επιδίωκαν πάντα να ηγεμονεύουν επί των Σλάβων του Νότου. Οι τσάροι είχαν γι' αυτό έναν μύθο-σύνθημα. Τους πρώτους τους αποκαλούσαν «μεγάλους Ρώσους» και τους δεύτερους «μικρούς Ρώσους».

Με μία διαφορά βέβαια, ότι οι Ουκρανοί δεν ταυτίζουν εαυτούς με τους Ρώσους. Άλλωστε διαφορετική γλώσσα μιλούν και διαφορετικό έθνος αποτελούν, ακόμη και κατ' αυτή τη *Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια* (βλέπε στο λήμμα Ουκρανία). Υπάρχει μάλιστα ένας τομέας του πολιτισμού, η θρησκεία, στον οποίο οι Ουκρανοί προηγήθηκαν των Ρώσων, αφού ο πρώτος από τους εκχριστιανισθέντες ηγεμόνες των Ρωσών ήταν ο δούκας του Κιέβου Βλαδίμηρος, ο οποίος

Ο Βλαδίμηρος (980-1015) προσχώρησε στον χριστιανισμό αποδεχόμενος όρο του Βυζαντινού αυτοκράτορα Βασιλείου Β΄ (του Βουλγαροκτόνου) εφόσον επιθυμούσε τόσο διακαώς να παντρευτεί την αδελφή του.

προσχώρησε στον χριστιανισμό όχι υπακούοντας στην εκχριστιανισθείσα πριν απ΄ αυτόν μητέρα του, Όλγα, αλλά αποδεχόμενος τον όρο του Βυζαντινού αυτοκράτορα Βασιλείου Β΄ (του Βουλγαροκτόνου), εφόσον επιθυμούσε τόσο διακαώς να συνάψει γάμο με την αδελφή του, πορφυρογέννητη, Βυζαντινή πριγκίπισσα Άννα, να βαπτιστούν χριστιανοί ο ίδιος και οι υπήκοοί του.

Ακολούθησαν μαζικές βαπτίσεις στον Δνείπερο ποταμό το 988, και κατόπιν η πρόσδεση της Εκκλησίας του Κιέβου (Ουκρανίας), της αποκαλούμενης Ρωσίας του Κιέβου, με το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως.

Βέβαια προσπάθειες εκχριστιανισμού των δυτικών Σλάβων είχαν γίνει έναν αιώνα νωρίτερα από τους αδελφούς Έλληνες (Θεσσαλονικείς) κληρικούς Κύριλλο και Μεθόδιο.

Λίγο μετά τα μέσα του 9ου αιώνα οι

δύο Έλληνες ιεράρχες μετέβησαν και στη Χερσώνα, με αποστολή να εκχριστιανίσουν τους εκεί Χαζάρους, το μεγαλύτερο μέρος των οποίων όμως προσχώρησε στον ιουδαϊσμό (ο γνωστός Ούγγρος συγγραφέας Άρθουρ Κέσλερ έχει γράψει ένα σχετικό βιβλίο με τίτλο *Η 13η φυλή του Ισραήλ*). Κατά την παραμονή τους πάντως στη Χερσώνα ο Κύριλλος και ο Μεθόδιος, που είχαν δημιουργήσει ήδη το σλαβικό-κυριλλικό αλφάβητο, εκχριστιάνισαν και σημαντικό αριθμό Σλάβων, ρωσικής και ουκρανικής καταγωγής.

Οι δύο Έλληνες ιεράρχες έχουν αγιοποιηθεί και από τις σλαβικές Εκκλησίες και λατρεύονται απ΄ αυτές με ιδιαίτερες τιμές.

Οι σχέσεις του Βυζαντίου με τις ρωσικές ηγεμονίες συνεχίστηκαν αδιατάρακτες τους επόμενους αιώνες, μέχρι την πτώση της Κωνσταντινούπολης.

Δεκαεννιά χρόνια μετά την άλωση της Πόλης, το 1472, η ανιψιά του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, Ζωή-Σοφία, κόρη του Θωμά Παλαιολόγου, αδελφού του τελευταίου αυτοκράτορα, παντρεύτηκε στη Ρώμη τον μεγάλο δούκα Ιβάν Γ΄ (ηγεμόνα της Μόσχας). Ο γάμος έγινε δι΄ αντιπροσώπου από την πλευρά του γαμπρού, ο οποίος ήταν στη Μόσχα. Επρόκειτο για γάμο με πολιτικά κίνητρα, τόσο από την πλευρά του γαμπρού, όσο και, κυρίως, της νύφης, όπως τα είχε φανταστεί ο «προξενητής», καρδινάλιος της Καθολικής Εκκλησίας Βησσαρίωνας (πρώην ορθόδοξος αρχιεπίσκοπος Νικαίας, που μετέστη στον καθολικισμό). Σκοπός του Βησσαρίωνα ήταν να πείσει, μέσω της Σοφίας Παλαιολογίνας, τον Ιβάν Γ΄ να οργανώσει σταυροφορία προς απελευθέρωση της Κωνσταντινούπολης και του Βυζαντίου.

Το πρόβλημα του Βησσαρίωνα ήταν μήπως, αν η Σοφία πήγαινε στη Μόσχα

για να γίνει εκεί ο γάμος, το μυστήριο τελούνταν σύμφωνα με το ορθόδοξο δόγμα. Γι' αυτό επινόησε την πραγματοποίησή του με αντιπρόσωπο του γαμπρού!

Βέβαια το σχέδιο του Βησσαρίωνα δεν πραγματοποιήθηκε. Η νεαρή Σοφία, μόλις έφτασε στη Μόσχα, τέλεσε κανονικό γάμο σε ορθόδοξη εκκλησία, εγκαταλείποντας οριστικά τον καθολικισμό, στον οποίο την είχε οδηγήσει ο Βησσαρίων χωρίς, όπως διαπιστώθηκε κατόπιν, να το επιθυμεί η ίδια.

Φαίνεται ότι η Βυζαντινή αρχοντοπούλα εξαναγκάστηκε να προσηλυτιστεί, όπως και ο πατέρας και ο αδελφός της, για λόγους βιοποριστικούς. Προκειμένου δηλαδή να τύχουν της στήριξης του Βησσαρίωνα. Εξάλλου, όταν η Βυζαντινή πριγκίπισσα μετέστη στον καθολικισμό ήταν ακόμα παιδί.

Η Σοφία Παλαιολογίνα υπήρξε μητέρα

Ο σύζυγος της Σοφίας Παλαιολογίνας (1455-1503), τσάρος Ιβάν Γ΄ (1440-1505).

του τσάρου Βασιλείου Γ΄ και μάμμη μίας από τις μεγαλύτερες προσωπικότητες της Ρωσίας, του τσάρου Ιβάν Δ΄, του αποκαλούμενου Τρομερού.

Η Αυλή της στη Μόσχα είχε έντονο ελληνικό χρώμα. Ο σημαντικότερος σύμβουλός της ήταν ο Κωνσταντινούπολιτης Δημήτριος Ταρχανιώτης, ενώ σημαίνουσα θέση δίπλα στον θρόνο της είχαν οι αδελφοί Δημήτριος και Θεόδωρος Ράλλης, στρατιωτικοί, ο Μιχαήλ Μάρουλος, και άλλοι, όλοι επίλεκτοι αξιωματούχοι του Βυζαντίου.

Ο δικέφαλος αετός στη Μόσχα

Το άνοιγμα της Σοφίας προς το ελληνικό στοιχείο συνέχισε και ο γιος της, ηγεμόνας Βασίλειος Γ΄, ο οποίος το 1518 κάλεσε στη Μόσχα τον Μάξιμο τον Γραικό για την ανανέωση της ρωσικής Εκκλησίας.

Φτάνοντας στη Μόσχα η Σοφία Παλαιολογίνα βρήκε ισχυρή την ελληνική παρουσία όχι μόνο λόγω της εργασίας που είχε γίνει από τον Κύριλλο και τον Μεθόδιο, αλλά και του έργου διάσημων Ελλήνων αγιογράφων της εποχής, σημαντικότερος από τους οποίους ήταν ο Θεοφάνης.

Ο σύζυγος της Σοφίας, τσάρος Ιβάν Γ΄, θεώρησε ότι με τον γάμο του με την Ελληνοβυζαντινή πριγκίπισσα κληρονομούσε τα δικαιώματα στον θρόνο του Βυζαντίου, γι' αυτό καθιέρωσε τον δικέφαλο αετό ως σύμβολο της ηγεμονίας του και της ρωσικής Εκκλησίας, ενώ η Μόσχα απέκτησε την επωνυμία Τρίτη Ρώμη.

Γεγονός πάντως είναι ότι καμία σταυροφορία δεν οργανώθηκε στα χρόνια του, όπως και σε αυτά των επιγόνων του, για την απελευθέρωση της Κωνσταντινούπολης.

Τα προβλήματα που αντιμετώπιζε ο Ιβάν Γ΄ ήταν προβλήματα ασφάλειας της ηγεμονίας του από τις επιθέσεις των

Μογγόλων, των Ταταροβούλγαρων και των Λιθουανών.

Η Σοφία δεν θέλησε να μεταβάλει τις προτεραιότητές του, στις οποίες εξέχουσα θέση κατείχε η ενοποίηση των ρωσικών χωρών, η οποία επιτεύχθηκε σε μεγάλο βαθμό από τον εγγονό του, Ιβάν Δ΄.

Ότι δεν έκαναν υπέρ των Ελλήνων και κατά των Τούρκων ο σύζυγος, ο γιος και ο εγγονός της Σοφίας Παλαιολογίνας εμφανίστηκαν πρόθυμοι να το κάνουν οι τσάροι της δυναστείας των Ρομανόφ, με πρώτο τον Μεγάλο Πέτρο, που η προκήρυξή του για προστασία των χριστιανικών λαών που τελούσαν υπό την οθωμανική κυριαρχία και το ενδιαφέρον του για τις «θερμές θάλασσες» (Μεσόγειος) εγκαινίασαν μία νέα εποχή στη γεωστρατηγική σκακιέρα, παρτίδα της οποίας παίζεται στις μέρες μας.

Οι Ρομανόφ έδεσαν κόμπο την κληρονομιά της Σοφίας Παλαιολογίνας και η τσαρίνα Μεγάλη Αικατερίνη οραματίστηκε την αναβίωση της Ελληνοβυζαντινής Αυτοκρατορίας με αυτοκράτορα τον εγγονό της, τον οποίο ονόμασε Κωνσταντίνο και του έμαθε την ελληνική γλώσσα.

Ο τελευταίος τσάρος, Νικόλαος Β΄, προχώρησε ρεαλιστικότερα και ωμότερα.

«Αν θέλετε τη Ρωσία σύμμαχό σας στον πόλεμο κατά της Γερμανίας και της Αυστρίας, θα μου υποσχεθείτε ότι σε περίπτωση νίκης της Αντάντ η Κωνσταντινούπολη και τα Στενά θα περιέλθουν σ' εμάς», διαμήνυσε στους Αγγλογάλλους. Κι εκείνοι δέχτηκαν, υπογράφησαν και σχετική μυστική συμφωνία.

Ο πονηρός Νικόλαος Β΄, που τον ανέτρεψε ο Κερένσκι και τον εκτέλεσε ο Λένιν, ήθελε την Κωνσταντινούπολη και τα Στενά ρωσικά. Όχι προσωρινά, με σκοπό τη δημιουργία ξεχωριστού κράτους, αλλά μόνιμα.

Η μεγάλη ανάμιξη όμως των τσάρων

στις ελληνικές υποθέσεις είχε αρχίσει από την εποχή της Μεγάλης Αικατερίνης, με τους δύο πολέμους της κατά της οθωμανικής Τουρκίας. Αυτόν του 1768-1774, που κατέληξε στη Συνθήκη του Κιουτσούκ-Καϊναρτζή, και τον δεύτερο, του 1787-1792, που έκλεισε με τη Συνθήκη του Ιασίου.

Και οι δύο πόλεμοι ήταν θριαμβευτικοί για τη Ρωσία, η οποία όμως δεν ανταποκρίθηκε στις προσδοκίες των Ελλήνων για την απελευθέρωσή τους από τον τουρκικό ζυγό, ενώ, επιπλέον, τους εγκατέλειψε στην εκδικητική manía των Τουρκαλβανών. Οι Πελοποννήσιοι και οι άλλοι Έλληνες της χέρσου Ελλάδας υπέστησαν μεγάλα δεινά. Χιλιάδες θανατώθηκαν. Οικογένειες ξεκληρίστηκαν. Περιουσίες πυρπολήθηκαν.

Ο εγγονός της Μεγάλης Αικατερίνης Κωνσταντίνος Πάβλοβιτς (1779-1831). Η Μεγάλη Αικατερίνη οραματίστηκε την αναβίωση της Ελληνοβυζαντινής Αυτοκρατορίας με αυτοκράτορα τον εγγονό της, τον οποίο ονόμασε Κωνσταντίνο και του έμαθε την ελληνική γλώσσα. Έργο του Βλαντιμίρ Μποροβικόφσκι, 1795 (Ρωσία, Τσεμποξάρι, Μουσείο Χουβάς).

Μόνο οι νησιώτες Έλληνες караβο-κύρηδες και, γενικά, οι Αιγαιοπελαγίτες ναυτικοί ευνοήθηκαν από την Αικατερίνη με τη Συνθήκη του Κιουτσούκ-Καϊναρτζή, που επέτρεψε στα πλοία τους να ταξιδεύουν και να εμπορεύονται φέρνοντας τη ρωσική σημαία.

Έκτοτε δημιουργήθηκε πανίσχυρο ελληνικό ναυτικό κεφάλαιο, που πρόσφερε στην Επανάσταση του '21 μεγάλα ποσά και βοήθησε στην οικονομική και πολιτιστική ανέλιξη των νησιωτών Ελλήνων, ενώ ο νησιωτικός στόλος, με τα πυρπολικά του, αποτέλεσε φόβο και τρόμο για τους Τούρκους. Πολλοί από τους απειληθέντες όμως με αφανισμό από τους Οθωμανούς Έλληνες επειδή είχαν συμπαραταχθεί με τους Ρώσους στους δύο ρωσοτουρκικούς πολέμους (ορλωφικά το 1768-1774 και ναυτικές επιχειρήσεις του Λάμπρου Κατσώνη στο Αιγαίο κατά τον δεύτερο πόλεμο) αναγκάστηκαν να μεταναστεύσουν στις νέες περιοχές που απέκτησε ως τρόπαιο η Ρωσία, την Ουκρανία, όπου η Μεγάλη Αικατερίνη τους διέθεσε μεγάλες εκτάσεις για εγκατάσταση και εκμετάλλευση.

Επί Μεγάλης Αικατερίνης

Μετά τον πρώτο πόλεμο πολλοί από τους Έλληνες αυτούς, αλλά και άλλοι, εγκατεστημένοι στην Κριμαία, μετόικησαν στην περιοχή που πήρε την ονομασία Μαριούπολη, προς τιμήν της Παναγίας.

Οι περισσότεροι όμως Έλληνες έποικοι συγκεντρώθηκαν γύρω από τη Μαριούπολη, σε 23 χωριά που ίδρυσαν, για να δημιουργήσουν μία δεύτερη μικρή Ελλάδα στην Ουκρανία. Η πρώτη είχε δημιουργηθεί σχεδόν έναν αιώνα πριν, κοντά στο Κίεβο. Ήταν η πόλη Νιέζιν, στην οποία επί Μεγάλης Αικατερίνης εγκαταστάθηκαν και άλλοι Έλληνες, πρόσφυγες από τις τουρκοκρατούμενες πατρίδες τους. Η Νιέζιν (ή Νέζιν) ήταν

σχεδόν αποκλειστικά ελληνική και η μεγάλη αυτοκράτειρα της παραχώρησε το προνόμιο να έχει δική της δικαιοσύνη (ελληνική) και δική της εκπαίδευση, ενώ της αναγνώρισε και το δικαίωμα πλήρους φοροαπαλλαγής.

Μετά τον πρώτο πόλεμο πολλοί Έλληνες εγκαταστάθηκαν επίσης στην αρχαία Ταυρίδα (Κριμαία), η οποία προσαρτήθηκε στο ρωσικό κράτος αυθαίρετα (με στρατιωτική επέμβαση τα τελευταία χρόνια). Μεγάλο μέρος Ελλήνων εποίκων μετακινήθηκε επίσης βορειοδυτικά της Μαριούπολης, σε όμι μεγάλη απόσταση απ' αυτήν. Οι Έλληνες αυτοί εγκαταστάθηκαν στην πόλη Ταγκανρόγκ (Ταϊγάνιο), η οποία προς χάριν τους μετονομάστηκε σε Σπάρτη. Αυτό, γιατί πολλοί από τους Έλληνες εποίκους της ήταν πολεμιστές και δημιούργησαν σ' αυτήν ειδικό πολεμικό σώμα για την υπεράσπιση της νέας πατρίδας τους. Τα στρατιωτικά σώματα των Ελλήνων της Ουκρανίας ονομάστηκαν ελληνικά συντάγματα, με διάταγμα της αυτοκράτειρας.

Το Ταϊγάνιο υπήρξε πόλη που ανέδειξε σπουδαίους Έλληνες επιχειρηματίες, όπως τους Βαλλιάνους, τους Σκαραμαγκάδες, τους Σιφναίους, γνωστή οικογένεια προκρίτων από τη Μυτιλήνη, και άλλους. Ασχολήθηκαν όλοι, ή σχεδόν όλοι, με το εμπόριο του σιταριού, απέκτησαν τεράστιες περιουσίες και ευεργέτησαν την ελληνική πατρίδα, όπως και τη χώρα που τους φιλοξενούσε, κατά τα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα.

Στο Ταϊγάνιο εγκαταστάθηκε επίσης, για σημαντικό διάστημα, ο άλλος μεγάλος ευεργέτης της Ελλάδας και του Αγώνα της Εθνικής Ανεξαρτησίας, ο Ιωάννης Βαρβάκης (ο οποίος όμως δημιούργησε τη μυθώδη περιουσία του στο Αστράχαν, με την παραγωγή χαβιαριού, το οποίο εξήγε κατόπιν στην Ευρώπη). Τρίτη μικρή Ελλάδα σχηματίστηκε στην Οδησό,

που ιδρύθηκε μετά τον β' ρωσοτουρκικό πόλεμο (1794) σχεδόν αποκλειστικά από Έλληνες πρόσφυγες και, γενικά, Έλληνες εποίκους. Σε αυτή δεν προετοιμάστηκε μόνο η εθνική μας επανάσταση, αλλά δημιουργήθηκε και ένα από τα δραστηριότερα και πλουσιότερα εμπορικά κέντρα του ελληνισμού του 19ου αιώνα. Στην πόλη αυτή αναδείχθηκε οικονομικά η κωνσταντινουπολίτικη οικογένεια Ράλλη, η οποία είχε δύο παραρτήματα των επιχειρήσεών της στην Αγγλία και από ένα στη Γαλλία, στην Τουρκία και στην Ινδία. Εκεί, επίσης, έκαναν τεράστιες περιουσίες οι Μαρασλήδες, ο Κουμπάρης, ο Μαύρος, και άλλοι Έλληνες μεγαλέμποροι.

Όλοι αυτοί ευεργέτησαν τον ελληνισμό των νέων πατρίδων τους στην Ουκρανία και στη Ρωσία. Ίδρυσαν σχολεία, νοσοκομεία, φιλανθρωπικά ιδρύματα και εκκλησίες, κάτι που έκαναν και στη

μητέρα-πατρίδα τους, ενώ όσοι έζησαν λίγο πριν και κατά τη διάρκεια της Εθνεγερσίας του '21 πρόσφεραν μεγάλα ποσά για τη διεξαγωγή και ευόδωσή της, ενισχύοντας τη Φιλική Εταιρεία και κατευθείαν τη διοίκηση και τον στρατό των επαναστατημένων Ελλήνων.

Είναι γνωστά στην Αθήνα τα εκπαιδευτήρια που φέρουν το όνομα του Βαρβάκη και του Μαρασλή, ενώ το αρχιτεκτονικό αριστούργημα της Εθνικής Βιβλιοθήκης επί της Ελευθερίου Βενιζέλου (Πανεπιστημίου), ανεγέρθηκε με δαπάνη του Μαρίνου Βαλιάνου, ο οποίος δεν γνώριζε γράμματα, και το δίπλα εκτεινόμενο Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο είχε πρώτο μεγάλο χορηγό του τον εκ Ρωσίας ομογενή Ιωάννη Δόμπολη. Τέλος, στη Βασιλίσσης Σοφίας προβάλλει η περίφημη Ριζάρειος Σχολή, των Ηπειρωτών αδελφών Ριζάρη, που πλούτισαν στην Ουκρανία.

Το διάταγμα με το οποίο η αυτοκράτειρα Μεγάλη Αικατερίνη επέτρεψε το 1779 τη μετεγκατάσταση των Ελλήνων της Κριμαίας στην περιοχή της Μαριούπολης (Μουσείο Μαριούπολης).

Ευεργεσίες έκαναν οι Έλληνες αυτοί έποικοι και στις γενέτειρές τους, κυρίως στον εκπαιδευτικό τομέα, ιδρύοντας περίφημες σχολές, όπως η Ζωσιμαία και η Καπλάνειος –των Ιωαννίνων αμφοτέρως-, η πρώτη από τους αδελφούς Ζωσιμά, που άρχισαν τις εμπορικές επιχειρήσεις τους από το Νιέζιν και τις επέκτειναν σε άλλες πόλεις της Ουκρανίας και της Ρωσίας, αλλά και μεγάλες ευρωπαϊκές πόλεις, και η δεύτερη από τον Ζώη Καπλάνη.

Μεγάλο μέρος της επιτυχίας τους οι Έλληνες μαικήνες και λοιποί βαθύπλοτοι έμποροι, οι Μαυροκορδάτοι, Σβορώνοι, Ροδοκανάκηδες, Πετροκόκκινοι, το οφείλουν βέβαια στο επιχειρηματικό τους δαιμόνιο, κυρίως όμως στα πρόνοια που τους χορηγήθηκαν, ιδιαίτερα από τη Μεγάλη Αικατερίνη. Σημαντικότερο από αυτά ήταν η απαλλαγή τους από κάθε φορολογία για δέκα και δεκαπέντε χρόνια. Οι Έλληνες ουδέποτε λησμόνησαν την ευεργεσία τους από τη Ρωσία και απέδωσαν το χρέος τους προσφέροντας και τη ζωή τους στους πολέμους για την υπεράσπιση της ρωσικής γης, όπως επί των ναπολεόντειων πολέμων ή κατά την επιδρομή των ναζί το 1941. Στον πόλεμο κατά του Ναπολέοντα οι Έλληνες κρούσι οι Οδησσοί πρόσφεραν στο ταμείο του ρωσικού έθνους 100.000 αργυρά ρούβλια.

Διανοούμενοι, διπλωμάτες, στρατιωτικοί

Η μετεωρική ανάδειξη του ελληνικού στοιχείου στην Ουκρανία και στη Ρωσία οφείλεται, εκτός από το δαιμόνιο του επιχειρείν, και στην πνευματική και εν γένει πολιτιστική επιρροή του.

Η αμέσως μετά τον Αδαμάντιο Κοραή πνευματική προσωπικότητα του ελληνισμού κατά τον 18ο αιώνα υπήρξε ο Ευγένιος Βούλγαρις, ιεράρχης από την

Κέρκυρα, που έζησε στην Ουκρανία και στη Ρωσία για 35 χρόνια και χρίστηκε από την Αικατερίνη αρχιεπίσκοπος Χερσώνας. Διάδοχός του ήταν ο συντοπίτης του Νικηφόρος Θεοτόκης, μέγας και αυτός στοχαστής και εκκλησιάρχης, αρχιεπίσκοπος Χερσώνας αρχικά και κατόπιν Αστραχάν.

Στις μεγάλες μορφές των γραμμάτων και της Εκκλησίας που έδρασαν στην Ουκρανία συμπεριλαμβάνεται και ο Κωνσταντίνος Οικονόμου, ο εξ Οικονόμων, όπως και ο Ιγνάτιος εκ Κύπρου, που το 1605 ανήλθε στον πατριαρχικό θρόνο της Εκκλησίας της Ρωσίας.

Από τους ανωτέρω, ο Βούλγαρις έγινε μέλος της Ακαδημίας της Πετρούπολης, όπως και ο Γαβριήλ Δεστούνης, ενώ σημαντική υπήρξε επίσης η παρουσία Ελλήνων επιστημόνων σε έδρες καθηγητών ρωσικών πανεπιστημίων.

Περισσότεροι από είκοσι είναι εξάλλου οι ελληνικής καταγωγής Ρώσοι διπλωμάτες, με κορυφαίο βέβαια τον υπουργό Εξωτερικών του τσάρου Αλέξανδρου Α΄, Ιωάννη Καποδίστρια, ο οποίος, ως άνθρωπος των γραμμάτων επίσης, έγινε μέλος της Ακαδημίας της Πετρούπολης.

Στο ρωσικό Υπουργείο Εξωτερικών υπηρέτησαν επίσης ο Αλέξανδρος Στούρτζας, αδελφός της Ρωξάνδρας, μεγάλου έρωτα του Καποδίστρια, αλλά και άλλοι, οι περισσότεροι από τους οποίους αναφέρονται από τον Έλληνα γενικό πρόξενο και πρεσβευτή στην Πετρούπολη και στη Μόσχα Εμμανουήλ Γ. Καψαμπέλη στο βιβλίο του του 1947 *Τι οφείλει η Ρωσία στην Ελλάδα*. Απ' αυτούς σημειώνουμε κυρίως τους Κ. Βασιλείου, Θ. Λέλη, Σ. Μεσημέρη, Δ. και Π. Καπνίση και Ι. Σοφούλη. Σε αυτούς θα προσθέσουμε τους κατά καιρούς υπηρετήσαντες στην Ελλάδα, ελληνικής καταγωγής προξένους της Ρωσίας, όπως: Ιωάννης Παπαρρηγόπου-

λος στην Πάτρα κατά την Εθνεγερσία, Σπυρίδων Δενδρινός στα Χανιά και Ιωάννης Μητσοτάκης στο Ηράκλειο κατά την Κρητική Επανάσταση του 1866-1869. Ο Ιωάννης Μητσοτάκης (με μεγάλη εθνική δράση υπέρ της απελευθέρωσης της Κρήτης) είναι από τους προγόνους της πολιτικής οικογένειας των Χανίων, μέλος της οποίας είναι ο σημερινός πρωθυπουργός της Ελλάδας.

Από τους ελληνικής καταγωγής αξιωματικούς της ρωσικής διοίκησης και του ρωσικού στρατεύματος οφείλουμε να σημειώσουμε κάποιον Μαντζαβίνο, αναφερόμενο από τον Καψαμπέλη ως «επί κεφαλής των κρατικών οικονομικών υπηρεσιών εις την Νότιον Ρωσίαν [Ουκρανία]». Μάλλον θα πρόκειται για πρόγονο του γνωστού μας Γεώργιου Μαντζαβίνου, διοικητή της Τραπέζης της Ελλάδος (1946-1955) και υπουργού Οικονομικών για μικρό διάστημα. Ο εν Ρωσία Μαντζαβίνος περιγράφεται ως «περιώνυμος διά το άτεγκτον και το αδέκαστον του χαρακτήρος του, όπως και διά το βάθος των οικονομικών γνώσεών του» (υπηρέτησε στην Ουκρανία κατά την πρώτη και πλέον δεκαετία του 19ου αιώνα).

Από τους υπηρετήσαντες Έλληνες στον ρωσικό στρατό και στο ναυτικό, θα σημειώσουμε πρώτον απ' όλους, βέβαια, τον υπασπιστή του τσάρου Αλέξανδρου Α', αρχηγό της Φιλικής Εταιρείας, στρατηγό Αλέξανδρο Υψηλάντη και τον αδελφό του Δημήτριο, όπως και τον αρχηγό του επιτελείου του ρωσικού στρατού, στον ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1877-1878, στρατηγό Κωνσταντά από τη Χίο. Επίσης, τον στρατηγό Χριστόφορο Αστερόπουλο, του επιτελείου του Μεγάλου Πέτρου. Τον συνταγματάρχη Πλάτωνα Μάξιμο, στρατιωτικό-διπλωματικό σύμβουλο της Μεγάλης Αικατερίνης, τον αντιναύαρχο Παναγιώτη Αλεξινό, του

ναυτικού επιτελείου της ίδιας αυτοκρατορίας, και τον επί Αλεξάνδρου Α' αρχιναύαρχο του στόλου του Ευξείνου Ι. Λέλη λίγο πριν από το 1821.

Από την Εθνεγερσία του '21 γνωρίζουμε και άλλους Έλληνες αξιωματικούς του ρωσικού στρατού, όπως τους Παπάζογλου, Παπαδόπουλο, και άλλους, ενώ γνωστή είναι η δράση του Λάμπρου Κατσώνη και ορισμένων Ελλήνων συνεργατών του στο ρωσικό ναυτικό.

Απηνείς διωγμοί Ελλήνων

Παροιμιώδεις υπήρξαν οι θυσίες στις οποίες προέβησαν οι Έλληνες της Ουκρανίας και της Ρωσίας κατά τον Α' και Β' Παγκόσμιο πόλεμο. Οι γερμανικές βόμβες δεν έκαναν διάκριση μεταξύ ιθαγενών Ρώσων και Ελλήνων.

Το σταλινικό καθεστώς όμως που επικράτησε μετά τον θάνατο του Λένιν, το 1924, έβαλε σε δεύτερη μοίρα τις εθνότητες-μειονότητες της Σοβιετικής Ένωσης, μεταξύ αυτών και την ελληνική, εναντίον της οποίας εξαπέλυσε φοβερούς διωγμούς.

Πρώτη αφορμή δόθηκε το 1919, όταν ο Ελευθέριος Βενιζέλος, ανταποκρινόμενος σε αίτημα του Γάλλου πρωθυπουργού Κλεμανσό, έστειλε δύο μεραρχίες στην Ουκρανία για να συμβάλουν, στο πλευρό των Γάλλων στρατιωτών, στην ενίσχυση των δυνάμεων του αντικομμουνιστή Ρώσου στρατηγού Ντενίκιν για την καταστολή της μπολσεβικικής επανάστασης. Ο Βενιζέλος έσπευσε τότε να βοηθήσει τους Γάλλους στην περιπέτειά τους στην Ουκρανία, για να «υποχρεώσει» τον Κλεμανσό απέναντι των Ελλήνων, ώστε όταν οι τελευταίοι θα πρόβαλλαν τις εθνικές διεκδικήσεις τους στη Μικρά Ασία, να έχουν τον Γάλλο πρωθυπουργό στο πλευρό τους.

Ύστερα από πολεμική περιπέτεια τριών μηνών, η οποία κατέληξε σε πλήρη

Έλληνες στρατιώτες στην εκστρατεία της Ουκρανίας.

αποτυχία των γαλλικών στρατευμάτων, οι ελληνικές στρατιωτικές δυνάμεις αποχώρησαν. Τις ακολούθησαν 15.000 Έλληνες της Ουκρανίας, για να αποφύγουν την εκδικητική μανία των μπολσεβίκων, που είχε αρχίσει ήδη να εκδηλώνεται σε βάρος του τμήματος του ελληνικού στοιχείου (συντριπτικά του μεγαλύτερου) που δεν είχε συνταχθεί με τον Ερυθρό Στρατό του Λένιν και του Τρότσκι.

Η τραγωδία επί Σοβιετίας

Λόγω της σοβιετοποίησης που ακολούθησε και στην Ουκρανία, όλες οι περιουσίες των Ελλήνων δημεύτηκαν και όσοι δεν πρόλαβαν να φύγουν για την Ελλάδα αναγκάστηκαν να εργαστούν στα σοβκόζ και στα κολχόζ που δημιούργησαν οι μπολσεβίκοι, ενώ οι εκκλησίες και τα ιδρύματά τους είτε καταστράφηκαν είτε άλλαξαν χρήση.

Μία μικρή μειονότητα των Ελλήνων της Ουκρανίας εντάχθηκε στο τοπικό ουκρανικό Κομμουνιστικό Κόμμα και

εξέδιδε ελληνική εφημερίδα με τον τίτλο *Κομμουνιστής*.

Πολλοί όμως απ' αυτούς υπέστησαν την τύχη των «συντρόφων» που κυνήγησε άγρια ο Στάλιν, είτε επειδή ανήκαν στις μειονότητες (η κυρίως κατηγορία στα 1927-1935 ήταν ότι είχαν δήθεν μειωμένη απόδοση κατά την εκτέλεση του πρώτου σχεδίου οικονομικής ανάπτυξης και συνεπώς έκαναν σαμποτάζ) είτε επειδή ανήκαν, υποτίθεται, στην εσωκομματική αντιπολίτευση και θεωρήθηκαν «εχθροί του λαού», οπότε οδηγήθηκαν σε δίκη, καταδικάστηκαν σε βαριές ποινές, ακόμη και σε θάνατο και εκτελέστηκαν. Μεταξύ των εκτελεσθέντων το 1937 ήταν και 30 Έλληνες περιώνυμοι κομμουνιστές, όπως ο Ανδρόνικος Χαϊτάς, γενικός γραμματέας του ΚΚΕ το 1927-1928, ο Κώστας Ευτυχιάδης, μέλος του προεδρείου της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ, και ο πρώην γενικός γραμματέας της τότε ΚΝΕ (γνωστής ως ΟΚΝΕ), Γεώργιος Κολοζώφ.

Οι περισσότεροι από τους εκτελεσθέντες αυτούς ηγετικούς παράγοντες του ΚΚΕ ήταν φυλακισμένοι στις φυλακές Συγγρού στην Αθήνα, αλλά δραπετεύσαν απ' αυτές και διέφυγαν στη «σοβιετική πατρίδα», για να ζήσουν, υποτίθεται, ελεύθεροι. Εκεί όμως τους περίμενε... ο Στάλιν, που δεν αστειευόταν. Γνήσιοι και ειλικρινείς κομμουνιστές ήταν κατ' αυτόν μόνο οι σταλινικοί.

Την ίδια εποχή φυλακίστηκαν ή εξορίστηκαν στη Σιβηρία χιλιάδες Έλληνες της Ουκρανίας, αστοί ή μικροαστοί και αγρότες. Όσοι είχαν επιζήσει από τον φοβερό λιμό που είχε προηγηθεί.

Ο συνάδελφος στη δημοσιογραφία, ιστοριοδίφης Κώστας Τσαλαχούρης μελέτησε τις αναφορές της ελληνικής πρεσβείας της Μόσχας προς το ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών και κατέγραψε περί τα 4.000 ονόματα Ελλήνων-κατοίκων της Σοβιετικής Ένωσης που συνελήφθησαν, διώχθηκαν και φυλακίστηκαν σε πολυετή ειρκτή, ενώ περισσότεροι εκτοπίστηκαν στη Σιβηρία, για πολλά χρόνια, ακόμη και πάνω από δύο δεκαετίες.

Οι διωγμοί συνεχίστηκαν και κατά τη διάρκεια του Β' Παγκόσμιου πολέμου, λόγω υπονοιών, υποτίθεται, για πιθανή συνεργασία με τον εχθρό! Από πανεπιστημιακούς καθηγητές αναφέρεται ότι οι εκτοπισθέντες στο Ουζμπεκιστάν και στη Σιβηρία Έλληνες της Κριμαίας έφτασαν τους 70.000.

Οι καθηγητές Ιωάννης Χασιώτης, Βλάχης Αγτζίδης και Άρτεμις Ξανθοπούλου-Κυριακού παραπέμπουν σε στοιχεία της ΚΓΒ που δημοσιεύθηκαν και αναφέρουν ότι το σύνολο των Ελλήνων μόνο της Κριμαίας που εξορίστηκαν είναι 14.760 άτομα (η καταγραφή της ΚΓΒ αφορούσε τους εκτοπισμένους Έλληνες της Κριμαίας κατά την περίοδο 1944-1956).

Επίσης εκτοπίστηκαν στη Σιβηρία και στην Κεντρική Ασία 50.000 Έλληνες της Αμπχαζίας και 80.000 Έλληνες της Ατζαρίας, ενώ από τη Γεωργία, την Αρμενία και το Αζερμπαϊτζάν εκτοπίστηκαν στην Κεντρική Ασία, ανατολικότερα, μέχρι το Βλαδιβοστόκ, 16.375 Έλληνες. Στους διωγμούς των Ελλήνων της ΕΣΣΔ από το σοβιετικό καθεστώς αναφέρεται και ο Ρώσος διανοούμενος, συγγραφέας και ιστορικός Σολτζενίτσιν, στο παγκοσμίως γνωστό βιβλίο του *Αρχιπέλαγος Γκουλάγκ*.

Σε πολλές περιοχές εξάλλου, ιδίως στην Κριμαία και στην Ουκρανία, οι σοβιετικές Αρχές άλλαξαν όσες ονομασίες πόλεων, χωριών, οικισμών, ποταμών και ορέων θύμιζαν ελληνική Ιστορία και, γενικά, είχαν ελληνική προέλευση. Η Μαριούπολη, για παράδειγμα, μετονομάστηκε σε Ζντάνοφ (από το όνομα του ινστρούχτορα του ΡΚΚ και εκ των μελών της κεντρικής επιτροπής του).

Η Μαριούπολη φαίνεται ότι είχε γίνει στόχος καταδίωξης εκ μέρους του προπαγανδιστικού μηχανισμού του Κρεμλίνου γιατί ο ελληνισμός της (συμπεριλαμβανομένων των 23 ελληνικών χωριών πέριξ αυτής) ήταν ο πολυπληθέστερος από οποιαδήποτε άλλη ουκρανική και, γενικά, ρωσική πόλη. Μολονότι μάλιστα πληθυσμός μάλλον χαμηλού εισοδήματος, δεν ακολούθησε την μπολσεβικική επανάσταση, ή όσοι την ακολούθησαν στάθηκαν αργότερα κριτικά απέναντί της, αρχικά λόγω της πολιτικής του Στάλιν και μετά τον θάνατό του λόγω της διαφθοράς και των τάσεων αυτοδιάλυσης που κυριάρχησαν.

Η τραγική οδύσσεια του ελληνισμού της ΕΣΣΔ, που πριν από την επανάσταση των μπολσεβίκων του 1917 αριθμούσε μεταξύ 595.000 και 700.000 ψυχών (συμπεριλαμβανομένων των Ελλήνων από μικτούς γάμους), αποτυπώνεται στην

απογραφή του 1989, που έδωσε 350.384 Έλληνες.

Από αυτούς, οι περισσότεροι πληγέντες Έλληνες υπήρξαν αυτοί της Ουκρανίας (περιλαμβανομένης της Κριμαίας).

Απορίες και ερωτήματα προκαλεί η απόφαση της σοβιετικής κυβέρνησης το 1949 να μην εγκαταστήσει τους Έλληνες κομμουνιστές πρόσφυγες του Εμφυλίου (60.000 μαχητές του ΔΣΕ, τις γυναίκες πολλών από αυτούς και τα παιδιά του λεγόμενου «παιδομαζώματος») σε περιοχές με ελληνικό «αέρα», όπως η νότια Ουκρανία, αλλά να τους διασκορπίσει στις λαϊκές δημοκρατίες της Ανατολικής Ευρώπης. Κυρίως σε αφιλόξενες λόγω τραχύτητας του φυσικού και πολιτιστικού κλίματος χώρες, όπως το Ουζμπεκιστάν και το Καζακστάν, στις παρυφές της Σιβηρίας. Σαν να επιδίωκε την τιμωρία τους επειδή ηττήθηκαν στον ελληνικό Εμφύλιο πόλεμο ή επειδή δεν άκουσαν τον Στάλιν το 1948, να σταματήσουν τον αγώνα τους, προφανώς για να μην μπλέξουν την ΕΣΣΔ σε πόλεμο με τις ΗΠΑ, όπως αποκαλύπτει το παρευρεθέν τη 10η Φεβρουαρίου 1948 στη συνομιλία του ηγέτη της Σοβιετικής Ένωσης με αντιπροσωπεία κορυφαίων στελεχών των Κ.Κ. Γιουγκοσλαβίας και Βουλγαρίας υψηλόβαθμο στέλεχος του ΚΚ Γιουγκοσλαβίας Μίλοβαν Τζίλας στα *Απομνημονεύματά* του.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Τίτος Αθανασιάδης, *Η Επανάσταση από τον Λένιν στον Γκορμπατσώφ*, εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 1988.

Γ.Λ. Αρς, «Έλληνες διανοούμενοι, έμποροι,

ευεργέτες της Εθνικής Παιδείας στη Ρωσία. 18ος-19ος αι.», στον τόμο *Χίλια χρόνια Ελληνισμού-Ρωσίας*, Διεθνές Εμπορικών Επιμελητήριο, εκδ. Γνώση, Αθήνα, 1994.

Βασίλης Καρδάσης, *Ο Ελληνισμός του Ευξείνου Πόντου (Οδησσός, Ταϊγάνιο, Ροστόφ, Μαριούπολη)*, εκδ. Μίλητος, Αθήνα, 2009.

Εμμανουήλ Γ. Καψαμπέλης, *Τι οφείλει η Ρωσία στην Ελλάδα*, Αθήνα, 1947.

Αχιλλέας Κύρου, *Βησσαρίων ο Έλληνας*, εκδ. Αετός, Αθήνα, 1947.

Κωνσταντίνος Παπουλίδης, *Οι Έλληνες της Οδησσού*, εκδ. Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1999.

Του ιδίου, «Οι Έλληνες της Ρωσίας τον 19ο και στις αρχές του 20ού αιώνα», στον τόμο *Χίλια χρόνια Ελληνισμού-Ρωσίας*, Διεθνές Εμπορικών Επιμελητήριο, εκδ. Γνώση, Αθήνα, 1994.

Παρύσατις Παπαδοπούλου-Συμεωνίδου, *Ο Ελληνισμός της Κριμαίας (μετά την κατάρρευση της ΕΣΣΔ)*, εκδ. Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 2002.

Μίλοβαν Τζίλας, *Συνομιλίες με τον Στάλιν*, εκδ. Καμαρινόπουλου, Αθήνα, 1962.

Κώστα Τσαλακούρη, *Ο Ελληνισμός της Σοβιετικής Ένωσης*, εκδ. Νέα Σύνορα-Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα, 1991.

Γρηγόρης Φαράκος, *Μαρτυρίες και στοχασμοί, 1941-1991*, εκδ. Προσκήνιο, Αθήνα, 1993.

Κωνσταντίνος Φωτιάδης, *Αλησμόνητες πατρίδες του Ευξείνου και του Καυκάσου*, εκδ. Τζιαμπήρης-Πυραμίδα, Αθήνα, 2006.

Έλληνες της Ρωσίας και της Σοβιετικής Ένωσης, Μετοικεσίες, Οργάνωση και Ιδεολογία, μτφρ. Ιωάννης Κ. Χασιώτης, με τη συμμετοχή των Άρτεμης Ξανθοπούλου-Κυριακού, Βλάσση Αγτζίδη, εκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη, 1997.

Ο Τίτος Ι. Αθανασιάδης είναι δημοσιογράφος, ιστορικός Μ. Α. Μ. University of London.

Άμεση παράδοση
σε όλη την Ελλάδα

baumarket.gr
ΔΟΜΙΚΑ ΥΛΙΚΑ

Οικολογική Πέτρα
Επένδυσης

MATHIOS*love*

Οικολογικό Τουβλάκι
Επένδυσης

MATHIOS*love*

Γαλβανιζέ Συρματόπλεγμα
Περίφραξης μαζί με
Φύλλωμα πυκνής πλέξης

mat
Civitas Fence

Πέτρινα Μονοπάτια με όψη
ξύλου / Forest Whisper

MATHIOS*love*

Πέτρινα Μονοπάτια με
όψη ξύλου / Garden Steps

MATHIOS*love*

Συνθετικός
Χλοοτάπητας

mat
Civitas

Όλα για το κήπο
από το Baumarket

baumarket.gr

Το επίσημο eshop της Μαθιός Πυρίμαχα

210 55 80 120-1

ΒΙΝΣΕΝΤ ΒΑΝ ΓΚΟΓΚ

Το ανήσυχο πνεύμα που έπαιζε με τα χρώματα

ΤΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ Γ. ΜΑΡΚΕΑ

Η περίπτωση του Ολλανδού ζωγράφου Βίνσεντ βαν Γκογκ διαθέτει μία δύναμη απaráμιλλη. Επειδή καταφέρνει ανέξοδα να ταξιδέψει τη σκέψη μας με όχημα άλλοτε την πρωτοτυπία των έργων του, ή το ιδιόμορφο παιχνίδισμα των χρωμάτων που χρησιμοποιεί στην παλέτα του, και άλλοτε τον ασυνήθιστο βίο του. Λέγεται ότι η εικόνα της βαριόμοιρης και τρελής μεγαλοφυΐας που έχουν όσοι διατηρούν λαθεμένα ιδέα για την τέχνη και τους καλλιτέχνες γενικότερα βρήκε στην περίπτωση του Βαν Γκογκ την πιο αυθεντική της δικαίωση.

Το έργο του έγινε γνωστό μετά τον πρόωρο και τραγικό θάνατό του. Η αφήγηση της ζωής του μετατράπηκε σε θρύλο χάρη στην πλούσια φιλολογία, που συγκίνησε τότε με την ίδια σφοδρότητα όπως και σήμερα. Ο Βαν Γκογκ προσπάθησε να πραγματώσει τον εαυτό του. Ύστερα από άκαρπες προσπάθειες να ανταποκριθεί στα παραγγέλματα και στις υποδείξεις του οικογενειακού περιβάλλοντος, ανακάλυψε την ικανοποίηση των ανομολόγητων πόθων του σε ένα ατέρμονο παιχνίδι με τα χρώματα. Μπροστά στο καβαλέτο, με άφταστη μαεστρία στη χρήση του χρωστήρα, έδωσε μοναδικά δείγματα μίας

τέχνης που συνεχίζει να εντυπωσιάζει ως τις μέρες μας.

Το ιατρικό ιστορικό του Βαν Γκογκ είναι πλούσιο, αν και ο ίδιος ποτέ δεν θέλησε να πάρει ιατρική συμβουλή για τις διακυμάνσεις της ψυχικής ισορροπίας του και τις απρόβλεπτες εξάρσεις της ορμητικής φύσης του. Πρόσφατα αναπτύχθηκε μία θεωρία για πιθανή αχρωματοψία, δίνοντας καινούργια ερμηνεία στην αξιολόγηση της δημιουργικής παραγωγής του. Ανεξάρτητα από τις διάφορες θεωρίες για την «αρρώστια» του, μπορούμε να διακρίνουμε στο έργο του την έντονη πάλη ενός ευαίσθητου ανθρώπου απέναντι σε έναν κόσμο που

Ο Βίνσεντ βαν Γκογκ το 1873, όταν εργαζόταν στη Χάγη. ΔΕΞΙΑ: Αυτοπροσωπογραφία (Άμστερνταμ, Μουσείο Βαν Γκογκ).

τον αρνήθηκε και σε μία κοινωνία που απεργαζόταν την υποδούλωση και την καταστροφή της προσωπικότητας.

Νηπιακά βήματα στην τέχνη και στη ζωή

Ο Βίνσεντ βαν Γκογκ γεννήθηκε στις 30 Μαρτίου 1853 στο Χρόουτ-Ζούντερτ της Ολλανδίας. Ήταν το μεγαλύτερο παιδί του πάστορα Θεόδωρου βαν Γκογκ και της Άννας Κορνηλίας Κάρπεντους. Έλαβε το όνομα του παππού του και ενός αδελφού που είχε γεννηθεί νεκρός έναν χρόνο πριν από τη δική του γέννηση. Εκτός από τον πρωτότοκο αδελφό, τον οποίο δεν γνώρισε ποτέ, ο Βίνσεντ είχε άλλα πέντε αδέρφια, δύο αγόρια (Τέο και Κορ) και τρία κορίτσια (Ελίζαμπεθ, Άννα και Βιλεμίνια). Αργότερα κράτησε επαφές μόνο με τον Τέο και τη Βιλεμίνια.

Η μητέρα του ήταν ευσεβής και αυστηρή στις αρχές της και εμφύσησε από

νωρίς στα παιδιά της την αξία της οικογένειας. Ο μισθός του πατέρα ήταν πενιχρός, πλην όμως η Εκκλησία προνόησε ώστε να προμηθεύσει στην πολύτεκνη οικογένειά του ένα σπίτι, μία υπηρέτρια, δύο μάγειρες, έναν κηπουρό, και μία άμαξα με άλογο. Τότε η Άννα ανέλαβε να ενσταλάξει στα παιδιά το καθήκον να διατηρήσουν υψηλή τη θέση τους στην κοινωνία. Η ίδια είχε κλίση στα γράμματα και στις τέχνες, ιδιαίτερα στη ζωγραφική, αλλά με τέτοια ένταση που έφτανε ως τον παροξυσμό. Πολλά από τα στοιχεία της προσωπικότητας του Βαν Γκογκ οφείλονταν στις επιρροές που δέχτηκε στην τρυφερή ηλικία του από τη γυναίκα αυτή.

Ήταν σιωπηλό και ονειροπόλο παιδί. Έμαθε τα πρώτα γράμματα από τη μητέρα του και μία γκουβερνάντα. Το 1860 γράφτηκε στο δημοτικό σχολείο του χωριού και το 1864 βρέθηκε οικότροφος

Ο αδελφός του Βίνσεντ, Τέο βαν Γκογκ (1857-1891), ήταν έμπορος έργων τέχνης.

στο Ζεβενμπέργκεν. Εκεί ένωσε για πρώτη φορά εγκαταλειμμένος και ικέτευε να επιστρέψει στο πατρικό σπίτι. Αντί γι' αυτό, το 1866 οι γονείς του τον έστειλαν στο Τίλμπουργκ, όπου έπεσε σε βαθιά μελαγχολία.

Οι πρώτες εικαστικές δημιουργίες έκαναν την εμφάνισή τους νωρίς, με τις παραινέσεις και τις συμβουλές της μητέρας του, αλλά δεν είχαν τη δυναμική κατοπινών έργων του. Στο Τίλμπουργκ μαθήτευσε δίπλα στον Κονστάντ Κορνέλις Χόισμανς, έναν ονομαστό ζωγράφο, που υποστήριζε τη σύλληψη της εντύπωσης των αντικειμένων και όχι την τεχνική. Η μελαγχολία που διακατείχε τον Βίνσεντ δεν τον άφησε να αφομοιώσει τα μαθήματα. Τον Μάρτιο του 1868 επέστρεψε αιφνίδια στο πατρικό σπίτι. Αργότερα έγραψε ότι η νεότητά του ήταν «αυστηρή, ψυχρή και αποστειρωμένη».

Το καλοκαίρι του 1869, με τη μεσολάβηση ενός θείου του, ανέλαβε έμμισθη

θέση στην εταιρία εμπόρων τέχνης Goupil & Cie στη Χάγη. Το 1873, μετά την ολοκλήρωση της εκπαίδευσής του, μετακόμισε στο Λονδίνο για να εργαστεί στο εκεί υποκατάστημα της εταιρίας. Φαίνεται πως ήταν μία από τις ευτυχέστερες περιόδους της ζωής του, αν λάβουμε υπόψη ότι ήταν επαγγελματικά επιτυχημένος, κέρδιζε περισσότερα από όσα ο πατέρας του και ένοιθε αυτάρκης. Την ίδια περίοδο καταγοητεύτηκε από την Ευγενία Λόιερ, κόρη της σπιτονοικοκυράς του. Επέστρεψε όμως ξανά σε βαθιά μελαγχολία όταν η Ευγενία τον απέρριψε, επικαλούμενη τις σχέσεις της με άλλον νοικάρη. Ο Βίνσεντ απομονώθηκε και βρήκε απάγκιο στη θρησκευτική πίστη. Το 1875 ο πατέρας του και ένας θείος του φρόντισαν να μετακομίσει στο Παρίσι, όπου όμως απογοητεύτηκε όταν διαπίστωσε τη στυγνή εμπορευματοποίηση της τέχνης. Έναν χρόνο αργότερα έχασε τη δουλειά του.

Τον Απρίλιο του 1876 επέστρεψε στην Αγγλία και εργάστηκε, αρχικά αμισθί, ως αναπληρωτής δάσκαλος σε ιδιωτικό σχολείο. Όταν ο ιδιοκτήτης μετακόμισε στο Αϊτζελγουόρθ, ο Βαν Γκογκ τον ακολούθησε. Στη συνέχεια όμως εγκατέλειψε το σχολείο και προτίμησε να εργαστεί ως βοηθός ενός μεθοδιστή ιερέα. Στο μεταξύ οι γονείς του είχαν επιστρέψει στην Ολλανδία. Στο τέλος της χρονιάς, όταν επισκέφθηκε το πατρικό σπίτι στο Έτεν για τις διακοπές των Χριστουγέννων, παρέμεινε εκεί για έξι μήνες δουλεύοντας σε βιβλιοπωλείο στο Ντόρντρεχτ. Η δουλειά δεν τον ευχαριστούσε, αλλά βρήκε διέξοδο από την ανία σκισάροντας ή μεταφράζοντας περικοπές από τη Βίβλο στα αγγλικά, στα γαλλικά και στα γερμανικά. Τον είχε αποροφήσει ήδη η μελέτη των Ευαγγελίων και βαθμιαία επέλεξε μία πιο ασκητική και λιτοδίαιτη ζωή.

Το ψυχιατρικό κέντρο του μοναστηριού του Αγίου Παύλου στον Σαιν-Ρεμύ, όπου ο Βαν Γκογκ εισήχθη το 1889 και παρέμεινε για έναν περίπου χρόνο πάσχοντας από κατάθλιψη.

Το 1877, ανταποκρινόμενη στη θεολογική κλίση του, η πατρική οικογένεια τον έστειλε στο Άμστερνταμ να μαθητεύσει δίπλα σε έναν θείο του, ονομαστό και σεβάσμιο θεολόγο, με προοπτική να γίνει πάστορας. Ο Βαν Γκογκ προετοιμάστηκε για να δώσει εξετάσεις εισαγωγής στο Πανεπιστήμιο του Άμστερνταμ. Απέτυχε όμως στις εξετάσεις και υποχρεώθηκε να εγκαταλείψει το σπίτι του θείου του, τον Ιούλιο του 1878.

Νιώθοντας ότι ήταν πλασμένος για μία υψηλότερη και σκληρότερη αποστολή, πήγε ως ιεροκήρυκας στα ανθρακωρυχεία του Μπορινάζ στο Βέλγιο. Αφοσιωμένος στο έργο του μέχρι αυτοθυσίας, έπεσε σε βαθιά εσωτερική κρίση όταν αναγκάστηκε να το εγκαταλείψει μετά την αποδοκιμασία της Εκκλησίας το 1879. Εντυπωσιάζουν οι επιλογές του εκείνης της περιόδου. Ο οίκτος που έτρεφε για τους αναξιοπαθούντες τον οδήγησε να εγκαταλείψει την άνετη κατοικία του για

να την παραδώσει σε έναν άστεγο, ενώ ο ίδιος προτίμησε να μετακινηθεί σε μία μικρή καλύβα και να κοιμάται πάνω σε άχυρα. Μετά την αποδοκιμασία της Εκκλησίας κάλυψε με τα πόδια μία απόσταση 75 χιλιομέτρων για να μεταβεί ανέξοδα στις Βρυξέλλες.

Οι μεγαλόπνοες βλέψεις του κατέρρευσαν κάτω από τις δυσμενείς και άθλιες συνθήκες διαβίωσης που είχε επιλέξει για τον εαυτό του. Προτίμησε να διοχετεύσει όλες του τις δυνάμεις στο σχέδιο, αναζητώντας την αλήθεια για τον άνθρωπο και την απελπιστική μοίρα του μέσα σε προσωπογραφίες, τοπία και νεκρές φύσεις.

Τον Αύγουστο του 1880, επιστρέφοντας στο Βέλγιο, άρχισε με εμπιστοσύνη και αυτοπεποίθηση τη μαθητεία του στη ζωγραφική. Ο αδελφός του Τέο υποστήριζε ηθικά και υλικά τα πρώτα του καλλιτεχνικά βήματα. Με τον Τέο ο Βίνσεντ διατήρησε μία πυκνή –αληθινά σπάνια–

Ο Βίνσεντ βαν Γκογκ, στο κέντρο με την πίπα, με φίλους του στο Παρίσι τον Δεκέμβριο του 1887.

αλληλογραφία, μία αυθεντική μαρτυρία σχετικά με τις σκέψεις του, τη ζωή του και τον τρόπο δουλειάς του.

Σταθμοί καλλιτεχνικής δημιουργίας

Το ξεκίνημα του Βαν Γκογκ στη ζωγραφική διέθετε γνωρίσματα που προεξοφλούσαν μία λαμπρή πορεία. Από την αρχή στρώθηκε στη δουλειά. Μαζί με τη μελέτη έργων χαρακτηριστικής και πραγματικών τεχνικής, αντέγραφε έργα του Μιλέ, καταπιανόταν ολοένα με το ίδιο θέμα, μιμήθηκε στην τέχνη των Φλαμανδών και των Ολλανδών δασκάλων και στους κανόνες της προοπτικής, σχεδίαζε εκ του φυσικού τοπία και αποτύπωνε στον καμβά αγροτικά εργαλεία, εργαστήρια τεχνικών και προσωπογραφίες.

Θα πρέπει όμως να σταθούμε σοβαρά στην περίπτωση του. Ο πυρετός εργατικότητας δεν ήταν το φυσικό του χάρισμα, παρά μόνο απόρροια μίας ψυχικής κατάθλιψης που συνεχώς κατέτρωνε τα σωθικά του. Οι αφορμές ήταν πολλές: η σκληρή αισθηματική αποτυχία

με την ξαδέλφη του Κι· μία βίαιη φιλονικία με τον πατέρα του τα Χριστούγεννα του 1881· η αιφνιδιαστική και απρογραμμάτιστη αναχώρησή του για τη Χάγη· ο ερωτικός δεσμός του με μία πόρνη, που μάλλον ενσάρκωνε την κατάπτωσή του. Όταν πέρασε η περίοδος του ενθουσιασμού, έληξε και η περιπέτεια. Το 1883 ξαναγύρισε στους γονείς του. Ίσως σε αυτή του την απόφαση τον ώθησαν η αφόρητη μοναξιά της άγριας περιοχής του Ντρέντε και ο βαρύς χειμώνας που πλησίαζε. Τότε άρχισε πάλι να μελετά, ιδίως τον Εμίλ Ζολά, και να ζωγραφίζει.

Ο επόμενος σταθμός, που ήταν το Παρίσι, επιφύλασσε νέες εμπειρίες. Στην πόλη του φωτός ο Βαν Γκογκ μπόρεσε να βρει, εκτός από την παρήγορη παρουσία του Τέο, το κλίμα του καλλιτεχνικού αναβρασμού που έπαιξε στη συνέχεια καταλυτικό ρόλο στην εξέλιξή του. Όταν στις αρχές του 1886 έφτασε εκεί, είχε ξεπεράσει ήδη την αδεξιότητα του μαθητευόμενου. Τα γεγονότα εξελίσσονταν με ιλιγγιώδη γραμμική αλληλουχία. Οι

ιμπρεσιονιστές διοργάνωναν το 1886 την τελευταία τους ομαδική έκθεση. Τον επόμενο χρόνο έγινε μία αναδρομική έκθεση με έργα του Μιλέ. Στο εργαστήριο του Φερνάν Κορμόν ο Βαν Γκογκ συνδέθηκε με τον Τουλούζ Λωτρέκ, τον Λουί Ανκετέν και τον Εμίλ Μπερνάρ. Ο Πισαρό τον μύησε στις νέες ιδέες για το φως και την τεχνική ανάλυσης του χρώματος. Με την παρέμβαση του Τέο γνωρίστηκε με τον Γκωγκέν, ενώ με τη μεσολάβηση του μπαρμπα-Τανγκύ συνδέθηκε με τον Σινιάκ.

Ωστόσο η παραμονή του στο Παρίσι δεν έμελλε να κρατήσει πολύ. Η απρόσκοπτη αδελφική σχέση του με τον Τέο διακόπηκε απότομα από την προοπτική γάμου του τελευταίου. Ο Βίνσεντ προτίμησε να εγκαταλείψει το Παρίσι. Δικαιολογήθηκε ότι, τάχα, τον τραβούσε η Προβηγκία. Τον Φεβρουάριο του 1888 εγκαταστάθηκε στην Αρλ.

Γοητευμένος από τις φυσικές ομορφιές της Προβηγκίας, γεμάτος πρωτοφανή οίστρο, δημιούργησε μία αλυσιδωτή σειρά έργων. Η ταχύτητα της εκτέλεσης τον ανάγκαζε να βρίσκεται σε συνεχή υπερένταση, την οποία συνδούλιζε με καφέ και αλκοόλ. Η υπερκόπωση προχώρησε σε τέτοιο βαθμό, ώστε προλείανε το έδαφος για μία σοβαρή νευρική κρίση.

Ο Βίνσεντ εναπόθεσε όλες τις ελπίδες του στο κίτρινο σπίτι που είχε νοικιάσει σκοπεύοντας να δημιουργήσει εκεί μία καλλιτεχνική κοινότητα όπως την ονειρευόταν από την εποχή που ζούσε στην Ολλανδία. Με τη μεσολάβηση του Τέο, προσκάλεσε τον Γκωγκέν να συγκατοικήσουν. Δεν είχε υπολογίσει όμως σωστά. Η αγεφύρωτη διαφορά χαρακτήρων δημιούργησε εντάσεις. Οι δύο άντρες ήρθαν σε ανοιχτή σύγκρουση τη νύχτα των Χριστουγέννων του 1888. Ταραγμένος, χωρίς να το καλοσκεφτεί,

ο Βαν Γκογκ έκοψε τον λοβό του αριστερού του αυτιού και τον πρόσφερε σε μία πόρνη με την οποία σχετιζόταν. Ο πίνακας *Αυτοπροσωπογραφία με κομμένο το αυτί* (1889, ιδιωτική αμερικανική συλλογή) ολοκληρώθηκε αφότου η υγεία του αποκαταστάθηκε και μπόρεσε να επιστρέψει ακμαίος στην τέχνη του. Έπεσε όμως ξανά σε κατάθλιψη όταν έμαθε για τον γάμο του Τέο. Έπειτα από αυτό εισήχθη στο νοσοκομείο Σαιν-Ρεμύ της Προβηγκίας κατατρυχόμενος από την ιδέα της αυτοκτονίας.

Η αλήθεια είναι ότι μετά την άφιξη του Βαν Γκογκ στο Σαιν-Ρεμύ τόσο η αρρώστια όσο και ο τραχύς χαρακτήρας της περιοχής έφεραν αλλαγές στην τεχνολογία του. Η θεματολογία που επέλεγε στο διάστημα της νοσηλείας του σχετιζόταν με την κατάσταση της υγείας του ενώ έγκειτο στην απόφαση των γιατρών να τον κρατήσουν έγκλειστο στο δωμάτιό του ή να του επιτρέψουν να βγει στον κήπο ή σε μακρύτερους περιπάτους. Μέσα στο νοσοκομείο οδηγήθηκε ξανά σε νευρική κρίση όταν έμαθε για την επικείμενη γέννηση ενός παιδιού στο σπίτι του Τέο. Κατέφυγε πάλι στη δουλειά, που τη θεωρούσε το «καλύτερο αντίδοτο για την αρρώστια». Ήθελε ακόμα να πιστεύει και να ελπίζει σε μία ανανέωση. Δεν είχε ψευδαισθήσεις.

Την ίδια εποχή που γεννήθηκε ο ανιψιός του ο Βίνσεντ έμαθε ευχάριστα νέα σχετικά με την υποδοχή του έργου του *Τα κόκκινα αμπέλια*, του μοναδικού έργου που πουλήθηκε όσο εκείνος ζούσε. Ακολούθησαν δύο μήνες απραξίας. Μετά ζήτησε ο ίδιος να πάρει εξιτήριο. Με τη συμβουλή του Πισαρό, ο Τέο σκέφτηκε να τον μεταφέρει και να τον αναθέσει στον γιατρό και φιλότεχνο Γκασέ, που έμενε στην Ωβέρ-συρ-Ουάζ.

Ο Ζαν Λεμαρί, ιχνηλατώντας τα έργα

Ο Γάλλος γιατρός Πολ Φερντινάν Γκασέ (1828-1909) που έγινε ευρέως γνωστός για τη θεραπεία του Βίνσεντ βαν Γκογκ τις τελευταίες εβδομάδες του στην Ωβέρ-συρ-Ουάζ. Ο Γκασέ ήταν μεγάλος υποστηρικτής των καλλιτεχνών και του ιμπρεσιονιστικού κινήματος. Έργο του Βίνσεντ βαν Γκογκ.

που δημιούργησε ο Βαν Γκογκ ενόσω νοσηλευόταν στο Σαιν-Ρεμύ, επισημαίνει ότι φιλοτέχνησε «φόρμες σπασμωδικές και τυραννισμένες, έναν κόσμο ταραγμένο και φουρτουνιασμένο, στον οποίο προεκτεινόταν το δικό του μαρτύριο, λες και οι δεσμευμένες από την αρρώστια και τον εγκλεισμό στα νοσοκομεία κινητήριες δυνάμεις της ύπαρξής του έβρισκαν ξαφνικά διέξοδο σε εναγώνια ξεσπάσματα».

Ο Βαν Γκογκ δεν μπορούσε να κάνει νέο ξεκίνημα χωρίς να τινάξει την αυτοπεποίθησή του. Επέλεξε να πάει στην Ωβέρ-συρ-Ουάζ αφού προηγουμένως επισκέφθηκε το Παρίσι για να δει τον αδελφό του. Στη νέα κατοικία έφτασε τον Μάιο του 1890. Εγκαταστάθηκε στην

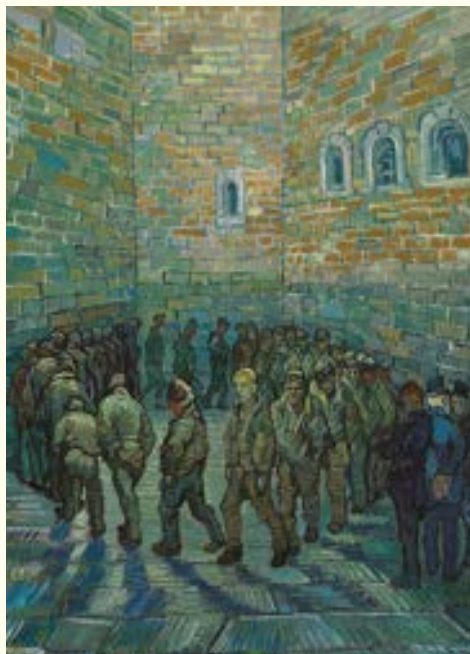
ταπεινή πανσιόν του καφενείου Ραβού και επισκεπτόταν συχνά τον ιατρό Γκασέ, που τον προσκαλούσε και πόζαρε γι' αυτόν. Ο Πολ Φερντινάν Γκασέ, λάτρης της χαρακτηριστικής και ονομαστός φιλότεχνος, είχε στενή γνωριμία με πολλούς καλλιτέχνες, όπως ο Σεζάν, ο Γκιγιωμέν και ο Πισαρό. Το φιλικό περιβάλλον και το ήπιο κλίμα βοήθησαν τον Βαν Γκογκ να λησμονήσει τις πρόσφατες κρίσεις του και να ξαναβρεί την εμπιστοσύνη στον εαυτό του.

Το επόμενο διάστημα οι σχέσεις του με τον αδελφό του περνούν κρίση. Όταν μάλιστα ο Τέο, που είχε κλονισμένη υγεία, αποφάσισε να πάει τον γιο του και τη γυναίκα του στην Ολλανδία, ο Βίνσεντ αισθάνθηκε εγκαταλειμμένος. Τη λύπη και την απόλυτη μοναξιά που τον κατέκλυσαν τις εξέφρασε με «απέραντες εκτάσεις σπαρμένες στάρι κάτω από φουρτουνιασμένους ουραμούς». Χαρακτηριστικός πίνακας αυτής της περιόδου είναι *Το σταροχώραφο με τα κοράκια*, που ήταν και το τελευταίο έργο του. Φυλάσσεται σήμερα στο Εθνικό Μουσείο Βαν Γκογκ.

Η Ιστορία έγραψε ότι την Κυριακή, 27 Ιουλίου 1890 ο Βίνσεντ βαν Γκογκ βγήκε στους αγρούς και φύτεψε μία σφαίρα στο στήθος του. Η σφαίρα δεν βρήκε κάποιο ζωτικό όργανο. Ο Βίνσεντ ξαναγύρισε στο δωμάτιό του, όπου αργότερα τον βρήκαν να κολυμπά σε λίμνη αίματος. Έζησε δύο μέρες ακόμη, τις οποίες πέρασε απόλυτα γαλήνιος, συνομιλώντας με τον αδελφό του και καπνίζοντας την πίπα του στο κρεβάτι. Τελικά έσβησε τη νύχτα της 29ης Ιουλίου. Ήταν ένας θάνατος εκούσιος και απόλυτα συνειδητός.

Ιατρικό ιστορικό του Βαν Γκογκ

Το ιατρικό ιστορικό του Βαν Γκογκ μπορούμε να το συντάξουμε μόνοι μας, εκμεταλλευόμενοι τις πληροφορίες που

Ο γύρος των φυλακισμένων, 1890 (Μόσχα, Μουσείο Πούσκιν). ΔΕΞΙΑ: Το προαύλιο στο νοσοκομείο του Σαιν-Ρεμού, 1889.

αντλούμε από την αλληγογραφία του με τον Τέο αλλά και τις αναφορές που έχουμε στη διάθεσή μας για τη νοσηλεία στο Σαιν-Ρεμού. Τα συμπτώματα που οφείλουμε να συνεκτιμήσουμε είναι, ανάμεσα σε άλλα, οι δυσπεπτικές ενοχλήσεις, οι παραισθήσεις και οι νυχτερινοί επιπτώσεις, εναλλασσόμενα επεισόδια υπερδιέγερσης και κατάθλιψης, κατατονία (αποχαύνωση), σωματική και πνευματική αδυναμία, αϋπνίες και άγχος. Δεν αποκλείεται οι περιβόητες «νευρικές κρίσεις» να υποσημειώνουν κρίσεις επιληψίας. Υπ' αυτό το πρίσμα, εικάζεται ότι ο αυτοτραυματισμός του τον Δεκέμβριο του 1888, που είχε ως αποτέλεσμα να χάσει το αριστερό του αυτί, ήταν συμβάν αλληλένδετο με κάποια κρίση επιληψίας.

Από την αλληγογραφία του γνωρίζουμε επίσης ότι είχε τη συνήθεια να δοκιμάζει με τη γλώσσα τα χρώματα που είχε στην παλέτα του. Αυτές οι «δοκιμές» δεν πρέπει να ήταν τόσο αθώες όσο θα

νόμιζε κανείς. Την ίδια γνώμη είχε και ο γιατρός Θεόφιλος Πεϊρόν όταν ρωτήθηκε σχετικά. Ο Τέο, σε επιστολή προς τον Βίνσεντ, γράφει: «Αν ξέρεις ότι είναι επικίνδυνο για σένα να έχεις τα χρώματα δίπλα σου, γιατί δεν τα απομακρύνεις για λίγο καιρό και να ασχοληθείς με το σχέδιο;»

Η κροταφικού λοβού επιληψία βρίσκεται στην κορυφή της λίστας των ασθενειών από τις οποίες πιθανολογείται ότι έπασχε ο Βαν Γκογκ. Την ίδια γνώμη είχε και ο ίδιος, όπως επίσης και οι γιατροί Φελίξ Ρέι στο νοσοκομείο της Αρλ και Πεϊρόν στο Σαιν-Ρεμού. Οι κρίσεις όμως είχαν τέτοια ένταση και τόση διάρκεια που δεν ταιριάζουν απόλυτα με αυτή τη διάγνωση. Εξάλλου η κατάσταση του Βαν Γκογκ ελεγχόταν με τη χορήγηση αλάτων βρωμίου, τα οποία μειώνουν τις κρίσεις της μεγάλης επιληψίας (*grand mal*), καθώς και τις τοξικές επιδράσεις της δηλητηρίασης από αφέντι.

Σταροχώραφο με κυπαρίσσια, 1889 (Νέα Υόρκη, Μητροπολιτικό Μουσείο Τέχνης).

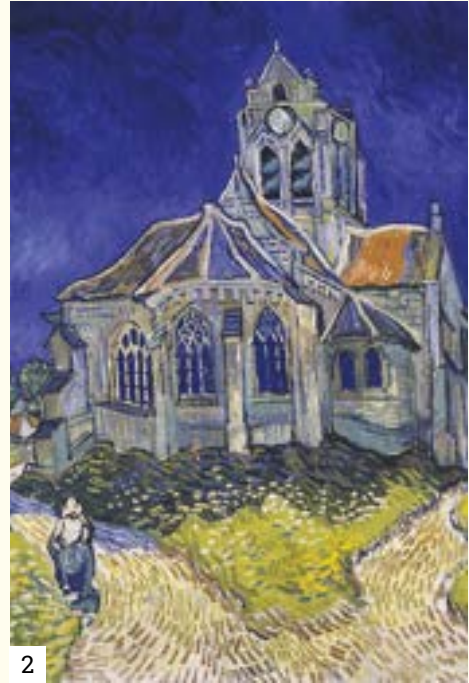
Τα εναλλασσόμενα επεισόδια υπερδιέγερσης και κατάθλιψης τα οποία βίωνε συχνά ο Βαν Γκογκ τα απέδωσαν αρχικά σε εκδήλωση διπολικής διαταραχής. Παρ' όλα αυτά, οι μανιοκαταθλιπτικές κρίσεις κατά τα δύο τελευταία χρόνια της ζωής του μπορούν να αποδοθούν σε αλόγιστη κατανάλωση αφεντιού. Εκείνη όμως που διακρίνεται εύκολα είναι η διαταραχή προσωπικότητας που τον εξουσίαζε, με τις συχνές και αλλεπάλληλες συναισθηματικές μεταπτώσεις της. Ένα πλήθος συνοδών συμπτωμάτων συνηγορούν για τούτη τη διάγνωση: εκρήξεις παροξυσμού, ποικίλες και απρόβλεπτες διαθέσεις, αυτοκαταστροφική συμπεριφορά, έμμονος φόβος εγκατάλειψης, ταλαντευόμενη αυτοεκτίμηση, συγκρούσεις με την αυθεντία. Η εξάρτησή του από το αλκοόλ και το κάπνισμα ενισχύουν τις υποψίες ότι ο Βαν Γκογκ έπασχε τελικά από αυτή τη δυσίατη ψυχική διαταραχή.

Οι απόπειρες να διερευνηθεί μία πιθανή ψυχική διαταραχή ή/και να διαγνωστεί μία συγκεκριμένη πάθηση με βάση αυτοβιογραφικές αναφορές αγγίζουν συχνά την υπερβολή. Το ενδεχόμενο ο Βαν Γκογκ να έπασχε από χρόνια θερμική νόσο δεν έχει εντελώς αποκλειστεί. Οι αναφορές του στον δυνατό ήλιο της Αρλ επαναλαμβάνονται πεισματικά στα γράμματά του φανερώνοντας τον πιθανό ένοχο. Γράφει σχετικά: «Ω, τι ωραίος καλοκαιριάτικος ήλιος εδώ πέρα! Χτυπάει απευθείας στο κεφάλι και δεν έχω την παραμικρή αμφιβολία ότι μπορεί να με τρελάνει». Έναν μήνα πριν είχε γράψει στον Τέο: «Σ' ευχαριστώ για το γράμμα σου, που μου έδωσε μεγάλη χαρά γιατί έφτασε τη στιγμή ακριβώς που ήμουν θολωμένος από τον ήλιο και την ένταση της πάλης μου με έναν μάλλον τεράστιο καμβά».

Η νόσος του Μένιèρε χαρακτηρίζεται από ναυτία, εμέτους, προοδευτική απώ-

1

2

3

4

1. Αυτοπροσωπογραφία με επίδεσμο στο αυτί, 1889, (Λονδίνο, Ινστιτούτο Τέχνης Κουρτό).
2. Εκκλησία στην Ωβέρ-συρ-Ουάζ, 1890 (Παρίσι, Μουσείο Ορσέ). 3. Ο θλιμμένος γέροντας, 1890 (Ολλανδία, Όστερλο, Μουσείο Κρόμερ-Μίλερ). 4. Αυτοπροσωπογραφία, 1887 (Σικάγο, Μουσείο Τέχνης).

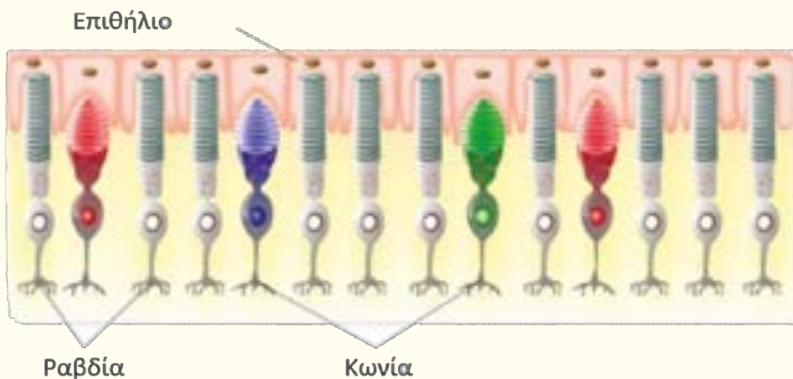
λεια της ακοής και ιλίγγους. Προκαλείται από δυσλειτουργία στο εσωτερικό τμήμα του αυτιού. Η άποψη όμως αυτή δεν πατάει σε γερή βάση όσον αφορά την περίπτωση του Βαν Γκογκ. Στηρίζεται μόνο στις στομαχικές του ενοχλήσεις και στην υπόθεση ότι η εκτομή του αριστερού αυτιού μπορεί να στόχευε στην απαλλαγή του από τις εμβοές που τον ταλαιπωρούσαν αφάνταστα, χαρακτηριστικές της νόσου.

Η χρήση πηχτής στρώσης χρώματος και οι βίαιες πινελιές που χαρακτηρίζουν την τεχνοτροπία του, μαζί με την αλόγιστη χρήση χρωστικών μολύβδου, έδωσαν το πρόσχημα για να υποστηριχθεί η δηλητηρίαση με μόλυβδο. Η περιφερική νευροπάθεια, η αναιμία, οι επιληπτικές κρίσεις, οι κοιλιακοί πόνοι και η στοματίτιδα είναι μερικά από τα κλινικά σημεία της. Εντούτοις, μόνο με νεκροτομική εξέταση των οστών του ζωγράφου θα μπορούσε ίσως να αποδειχθεί αυτή η υπόθεση.

Η οξεία διαλείπουσα πορφυρία είναι μία επιπλέον πάθηση που έχει την αξίωση να ληφθεί σοβαρά υπόψη. Οι επιληπτικές κρίσεις, οι κοιλιακοί πόνοι, η απώλεια συνείδησης, η διανοητική σύγχυση, οι ταχυκαρδίες, η υπέρταση, η δυσκοιλιότητα και οι διάρροιες βρί-

σκονται μέσα στις αναμενόμενες κλινικές εκδηλώσεις της. Όταν μάλιστα εμπλέκονται καταχρήσεις αλκοόλ και καπνού, χρόνιο άγχος και εξαντλητικές δίαιτες (όπως αυτές που χαρακτήριζαν την καθημερινότητα του Βαν Γκογκ), οι κρίσεις της νόσου επισπεύδονται και γίνονται εντονότερες. Ωστόσο η απουσία οποιασδήποτε ένδειξης κληρονομικής προδιάθεσης, μαζί με τα καθαρά (όχι κεχωσμένα) ούρα στο ατομικό του αναμνηστικό απομακρύνουν τη διάγνωση της πορφυρίας.

Έχουν διατυπωθεί και άλλες πιθανές διαγνώσεις για να αιτιολογήσουν την προσωπικότητα του Βαν Γκογκ. Η σχιζοφρένεια, ο χρόνιος αλκοολισμός, η αγχώδης νεύρωση και τα οργανικά ψυχοσύνδρομα είναι μερικές από αυτές. Η υπόθεση να έπασχαν τόσο ο Βίνσεντ όσο και ο αδελφός του Τέο από νευροσύφιλη είναι αδύναμη. Γνωρίζουμε ότι ο μεν πρώτος έκανε θεραπεία για γονόρροια το 1882, ενώ ο Τέο απεβίωσε από χρόνια νεφρική ανεπάρκεια εξαιτίας νεφρόλιθων. Ακόμη και αν υποθέσουμε ότι αμφότεροι είχαν προσβληθεί από την ωχρά σπειροχαίτη την εποχή που επισκέπτονταν τους οίκους ανοχής του Παρισιού (Μάρτιος 1886-Φεβρουάριος 1888), ο χρόνος επώασης για να εκδη-

Τα φωτοευαίσθητα κύτταρα του αμφιβληστροειδούς χιτώνα (ραβδία και κωνία).

λωθεί η νευροσύφιλη είναι τόσο μακρύς, σχεδόν 10-20 χρόνια, ώστε να θεωρείται αδύνατον να είχε συμβεί.

Επίσης, η προτίμηση του κίτρινου σε πολλά έργα του, η βαθμιαία κώφωση και το πάθος του να ζωγραφίζει φωτοστέφανο γύρω από τα αντικείμενα, έδωσαν λαβή για να στηριχθεί η υπόθεση της δηλητηρίασης από διγοξίνη, ουσία που προέρχεται από το φυτό δακτυλίτιδα και είναι θεραπευτική για την επιληψία. Δεν υπάρχει όμως επιβεβαιωμένη μαρτυρία ότι ο Βαν Γκογκ έπαιρνε δακτυλίτιδα.

Αχρωματοψία

Μία νέα θεωρία ήρθε πρόσφατα να θολώσει και άλλο τα νερά. Είχε προηγηθεί βέβαια η υποψία ότι η λαχτάρα του Βαν Γκογκ στην αναζήτηση χρώματος και η συγκεκριμένη επιλογή ορισμένων χρωμάτων οφείλονταν μάλλον σε δυσχρωματοψία παρά σε ψυχική διαταραχή. Πριν από μερικά χρόνια ο ειδικός στην επιστήμη των χρωμάτων Καζούνори Ασάντ από την Ιαπωνία παρουσίασε τις απόψεις του. Υποστήριξε ότι οι αδρές πινελίες του ζωγράφου, τα εντονότατα χρώματα που προτιμούσε, αλλά και οι ιδιόρρυθμες αποχρώσεις που έπλαθε στην παλέτα του εξηγούνται από την έμφυτη αδυναμία του να τις αναγνωρίσει αυτούσιες.

Ο Ασάντ ισχυρίστηκε πως έτσι θα μπορούσε να αλλάξει ο τρόπος θεώρησης ολόκληρου του έργου του Βαν Γκογκ αλλά και η αντίληψη που έχουμε για τον ίδιο. Προχώρησε μάλιστα ακόμη πιο πέρα όταν σε σχετική διάλεξη παρουσίασε από τη μία μεριά πίνακες του ζωγράφου υπό κανονικές συνθήκες φωτισμού και από την άλλη τους ίδιους πίνακες με φωτισμό τέτοιο που μόνο πάσχοντες από αχρωματοψία θα τους αντιλαμβάνονταν. Το αποτέλεσμα ήταν εντυπωσι-

ακό. Ένας «καινούργιος κόσμος άλλων πινάκων» αποκαλύφθηκε μπροστά στα μάτια των συνέδρων. Με τη βοήθεια της τεχνολογίας μπορούμε σήμερα να δούμε με δύο τουλάχιστον τρόπους τα έργα αυτά: έτσι όπως τα βλέπει κάποιος χωρίς αχρωματοψία, και έτσι όπως τα αντιλαμβάνεται αυτός που είναι δυσχρωματικός.

Η λειτουργία της όρασης είναι μία πολύπλοκη διεργασία, στην οποία συμμετέχουν, εκτός από τους οφθαλμούς, τα οπτικά νεύρα και ειδικά κύτταρα του εγκεφαλικού φλοιού. Για την αναγνώριση των χρωμάτων υπάρχουν φωτοευαίσθητα κύτταρα στον αμφιβληστροειδή χιτώνα, τα ραβδία και τα κωνία. Τα ραβδία μοιάζουν με κυλινδρικές μικροσκοπικές ράβδους, αριθμούν περίπου 120-140 εκατομμύρια και ωφελούν για την αντίληψη του αμυδρού φωτός και τη νυχτερινή όραση. Τα κωνία έχουν κωνοειδές σχήμα, υπολογίζονται σε 6-7 εκατομμύρια και είναι προσαρμοσμένα ώστε να αντιλαμβάνονται τη φωτεινότητα της ημέρας και να αναγνωρίζουν τα χρώματα.

Στον αμφιβληστροειδή χιτώνα υπάρχουν επίσης γύρω στα 10.000 μόρια φωτοευαίσθητης ουσίας, της οψίνης, κατανεμημένης κατά στρώματα. Η ροδοψίνη για τα ραβδία και η ιωδοψίνη για τα κωνία προσλαμβάνουν πρώτες το φως και, διασπώμενες, το μετουσιώνουν σε ηλεκτρικές ώσεις, οι οποίες (μέσω του νευρωνικού δικτύου του αμφιβληστροειδούς) μεταφέρονται στο κέντρο της όρασης στον φλοιό του εγκεφάλου για να μετατραπούν σε εικόνα. Οι ώσεις που προέρχονται από τη διάσπαση της ροδοψίνης ευθύνονται για την αντίληψη του φωτός. Οι ώσεις που προκαλούνται από την αποσύνθεση της ιωδοψίνης ευθύνονται για την αντίληψη των χρωμάτων.

Τα κωνία διακρίνονται σε τρία είδη: εκείνα που διεγείρονται από το μήκος κύματος του φωτός που αντιστοιχεί στο κόκκινο, εκείνα που είναι εξειδικευμένα για το πράσινο και τα υπόλοιπα, που εξυπηρετούν το μπλε χρώμα. Όσοι πάσχουν από ακρωματοψία έχουν μερική ή ολική έλλειψη σε μία ή σε περισσότερες από τις ανώτερες χρωστικές. Ανάλογα με τον αριθμό των κωνίων του ασθενούς, η ακρωματοψία ποικίλει. Αυτός που πάσχει από ακρωματοψία στο κόκκινο και στο πράσινο δεν έχει αρκετά από τα αντίστοιχα κωνία. Συγχέει το κόκκινο με το πράσινο ή με το καφέ, καθώς επίσης το μπλε με το μοβ. Η σύγχυση των χρωμάτων εξαρτάται επίσης από τις συνθήκες φωτισμού. Το άτομο, για παράδειγμα, που συγχέει το πράσινο θα μπορούσε να το αναγνωρίσει κάτω από έντονο ηλιακό φως. Αντίθετα, κάτω από μία λάμπα τεχνητού φωτισμού μικρής ισχύος, μπορεί να μπερδέψει το πράσινο με το καφέ ή με το κόκκινο.

Έχουμε απέραντο δρόμο να διατρέξουμε ακόμα για να εννοήσουμε τα μυστικά της επιστήμης στον χώρο της Οπτικής. Και φαντάζει περισσότερο δύσκολος και ανηφορικός ο δρόμος που οδηγεί στην πλήρη αφομοίωση ενός έργου ζωγραφικής.

Αξιολόγηση

Η αποτίμηση της εργογραφίας ενός καλλιτέχνη με το διαμέτρημα του Βαν Γκογκ ξεφεύγει από τις συνηθισμένες προσπάθειες. Και τούτο γιατί θεωρείται αδύνατον να ανιχνεύσουμε τα απόκρυφα της ψυχικής του αβύσσου και συνάμα να ερμηνεύσουμε τις τεχνοτροπίες που υπηρέ-

τησε. Η οποιαδήποτε απόπειρα κινδυνεύει να δώσει μονοσήμαντη εκδοχή, κάτι που εξαρχής το αποφύγαμε. Στο σημείο αυτό, ως κατακλείδα, θα δανειστούμε όσα είπε και έγραψε ο Αντονέν Αρτώ στο βιβλίο του *Βαν Γκογκ, ο αυτόχειρας της κοινωνίας* το 1947: «Κάποια μέρα η ζωγραφική του Βαν Γκογκ, πάνοπλη και πυρετική και όλο υγεία, θα ξαναγυρίσει για να σκορπίσει κατ' ανέμου τη σκόνη ενός δεσμώτη κόσμου, που η καρδιά της δεν μπορούσε άλλο ν' αντέξει».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- W.N. Arnold, «The illness of Vincent Van Gogh», *Journal of the History of the Neurosciences*, 13(1), 2004, σσ. 22-43.
- Του ίδιου, *Vincent Van Gogh: Chemicals, Crises, and Creativity*, Birkhäuser, 1992.
- D. Blumer, «The illness of Vincent Van Gogh», *American Journal of Psychiatry*, 159(4) 2002, σσ. 519-526.
- C.M. Fraser, S.J. Norris, G.M. Weinstock, O. White, G.G. Sutton, R. Dodson, et al, «Complete genome sequence of *Treponema pallidum*, the syphilis spirochete», *Science* (1998), 281:375.
- J. Hulsker, *Vincent and Theo Van Gogh: A dual biography*, Fuller Publications, 1990.
- A. Nemecek, *Van Gogh in Arles*, Prestel Verlag, 1999.
- R. Pickvance, *Van Gogh in Saint-Rémy and Auvers*, Abrams, Metropolitan Museum of Art, 1986.
- A. Pomerans, *The letters of Vincent van Gogh*, Penguin Classics, 1997.
- C. Weikop, «Exhibition Reviews: Van Gogh and Expressionism, Amsterdam and New York», *The Burlington Magazine*, 149(1248), 2007, σσ. 208-209.

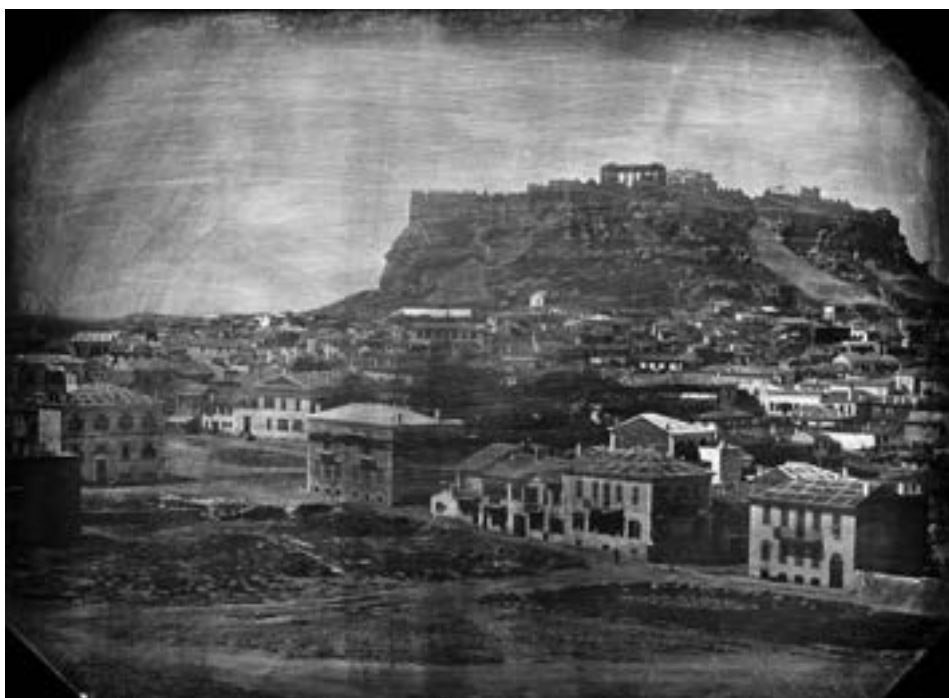
Ο Νικόλαος Γ. Μαρκέας είναι χειρουργός ορθοπεδικός, δρ. Ιατρικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών.

ΣΚΙΑΔΙΚΑ (1859)

Η ΠΡΩΤΗ ΝΕΑΝΙΚΗ ΕΞΕΓΕΡΣΗ ΣΤΗ ΝΕΟΤΕΡΗ ΕΛΛΑΔΑ

ΤΟΥ ΓΙΑΝΝΗ ΡΑΓΚΟΥ

Τον Μάιο του 1859 την Αθήνα συντάραξε μία χωρίς προηγούμενο νεανική εξέγερση, που μερίδα του Τύπου της εποχής χαρακτήρισε ως απλή «οχλαγωγία στασιαζόντων μαθητών». Σύντομα εντούτοις αποδείχθηκε το προανάκρουσμα για τις πολιτικές εξελίξεις που ακολούθησαν και, τρία χρόνια αργότερα, οδήγησαν στην έξωση του πρώτου βασιλιά της Ελλάδας, Όθωνα.

Άποψη της Αθήνας τη δεκαετία του 1850. Την περίοδο που σημειώθηκαν τα Σκιαδικά η ελληνική πρωτεύουσα είχε περίπου 39.000 κατοίκους, από τους οποίους οι 5.200 ήταν μαθητές και οι 530 περίπου φοιτητές.

Το 1859 βρήκε το μικρό ελληνικό βασίλειο σε κατάσταση εσωτερικής αναταραχής. Η λαϊκή δυσανεμία απέναντι στην αυταρχικότητα του στέμματος και στις διαρκείς παραβιάσεις του συντάγματος του 1844 ήταν διάχυτη, ενώ η αντιοθωνική αντιπολίτευση εμφανιζόταν ολοένα και πιο μαχητική. Όπως σημειώνει ο (συντηρητικός) ιστορικός Διονύσιος Κόκκινος, «η ζωηρά αντιπολίτευσις, η οποία εξεδηλούτο και εις την βουλήν, ελάμβανε ήδη εκτός αυτής αντιοθωνικόν χαρακτήρα. [...] Ο Όθων είχεν απόφασιν ν' αντιμετωπίσει την κατάστασιν αυτήν διά του στρατού και των αφωσιωμένων εις την Αυλήν»¹.

Ταυτόχρονα η νεολαία αναδυόταν βαθμηδόν, ήδη από τη φοιτητική αναταραχή του 1848 (Μανουσιακά ή Μανούσεια, από το όνομα του αντικληρικού πανεπιστημιακού καθηγητή Θεόδωρου Μανούση), ως ένας νέος και αυτόνομος

παράγοντας στην πολιτική ζωή της χώρας. Είναι ενδεικτικό ότι τον Φεβρουάριο του 1859, όταν ο φιλελεύθερος ποιητής Αλέξανδρος Σούτσος καταδικάστηκε σε φυλάκιση 11 μηνών επειδή στον πρόλογο ποιητικής συλλογής του κατηγόρησε το απολυταρχικό καθεστώς, οι φοιτητές οργάνωσαν διαδηλώσεις για την υποστήριξή του, αντιτιθέμενοι στην καταπάτηση των ατομικών ελευθεριών.

Σε αυτό το κλίμα, τον Μάιο του ίδιου έτους ξέσπασαν τα Σκιαδικά...

Τα σκιαδία από τη Σίφω

Τα γεγονότα ξεκίνησαν από ένα φαινομενικά ανεξάρτητο γεγονός. Σύμφωνα με τον τότε υπουργό Εξωτερικών, Αλέξανδρο Ρίζο Ραγκαβή, το προηγούμενο διάστημα «πολλάκις κατ' οίκον εξέφραζον την [...] ιδέαν υπέρ της [...] προστασίας της εγχωρίου βιομηχανίας. [...] Συνέπεσε λοιπόν τότε εις εμπορικόν τι κατάστημα [...] να φέρουν ψάθινα τινά σκιαδία εκ

Η πρώτη δαγκεροτυπία στην οποία απεικονίζεται το Πεδίο του Άρεως στις αρχές του 1847.

των κατασκευαζομένων εν Σίφνω, και περί αυτών, ομιλών ημέραν τινά προς τους εμούς, [...] είπον ότι πατριωτικότερον θα ήτον εκ μέρους των νέων των Αθηνών αν, αντί των εκ Γαλλίας και Ιταλίας κομιζομένων, ταύτα ηγόραζον και εφόρουν δι' όλου του θέρους. Τούτο ακούσας ο υιός μου Κλέων, όστις τότε εφοίτα εις το γυμνάσιον, εσύστησε την πρότασιν εις τους συμμαθητάς του, οίτινες ενθουσιωδώς την εδέχθησαν και πάντες ηγόρασαν και εφόρεσαν εκ των σκιαδίων τούτων, κοσμήσαντες αυτά δι' απλής κυανολεύκου ταινίας, εγχωρίου βιομηχανίας επίσης, και μεγάλη εγένετο αυτών κατανάλωσις, προς όφελος και εμπύχωσιν των Σιφνίων παραγωγών»².

Την πατρότητα της ιδέας διεκδίκησε και ο ιδιόρρυθμος εγγονός του Γέρου του Μοριά, Θεόδωρος Γ. Κολοκοτρώνης (Φα-

λέζ), που υποστήριξε πως όλα ξεκίνησαν όταν «κατά τα τέλη του 1858 αντεκατέστησα [...] θανόντα βουλευτήν. Αμα δ' εισήλθον εις την Βουλήν κηρυχθείς αντιπολιτευόμενος και ο μόνος κατ' αρχάς [...] ηναγκάσθην ν' αρχίσω προσηλυτισμόν, και κατήρτισα βαθμηδόν μυστικήν εταιρείαν – κληθείσαν κατόπιν εταιρείαν των Σκιαδιστών παρά του λαού, ένεκα των πασίγνωστων Σκιαδικών. Σκοπός της εταιρείας ήτο η διόρθωσις των κακώς κειμένων και κυρίως η ελευθερία των βουλευτικών εκλογών, δι' ων την πραγματοποιήσιν επροχώρουν μέχρι της σκέψεως και να εκβιασθή [ο Όθωνας], [...] ουδέποτε δε η εκθρόνισις αυτού»³. Το πιθανότερο είναι πως ο ισχυρισμός αυτός αποτελούσε «φανταστική ιστορία, κατασκευασμένη εκ των υστέρων, όταν είχε αναγνωριστεί πλέον η σημασία

Κατά το τελευταίο διάστημα της βασιλείας του Όθωνα η λαϊκή δυσαρέσκεια για την απολυταρχική διακυβέρνησή του, τον δεσποτισμό και την παραβίαση του συντάγματος είχε κορυφωθεί. Προκειμένου να αντιμετωπίσει τις αντιδράσεις, το Παλάτι επέλεξε πολιτική διώξεων, φυλακίσεων και επιθέσεων εναντίον συναθροίσεων και διαδηλώσεων (λαϊκή εικόνα, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο).

των Σκιαδικών στις πολιτικές εξελίξεις που ακολούθησαν»⁴, όπως επισημαίνει ο ιστορικός Κώστας Λάππας.

Η πρώτη μέρα των γεγονότων

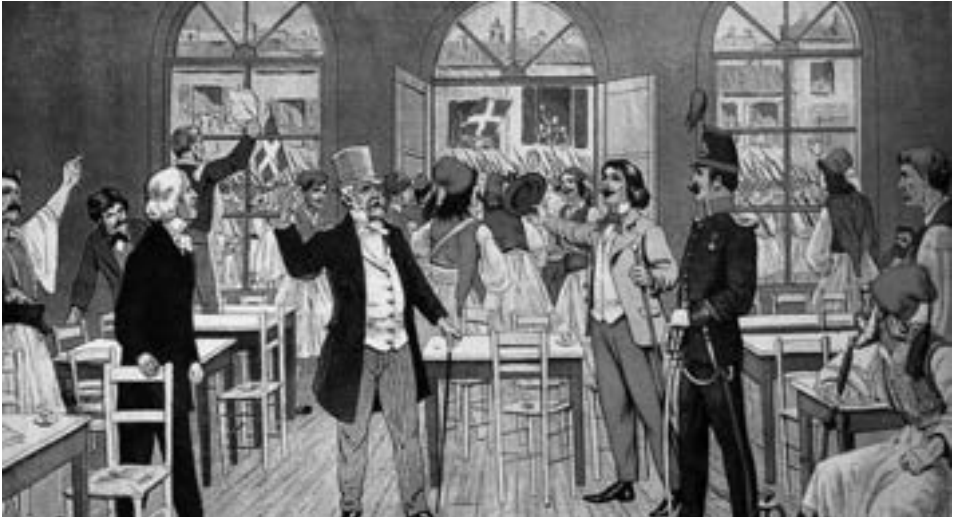
Τα σκιαδία, ελληνικά ψάθινα καπέλα χαμηλού κόστους, σταδιακά εξελίχθηκαν σε σύμβολο της προοδευτικής νεολαίας της εποχής, των αποκαλούμενων από τον Τύπο της εποχής «σκιαδίων» ή «Γαριβαλδινών» (από το όνομα του ηγέτη του αγώνα για την ενοποίηση της Ιταλίας και την ανεξαρτησία της από την Αυστρία, που εκείνη την περίοδο ήταν σε πλήρη εξέλιξη), οι οποίοι με τον τρόπο αυτό εκδήλωναν την αντίθεσή τους στη στάση ουδετερότητας του Όθωνα απέναντι στο ιταλικό ζήτημα. Όμως η χρήση τους, ειδικά κατά τον συνθή δημοφιλή κυριακάτικο περίπατο στο Πεδίο του Άρεως, προκάλεσε την αντίδραση των εισαγωγέων καπέλων από το εξωτερικό, που πλήττονταν από αυτή την πρωτοβουλία. Έτσι, «υπηρετεί τινές εμπόρων, και άλλοι τεχνίται, είτε χάριν παιδιάς, είτε προς εμπαιγμόν των μαθητών, ήρχισαν να φέρωσι πίλους υψηλούς εκ ψάθου, ωσαύτως ευτελούς, περιβεβλημένους ταινίαν απρεπήν»⁵.

Το προοίμιο των όσων διαδραματίστηκαν τις επόμενες μέρες σημειώθηκε την Κυριακή, 3 Μαΐου 1859. «Οι μεν [οι μαθητές] και οι δε [οι υπάλληλοι των εμπορικών καταστημάτων] ήλθον εις την μουσικήν [κάθε Κυριακή στο συγκεκριμένο σημείο παιάνιζε φιλαρμονική μπάντα του στρατού] και, ως ήτο επόμενον, οι μαθηταί πλειότεροι τον αριθμόν ηρεθίσθησαν, αλλά περιορίσθησαν απλώς να υποδείξωσι των ερεθισμόν των» (εφ. *Η Ελπίς*, 12 Μαΐου 1859). Γρήγορα επενέβη η αστυνομία, η οποία απομάκρυνε τους αντισκιαδιστές με την προτροπή να μην ενοχλούν τους μαθητές.

Ωστόσο την Κυριακή, 10 Μαΐου, τα

επεισόδια επαναλήφθηκαν σφοδρότερα. Δεκάδες μαθητές (σύμφωνα με διάφορες πηγές από 150 έως 400) εμφανίστηκαν εκ νέου στο Πεδίο του Άρεως φορώντας σκιαδία, ενώ την ίδια στιγμή «πολίται άλλοι της εργατικής τάξεως» (όπως τους χαρακτήριζε η συντηρητική αλλά αντιπολιτευόμενη εφημερίδα *Αιών* στο φύλλο της 12ης Μαΐου) «επαρουσιάσθησαν εις την μουσικήν», με αποτέλεσμα αρχικά να υπάρξουν φραστικοί διαξιφισμοί και ακολούθως συμπλοκές. Παρών στο σημείο ήταν και ο διευθυντής της αστυνομίας, Κωνσταντίνος Δημητριάδης, ο οποίος, αφού συνομίλησε για λίγο με τον επίσης παριστάμενο αυλάρχη του θρόνου, «επέπεσεν, όλως ακρίτως και παρά παν δίκαιον, ουχί επί των διάποταπὴν κερδοσκοπίαν προκαλεσάντων αυτήν υπηρετών, ἀλλ' ἐπὶ των υβρισθέντων μαθητών, [...] εκδιώξας δ' αυτούς βιαίως, συνέλαβε και τινάς και τους εφυλάκισε»⁶. Οι (τρεις) συλληφθέντες μαθητές (οι δύο από αυτούς ηλικίας 18-20 ετών) μεταφέρθηκαν στο αστυνομικό τμήμα Εξαρχείων (Νεάπολη).

Αμέσως μετά τη λήξη των επεισοδίων στο Πεδίο του Άρεως η ένταση μεταφέρθηκε στα Εξάρχεια. Οι μαθητές και άλλοι νέοι συγκεντρώθηκαν έξω από το αστυνομικό τμήμα απαιτώντας την απελευθέρωση των συλληφθέντων. Ο διευθυντής της αστυνομίας αρνήθηκε να ικανοποιήσει το αίτημά τους, με αποτέλεσμα να ξεσπάσουν νέα επεισόδια. «Η αστυνομία εκ νέου επετέθη κατά των μαθητών, αρχηγούτος του διευθυντού, η νεολαία μη έχουσα άλλο να αντιτάξη εις την βίαν ήρπασε τα πλήρη ζύθου βωκάλια ενός παντοπώλου και δι' αυτών ημύνετο, εκσφενδονίζουσα ενίοτε τινά εξ αυτών κατά του διευθυντού και των κλητήρων», σημείωνε η φιλελεύθερη εφημερίδα *Αθηνά* στις 15 Μαΐου. Τα γεγονότα έληξαν με τη σύλληψη ενός ακό-

Το θρυλικό καφενείο «Η Ωραία Ελλάς», στη διασταύρωση των οδών Ερμού και Αιόλου. Από τη δημιουργία του το 1839 και για 40 χρόνια αποτέλεσε ένα από τα σημαντικότερα κέντρα της πολιτικής ζωής και σημείο συνάντησης των πολιτικών παραγόντων και της πολιτικοποιημένης νεολαίας της εποχής.

μη μαθητή, την απώθηση των διαδηλωτών από στρατιωτικά αποσπάσματα και τη μεταφορά των κρατουμένων στην εισαγγελία.

Η αντίδραση όμως των μαθητών δεν σταμάτησε εκεί. Όπως ανέφερε στο ρεπορτάζ της εφημερίδα *Αθηνά*, «η σκηνή μετεφέρθη εις τας οδούς Ερμού και Αιόλου [στο καφενείο Η Ωραία Ελλάς], όπου συνηθροίσθη άπασα η νεολαία και πληθύς περιέργων ζητούντων την αποφυλάκισιν των τριών μαθητών. Μετά ταύτα διηθύνθησαν εις την πλατείαν των ανακτόρων όπου εφώνησαν "Ζήτω ο βασιλεύς: Κάτω η διεύθυνσις!"» (15 Μαΐου 1859), ενώ ο Αιώνσυμπλήρωνε πως ενώ «αι ΑΑ. ΜΜ. δεν είχαν επιστρέψει της περιδιαβάσεώς τους [σε ορισμένες πηγές αναφέρουν πως το βασιλικό ζεύγος είχε, επίσης, βρεθεί στο Πεδίο του Άρεως τη στιγμή που ξέσπασαν τα επεισόδια], αποτυχόντες οι μαθηταί του σχεδίου των και διαλυθέντες υπό της Χωροφυλακής υπήγον έξωθεν της οικίας του Υπουργού των Εσωτερικών [Κωνσταντί-

νου Προβελέγγιου] και επανέλαβον τας ιδίας φωνάς» (12 Μαΐου 1859).

Την ένταση της καταστολής αποτύπωσε η αντιπολιτευόμενη *Αυγή* σε σχετικό δημοσίευσμά της 13ης Μαΐου. «Μέχρι της 11ης ώρας της νυκτός η πόλις παρίστα στρατόπεδον, διότι ιππείς, πεζοί, χωροφύλακες, περίπολοι, υπαστυνόμοι και κλητήρες έτρεχον προς την πλατείαν των ανακτόρων ίνα διαλύσωσι τας συναθροίσεις», τόνιζε και σημείωνε: «Αλλά μη διαλυομένων τούτων, διετάχθησαν αι περίπολοι να κτυπήσωσι τους πολίτας και μαθητάς. Όθεν ήρχισαν να δίδωνται πανταχόθεν προστάγματα: "Κτυπάτε τους κερατάδες, κτυπάτε τους κακούργους" (φράσις του διευθυντού) και ούτως εκτύπων δεξιά και αριστερά πάντα, είτε ξένον, είτε πολίτην, είτε αδιάφορον, είτε ενδιαφερόμενον».

Θα πρέπει να επισημανθεί ότι μεταξύ των νέων που πρωταγωνιστούσαν στα γεγονότα εκείνων των ημερών βρίσκονταν και «τέκνα ανθρώπων μάλλον διακεκριμένων» (εφ. *Αθηνά*, 12 Μαΐου 1859),

Ο Αθανάσιος Μιαούλης (1815-1867), γιος του ναύαρχου Ανδρέα Μιαούλη, ήταν πρωθυπουργός όταν ξέσπασαν τα Σκιαδικά, καθώς και πολλές άλλες αντιδυναστικές στάσεις. ΔΕΞΙΑ: Προκήρυξη της 30ής Μαΐου 1859 με την υπογραφή «Η Νεολαία».

όπως ο Κλέων Ραγκαβής (γιος του υπουργού Εξωτερικών, Αλέξανδρου Ραγκαβή), ο Δημήτριος Ράλλης (γιος του υπουργού Δικαιοσύνης, Γεωργίου Ράλλη), ο Περικλής Αργυρόπουλος (γιος του ομώνυμου πανεπιστημιακού καθηγητή και πρώην υπουργού), ο Αναστάσιος Καρατάσος (γιος του υπασπιστή του Όθωνα, Τσάμη Καρατάσου), και άλλοι.

Από την άλλη πλευρά, ο αστυνομικός διευθυντής Δημητριάδης, που εξελισσόταν σε κεντρικό πρόσωπο των γεγονότων, δεν αποτελούσε τυχαίο πρόσωπο. Καταγόταν από την Κάρυστο, αργότερα διετέλεσε γραφέας στο τοπικό δικαστήριο και στον δήμο της περιοχής, το 1853 εξελέγη βουλευτής Καρυστίας με βία και νοθεία, ενώ το 1856 τοποθετήθηκε ως αστυνομικός διευθυντής της πρωτεύουσας. Ήταν δηλωμένος υποστηρικτής του Όθωνα, και μάλιστα είχε παρασημοφορηθεί από αυτόν για τη συμμετοχή του στην καταστολή της ανταρσίας του στρατηγού Κριεζώτη το 1847. Σύμφωνα με μαρτυρίες της εποχής, ο Δημητριάδης «θέλων να πωλήση εκδούλευσιν εις την

βασιλείαν επεμελήθη να φέρη μεταξύ των φοιτητών διαίρεσιν και κατώρθωσε πράγματι να διαιρέση αυτούς εις Γαριβαλδινούς και Αυστριακούς [Αυστριακοί είχε ονομαστεί η μερίδα της νεολαίας που υποστήριζε τον Όθωνα και την αυστριακή πολιτική και φορούσε εισαγόμενα καπέλα]. Επισημαίνεται ότι η αστυνομική καταστολή αποτελούσε σύνηθες φαινόμενο, ιδιαίτερα κατά την τελευταία περίοδο της βασιλείας του Όθωνα, γεγονός που είχε ενισχύσει τα αντιδυναστικά αισθήματα σημαντικής μερίδας του ελληνικού λαού και της πολιτικής ελίτ.

Η κατάληψη του Πανεπιστημίου

Τη Δευτέρα, 11 Μαΐου, και παρά την καταστολή της προηγούμενης νύχτας, η ένταση εξακολουθούσε να υπάρχει. Στις εννιά το πρωί «η οχλαγωγία έλαβε γενικώτερον χαρακτήρα, τριακόσιοι περίπου μαθηταί, εξ ων και τίνες του Πανεπιστημίου μετά πολιτών μεταβάντες [...] εις τα Ανάκτορα έκραζον Ζήτω ο Βασιλεύς, κάτω η αστυνομία» (εφ. *Αιών*, 12 Μαΐου 1859).

Στη συνέχεια το συγκεντρωμένο πλήθος κατηφόρισε προς την έδρα της αστυνομικής διοίκησης στην Πλατεία Δημοπρατηρίου (στη συμβολή των οδών Μητροπόλεως και Αιόλου) διαμαρτυρόμενο κατά του Δημητριάδη και ζητωκραυγάζοντας υπέρ του στρατού, ο οποίος δεν συμμετείχε στα επεισόδια («Οι στρατιώται εφέρθησαν με πολλήν μετριότητα και αταραξίαν. [...] Εδείχθησαν άγγελοι», υπογράμμισε η *Αυγή* στις 12 Μαΐου). Το κλίμα των στιγμών αποτύπωσε η εφημερίδα *Αυγή* σε ρεπορτάζ της στις 13 Μαΐου: «Τα εργαστήρια κλείουν, ο κόσμος τρέχει, συσσωρεύονται πανταχόθεν έμπροσθεν της αστυνομίας, πετούν τους πίλους των εις τον αέρα, πληρούν τον αιθέρα διά φωνών και αρών κατά του διευθυντού κλεισθέντος εις τα ενδότερα της αστυνομίας, και φοβουμένου να εξέλθη ίνα μη αιχμαλωτισθή».

Στη συνέχεια τμήμα των συγκεντρωμένων κατευθύνθηκε προς τη σημερινή Πλατεία Κλαυθμώνος, όπου βρισκόταν το Υπουργείο Εσωτερικών και μία επιτροπή είχε συνάντηση με τον Κωνσταντίνο Προβελέγγιο, επαναλαμβάνοντας το αίτημα για παύση του Δημητριάδη. Ο υπουργός «κατά την συνήθειάν του υπεσχέθη ότι θέλει εξετάσει, και αν εύρη ένοχον την Διεύθυνσιν θέλει τιμωρήσει αυτήν», έγραφε η εφημερίδα *Αθηνά* στις 15 Μαΐου. «Έννοείται ότι η αρχή δεν ηδύνατο να ενδώσει εις απαιτήσεις τοιοιούτρόπως εκφερομένας, και προσέκάλεσε τα αθροίσματα εκείνα να διαλυθώσιν, όπερ επί τέλους εγένετο», σχολίαζε η φιλοβασιλική εφημερίδα *Ο Έλλην* (με εκδότη τον ιστορικό Κωνσταντίνο Παπαρηγόπουλο).

Οι μαθητές όμως δεν διαλύθηκαν, αλλά, αντίθετα, κατευθύνθηκαν προς το Πανεπιστήμιο και, ενώ «ο θόρυβος κορυφούται, ίλη ιππικού εμφανίζεται, ο φρούραρχος, ο υποφρούραρχος είναι

εις τα όπλα, αγγελιαφόροι τρέχουν [...]» (εφ. *Αυγή*, 13 Μαΐου 1859). Περίπου 100-150 μαθητές εισήλθαν στις αίθουσες του ιδρύματος, ενώ στη γύρω περιοχή συγκεντρώθηκε πλήθος κόσμου, αποτελούμενο κατά την κυβερνητική εφημερίδα *Η Ελπίς* «υπό μωρών περιέργων [...] και υπό τινών αισχρών αγγείων, ζητησάντων να ωφεληθώσι της περιστάσεως, ίνα γεννήσωσι σκάνδαλον» (12 Μαΐου 1859). Οι φοιτητές, που εκείνη την ώρα παρακολουθούσαν τα μαθήματα, ενώθηκαν με τους διαμαρτυρόμενους μαθητές, ενώ την ίδια στιγμή ο πρύτανης, Δημήτριος Στρούμπος, «επροσπάθησε να αποχωρήσει τους μαθητάς από των ετερογενών στοιχείων, των πολιτών, αλλ' αυτοί δεν εδέχθησαν ειπόντες ότι ο λαός αυτός είναι αδελφός μας, και ημείς είμεθα τέκνα αυτού».

Ακολουθώντας οι καταληψίες εξέλεξαν επιτροπή, με στόχο να συναντηθεί με τον Όθωνα, η οποία συνελήφθη μόλις βγήκε από το κτίριο του Πανεπιστημίου, για να αφεθεί σύντομα ελεύθερη με παρέμβαση του εισαγγελέα. Μία δεύτερη επιτροπή κατάφερε να φτάσει μέχρι τα ανάκτορα στην Πλατεία Συντάγματος, αλλά ο βασιλιάς αρνήθηκε να τη συναντήσει «προβάλλοντας ορισμένες δικαιολογίες, γεγονός που εξερέθισε τα πνεύματα στο έπακρο»⁷. Παράλληλα, έπειτα από εντολή του φρούραρχου της πρωτεύουσας, Μιχαήλ Σούτσου, μία ίλη ιππικού εισέβαλε στο Πανεπιστήμιο για να διαλύσει τους συγκεντρωμένους, οι οποίοι είχαν σκοπό «ν' αποκρούσωσι την βίαν διά της βίας και προς τούτο είχαν εφοδιασθή διά σωρών λίθων» (εφ. *Αθηνά*, 15 Μαΐου 1859). Τελικά, η σύγκρουση αποτράπηκε με νέα διαταγή αποχώρησης του στρατού, την οποία σύμφωνα με την εφημερίδα *Αιών* της 12ης Μαΐου 1859 έδωσε «υπό ευθύνην του» ο υπουργός Δικαιοσύνης, Γεώργιος Ράλλης.

Το υπουργικό συμβούλιο, οι συλλήψεις και η δίκη

Τελικά, γύρω στις τέσσερις το απόγευμα το Πανεπιστήμιο εκκενώθηκε από τους μαθητές, ύστερα από υπόσχεση του Προβελέγγιου σε επιτροπή τους ότι θα «εξώσει τον Αστυνόμον». Λίγη ώρα αργότερα συνεδρίασε το υπουργικό συμβούλιο υπό τον πρωθυπουργό, Αθανάσιο Μιαούλη, για να εξετάσει την κατάσταση. Το κλίμα της συνεδρίασης αφηγήθηκε αργότερα ο Ραγκαβής: «Το υπουργικόν συμβούλιον συνεκλήθη αμέσως και εκτάκτως και η θέσις ην δεινή, διότι δύσκολον μιν εκρίνετο να ληφθώσιν αυστηρά μέτρα κατά των τέκνων πασών των διαπρεπεστέρων οικογενειών, άτινα εφείνοντο απόφασιν έχοντα να μην ενδώσωσιν, ασύμφορον δε να υποχωρήση η κυβέρ-

Ο αστυνομικός διευθυντής της Αθήνας, Κωνσταντίνος Δημητριάδης. Ο Ξυλοδαρμός των μαθητών «με βούνευρα και άλλας ράβδους» στις 10 Μαΐου 1859 πυροδότησε την εξέγερση των Σκιαδικών και έθεσε τον ίδιο στο στόχαστρο της νεολαίας και της αντιπολίτευσης, που τον χαρακτήριζε «κακούργο» εξαιτίας των γενικό-τερα βίαιων μεθόδων του.

νησις ενώπιον στασιαζόντων μαθητών»⁸. Τελικά η κυβέρνηση αποφάσισε την παύση του Δημητριάδη και την προσωρινή αντικατάστασή του από τον γραμματέα της αστυνομίας, Λίτρο, τη διακοπή των παραδόσεων του πανεπιστημίου για δύο μέρες και την εκεί εγκατάσταση στρατιωτικής φρουράς για την αποφυγή νέων συγκεντρώσεων, καθώς και την έκδοση προκήρυξης από τον νομόρχη Αττικοβοιωτίας «προς τους κατοίκους της πρωτεύουσας, ειδοποιουμένους ότι ουδέ χάριν περιεργείας πρέπει να αναμινγύωνται και εξογκώνωσι τας συναθροίσεις».

Το ίδιο βράδυ ο εισαγγελέας Αλέξανδρος Κοντόσταυλος εξέδωσε ένταλμα σύλληψης για 20 άτομα με την κατηγορία της «στάσης», από τα οποία λίγες ώρες αργότερα τελικά συνελήφθησαν τα 17. Το πρωί της Τρίτης, 12 Μαΐου έγινε νέα απόπειρα για συγκρότηση διαδήλωσης στην Πλατεία Συντάγματος κατά της αστυνομίας και των μέτρων της κυβέρνησης, αλλά «διετάχθη η ένοπλος δύναμις όπως μη συγχωρή συναθροίσεις και επαναφέρη οπωσδήποτε την τάξιν» (εφ. *Αιών*, 12 Μαΐου 1859).

Παρά τη φαινομενική αποκατάσταση της ηρεμίας ωστόσο, το κλίμα παρέμενε τεταμένο, ενώ η παρουσία στρατιωτικής φρουράς στο Πανεπιστήμιο είχε δημιουργήσει δυσφορία και στην ακαδημαϊκή κοινότητα. Η σύγκλητος συνεδρίαζε διαρκώς με την «ασφυκτική» παρουσία του υπουργού Παιδείας, Χαράλαμπου Χριστόπουλου (που σε ανακοίνωσή του στις 12 Μαΐου ζητούσε από αυτή να εντοπίσει όσους «λησμονήσαντες την σεμνήν του φοιτητού ιδιότητα, ηνώθησαν μετά των ταραξιών και εγένοντο παραίτιοι των λυπηρών εν τω Πανεπιστημίω συμβάντων»), και τελικά αναγκάστηκε να δώσει κατάλυμα στους στρατιώτες, που παρέμειναν στον πανεπιστημιακό χώρο μέχρι το Σάββατο, 16 Μαΐου. Στις 15 Μα-

ἴου μάλιστα εξέδωσε ανακοίνωση προς τους φοιτητές, με την οποία ενημέρωνε ότι «αύριον Σάββατον [...] ἄρχονται πάλιν αι παραδόσεις των πανεπιστημιακῶν μαθημάτων, των οποίων την συνέχειαν διέκοψεν εξωτερικόν και άσχετον ὄλως προς το Πανεπιστήμιον λυπηρότατον συμβάν», ενώ τους παραινούσε «πατρικῶς» να απέχουν από οτιδήποτε «δύναται να προσρίψη μῶμον εις το Πανεπιστήμιον».

Ταυτόχρονα, οι κυβερνητικές αποφάσεις προκάλεσαν την έντονη αντίδραση και της αντιπολίτευσης. Είναι χαρακτηριστικό ότι στη (φορτισμένη) σχετική συζήτηση που πραγματοποιήθηκε στις 13 Μαΐου στη Γερουσία (και συνοδεύτηκε από χειροδικίες) αντιπολιτευόμενοι βουλευτές χαρακτήρισαν τον Δημητριάδη «κακούργον», αφού «τοιαῦτοι εἰσίν οι φόνοι, αι στρεβλώσεις, αι μαστιγώσεις, και παράνομοι φυλακίσεις, και δωροδοκίαι και ἄλλαι παντοῖαι παραβιάσεις και κακοπραγίαι, παρανομίαι και διαφθοραί» (αγόρευση Ρήγα Παλαμῆδη), ενώ ζήτησαν από τον Προβελέγγιο να παράσχει στοιχεία περί του κυβερνητικού ισχυρισμοῦ ότι τα γεγονότα υποκινήθηκαν από την αντιπολίτευση (αγόρευση Γ. Καρακατσάνη), με την κυβέρνηση να απαντά ότι αυτό θα το εξετάσει η δικαιοσύνη, «ὅπερ το αντικείμενο τούτο ανήκει και παρεπέμφθη» (αγόρευση υπουργοῦ Δικαιοσύνης, Γεωργίου Ράλλη). Επισημαίνεται ότι στρατιωτική φρουρά είχε τοποθετηθεῖ και έξω από το μέγαρο της Βουλῆς, προκειμένου «να φανώμεν ἄγρυπνοι και ἔτοιμοι να προλάβωμεν παν το δυνάμενον να συμβῆ εξ απερισκεψίας», ὅπως ανέφερε ο Προβελέγγιος στην ἴδια συνεδρίαση.⁹

Στις 23 Μαΐου εκδόθηκε βούλευμα του Συμβουλίου Πλημμελειοδικῶν Αθήνας, σύμφωνα με το οποίο υπεύθυνοι για τα επεισόδια ἦταν συνολικά 38 άτομα (ανά-

μεσα σε αυτούς και οι 17 προφυλακισθέντες). Από αυτούς, οι 18 ἦταν μαθητές και οι 6 φοιτητές, ενώ οι υπόλοιποι είχαν διάφορες επαγγελματικές ιδιότητες (δικηγόροι, υπάλληλοι, κουρείς, οινοπώλες, και λοιπά). Το βούλευμα διέκρινε τους κατηγορούμενους σε «αρχηγούς» (σε αυτούς περιλαμβάνονταν 12 κατηγορούμενοι) και απλούς «συναιτίους», ενώ περιοριζε την αρχική κατηγορία της αντίστασης ἢ στάσης κατά της Αρχῆς σε απλή απείθεια. Τελικά, τον Ιανουάριο του 1860 παραπέμφθηκαν να δικαστοῦν στο Πλημμελειοδικεῖο 36 από τους 38 κατηγορούμενους (οι ἄλλοι δύο είχαν κριθεῖ στο μεταξύ αθῶοι) και από αυτούς καταδικάστηκαν μόνο τρεις (ο υπάλληλος της Γερουσίας Δημοσθένης Βρατσάνος και οι φοιτητές Δημήτρης Καλαμαριώτης και Κωνσταντῖνος Σαράβας) σε φυλάκιση 10 ημερῶν για θρασύτητα κατά της Αρχῆς.¹⁰

Ο υπουργός Εσωτερικῶν, Κωνσταντῖνος Προβελέγγιος (1800-1880). Στη διάρκεια των Σκιαδικῶν βρέθηκε στο επίκεντρο της διαμαρτυρίας των μαθητῶν, οι οποίοι απαιτοῦσαν από αυτόν την «παύσιν του Αστυνόμου».

Ο Επαμεινώνδας Δελιγιώργης (1829-1879) θεωρήθηκε αφανής υποκινητής των Σκιαδικών. Λίγους μήνες μετά εκλέχτηκε για πρώτη φορά βουλευτής, ενώ τα επόμενα χρόνια αναδείχθηκε σε αρχηγό της αντιδυναστικής οργάνωσης Χρυσή Νεολαία και πρωταγωνιστική μορφή στον αγώνα για την έξωση του Όθωνα.

Το πολιτικό αποτύπωμα των Σκιαδικών

Η δυσμενής πολιτική ατμόσφαιρα που δημιουργήθηκε από τη διήμερη νεανική εξέγερση οδήγησε τον Όθωνα σε εσπευσμένη λήξη της βουλευτικής περιόδου στις 24 Μαΐου. Πέντε μέρες αργότερα προέβη σε ανασχηματισμό της κυβέρνησης Μιαούλη (έπειτα από αποτυχημένη απόπειρα να σχηματίσει νέα κυβέρνηση υπό τον Ανδρέα Μεταξά, προκειμένου να κατευνάσει την αντιπολίτευση), τοποθετώντας στη θέση του Προβελέγγιου στο Υπουργείο Εσωτερικών τον βουλευτή της αντιπολίτευσης Ρήγα Παλαμήδη, στη θέση του Λεωνίδα Σμόλεντς στο Υπουργείο Στρατιωτικών αρχικά τον Σπύρο Σπυρομήλιο και από τις 10 Ιουνίου τον (υπασιπιστή του) Δημήτρη Μπότσαρη, στη θέση του Ραγκαβή στο Υπουργείο Εξωτερικών τον Ανδρέα Κουντουριώτη

και στη θέση του Χαράλαμπου Χριστόπουλου στο Υπουργείο Παιδείας τον Θρασύβουλο Ζαΐμη.

Οι αλλαγές αυτές όμως δεν εξομάλυναν την κατάσταση. Το επόμενο διάστημα οι μαθητές και οι φοιτητές εξακολούθησαν να συγκεντρώνονται σε καφενεία της πρωτεύουσας και να συζητούν τις εσωτερικές και διεθνείς εξελίξεις, οργανώνοντας παράλληλα εκδηλώσεις υπέρ του ιταλικού λαού. Συχνά η αστυνομία επενέβαινε για να διαλύσει τις συγκεντρώσεις αυτές, με σοβαρότερη περίπτωση τα γεγονότα της 3ης Ιουνίου. Εκείνη τη μέρα ομάδα νέων έκαψε συμβολικά το φύλλο της εφημερίδας *Η Ελπίς* επειδή είχε δημοσιεύσει επικριτικό άρθρο κατά του ηγέτη της αντιπολίτευσης, Κωνσταντίνου Κανάρη. Ακολούθησε συμπλοκή με ομάδα ροπαλοφόρων, που κατά την αντιπολίτευση είχαν υποκινηθεί από την κυβέρνηση, κατά την οποία η ομάδα των νέων ζητωκραύγαζε υπέρ του βασιλιά, του στρατού, αλλά και του Κανάρη. Τα επεισόδια έληξαν με παρέμβαση της αστυνομίας, η οποία συνέλαβε οκτώ (κατ' άλλες πηγές εννέα) ηγετικά στελέχη των νέων (ανάμεσά τους τον ποιητή Αχιλλέα Παράσχο και τους φοιτητές της Νομικής Α. Κλεομένη, Α. Δελιγιώργη και Κ. Πολύχρονο, που αργότερα πρωταγωνίστησαν στον αντιδυναστικό αγώνα), με την κατηγορία ότι «απεπειράθησαν και ένοπλοι μετ' άλλων να φέρωσιν εις εμφύλιον πόλεμον τους πολίτας»¹¹.

Εντέλει, η οξυμένη κατάσταση, σε συνδυασμό με την αδυναμία της κυβέρνησης να έρθει σε ουσιαστική συνεννόηση με την αντιπολίτευση, οδήγησε σε προκήρυξη εκλογών την 1η Αυγούστου, τις οποίες κέρδισε πάλι η οθωνική παράταξη του Μιαούλη (με «ελεγχόμενες» πάντως διαδικασίες) εκλέγοντας 120 από τους συνολικά 139 βουλευτές.

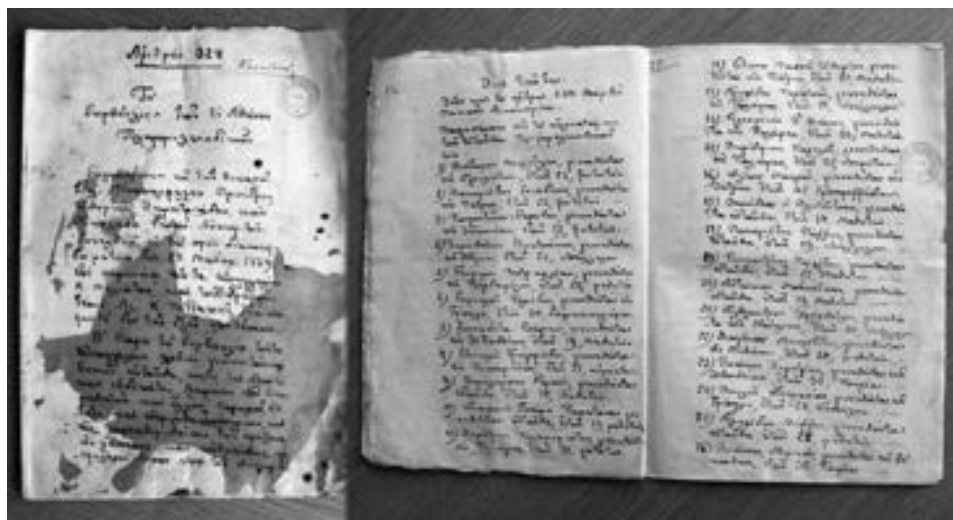
Τα Σκιαδικά καταγράφηκαν ως η πρώ-

Η επαμφοτερίζουσα στάση του βασιλιά Όθωνα στο ζήτημα του απελευθερωτικού αγώνα των Ιταλών έστρεψε εναντίον του τα βέλη της κριτικής από την πλευρά της «γαριβαλδινής» νεολαίας. ΔΕΞΙΑ: Ο λόγιος, συγγραφέας, διπλωμάτης και πολιτικός Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής (1809-1892), από τον οποίο ξεκίνησε η ιδέα για τη χρήση «εκ μέρους των νέων των Αθηνών» των σκιαδίων «υπέρ της προστασίας της εγχωρίου βιομηχανίας». Ο 17χρονος γιος του Κλέων αναδείχθηκε σε ηγετική μορφή των «Σκιαδικών», γεγονός που πιθανότατα στοίχισε τη θέση του ως υπουργού Εξωτερικών στον κυβερνητικό ανασχηματισμό της 29ης Μαΐου 1859.

τη δυναμική και συντονισμένη εκδήλωση της μαθητικής και φοιτητικής νεολαίας χωρίς συντεχνιακά αιτήματα, η οποία απέκτησε και ευρύτερα κοινωνικά χαρακτηριστικά: σύμφωνα με ποικίλες πηγές, σε αυτά συμμετείχαν από λίγες εκατοντάδες έως 10.000 (!) άτομα διαφόρων επαγγελματικών και κοινωνικών τάξεων («Από του γερουσιαστού, κτηματίου και μεγαλεμπόρου, μέχρι του τελευταίου χειρώνακτος», έγραφε ο αντιπολιτευόμενος Τύπος). Ακόμη, καθώς συνέπεσαν με την έναρξη της πολιτικής κρίσης που οδήγησε στην έξωση του Όθωνα τον Οκτώβριο του 1862, ενίσχυσαν αποφασιστικά τη ροπή της νεολαίας για ενεργή συμμετοχή στα κοινά και συγχρόνως ανέδειξαν μία νέα γενιά πολιτικών, που διαδραμάτισε κεντρικό ρόλο στον πολιτικό

χάρτη της χώρας την επόμενη εικοσαετία. Στη γενιά αυτή ανήκαν, μεταξύ άλλων, οι Δημήτριος Βούλγαρης, Θρασύβουλος Ζαΐμης και Αλέξανδρος Κουμουνδούρος, αλλά ιδιαίτερα ο θεωρούμενος και βασικός υποκινητής των Σκιαδικών, Επαμεινώνδας Δεληγιώργης, που το 1859 εκλέχτηκε βουλευτής και το 1865 έγινε ο νεότερος πρωθυπουργός της χώρας μέχρι σήμερα, σε ηλικία μόλις 36 ετών. Ο ίδιος ωστόσο παρατήρησε αργότερα ότι «η νεολαία εξαφθείσα τυχαίως εκ της υποθέσεως των διαβόητων σκιαδίων απέδειξε χαρακτήρα λαμπρόν. Απέδειξε διά του ενθουσιασμού και των πράξεών της [...] ότι το κυβερνητικόν σύστημα πνίγει την φωνήν της νομίμου αντιπολιτεύσεως [...] και ως εκ τούτου η αγανάκτησις υπερχειλίζουσα μεταφέρει αλλαχού την αντιπο-

Το βούλευμα του Συμβουλίου των εν Αθήναις Πλημμελειοδικών για τα Σκιαδικά, όπως διασώζεται στο Αρχείο Βλαχογιάννη των Γενικών Αρχείων του Κράτους (πηγή: *Η εφημερίδα των Συντακτών*).

λίτευσιν. Αλλά δυστυχώς την μεταφέρει [...] εις την άωρον νεολαίαν, ήτις αποπλανάται του προορισμού της, παραμελούσα τα έργα της. [...] 'Όταν η νόμιμος αντιπολίτευσις, αποτυχάνουσα του προορισμού της, εγκαταλείπει το στάδιον εις την αναρχίαν, είνε δυνατόν να δώση βοήθειαν;»¹² Το 1870 μάλιστα, ως πρωθυπουργός, διόρισε τον Δημητριάδη ξανά στη θέση του αστυνομικού διευθυντή της Αθήνας, με την εφημερίδα *Αιών* να σχολιάζει: «Αι πολιτικά περιπέτεια της εποχής του 1859, ότε εξώθουν την αβράν νεολαίαν εις τα ατακτήματα [...] κατέστησε τότε το όνομα του Κ. Δημητριάδου μισητόν [...]. Μετά δεκαετιάν επέπρωτο να καλέσωσιν αυτόν εις τα πράγματα αυτοί οι υβρισταί του» (16 Ιουλ. 1870).

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1 Διονύσιος Κόκκινος, *Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος*, Εκδοτικός οίκος Μέλισσα, Αθήνα, 1970, τόμ. Β΄, σ. 531.

- 2 Αλέξανδρος Ρ. Ραγκαβής, *Απομνημονεύματα*, εκδ. Πυρσός, Αθήνα, 1930, τόμ. Γ΄, σ. 5.
- 3 Θεόδωρος Γενναίου Κολοκοτρώνης, *Αι τελευταίαι ημέραι της βασιλείας του Όθωνος*, Αθήνα, 1881, σσ. 7-11.
- 4 Κώστας Λάππας, *Πανεπιστήμιο και φοιτητές στην Ελλάδα κατά τον 19ο αιώνα*, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών ΕΙΕ, Αθήνα, 2004, σσ. 503-504.
- 5 Βούλευμα του Συμβουλίου των εν Αθήναις Πλημμελειοδικών, 23.5.1859.
- 6 Αλέξανδρος Ρ. Ραγκαβής, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τόμ. Γ΄, σ. 6.
- 7 Οδυσσέας Δημητρακόπουλος, «Τα "Σκιαδικά"», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Εκδοτική Αθηνών, 1977, τόμ. ΙΓ΄, σ. 187.
- 8 Αλέξανδρος Ρ. Ραγκαβής, *Απομνημονεύματα*, ό.π., τόμ. Γ΄, σ. 7.
- 9 *Πρακτικά Γερουσίας, 1858-1859*, σσ. 772-790.
- 10 Κώστας Λάππας, *Πανεπιστήμιο και φοιτητές στην Ελλάδα κατά τον 19ο αιώνα*, ό.π., σσ. 505-508.
- 11 Στο ίδιο, σσ. 512-513.
- 12 Επαμεινώνδας Δεληγιώργης, *Πολιτικά ημερολόγια – Πολιτικά σημειώσεις – Πολιτικά επιστολαί*, μέρος Α΄, 1859-1862, Αθήνα, 1896, σσ. 11-12.

Ο Πάννης Ράγκος [ragos_i@freelancers.gr] είναι δημοσιογράφος και συγγραφέας.

Ο ΠΑΥΛΟΣ ΚΑΡΡΕΡ ΚΑΙ ΟΙ ΟΠΕΡΕΣ ΤΟΥ ΜΕ ΘΕΜΑΤΟΛΟΓΙΑ ΕΜΠΝΕΥΣΜΕΝΗ ΑΠΟ ΤΟΝ ΞΕΣΗΚΩΜΟ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

ΤΟΥ ΓΕΡΑΣΙΜΟΥ ΜΑΡΤΙΝΗ

Τα γεγονότα του Αγώνα των Ελλήνων για την αποτίναξη του οθωμανικού ζυγού, καθώς και τα πρόσωπα που πρωταγωνίστησαν σε αυτά αποτέλεσαν πηγή έμπνευσης για πολλούς καλλιτέχνες, Έλληνες αλλά και ξένους (ιδίως Γάλλους και, δευτερευόντως, Ιταλούς, Γερμανούς και Άγγλους φιλέλληνες), παρακινούμενους και από το ευρύτερο ρομαντικό και φιλελεύθερο πνεύμα της εποχής, απότοκο του Διαφωτισμού και της Γαλλικής Επανάστασης. Ως προς τη θεματολογία των σχετικών έργων τους, μεταξύ πολλών άλλων, την τιμητική τους έχουν η μορφή του ανένταχτου κλέφτη, ο αγώνας των Μεσολογγιτών και, φυσικά, οι ηρωικοί Σουλιώτες. Μία τέτοια περίπτωση συνθέτη ήταν και ο Παύλος Καρρέρ (1829-1896), ένας από τους σημαντικότερους εκπροσώπους της λεγόμενης Επτανησιακής Μουσικής Σχολής.

Επτάνησα και έντεχνη μουσική παράδοση

Ύστερα από αρκετούς αιώνες ρωμαϊκής και βυζαντινής κυριαρχίας και τη λήξη της Δ΄ σταυροφορίας τα περισσότερα από τα νησιά του Ιονίου πέρασαν υπό ενετικό έλεγχο. Η σχεδόν αδιάκοπη, από τον 12ο

αιώνα κι έπειτα, διοικητική και ουσιαστική υπαγωγή των Επτανήσων στη δυτική σφαίρα επιρροής προφανώς είχε έντονο αντίκτυπο, τόσο από κοινωνικής, όσο και από πολιτιστικής πλευράς.

Μετά την εκδήλωση επαναστατικών κινημάτων και εξεγέρσεων, που κορυ-

φώθηκαν στις αρχές του 17ου αιώνα, οι Ενετοί αναγκάστηκαν να προχωρήσουν σε μία σειρά κοινωνικών μεταρρυθμίσεων, με σκοπό να αμβλύνουν τις αντιδράσεις. Ανάμεσα στα διάφορα αυτά μέτρα ήταν και η απελευθέρωση της μετακίνησης των γηγενών Επτανησίων προς τη Δύση για σπουδές σε υψηλού κύρους ευρωπαϊκά εκπαιδευτικά ιδρύματα, κάτι που μέχρι τότε απαγορευόταν.

Ως εκ τούτου, πολλοί Επτανήσιοι κατόφεραν να ακολουθήσουν σπουδές σε τομείς όπως η Ιατρική, η Νομική, τα Οικονομικά και λοιπά σε φημισμένες ακαδημίες και πανεπιστήμια, ιδίως του ιταλόφωνου χώρου. Ο επαναπατρισμός τους οδήγησε στη δημιουργία αξιόλογης μεσαίας-αστικής τάξης στα Επτάνησα. Σύντομα η οδός των σπουδών στην Ευ-

ρώπη ακολουθήθηκε από τους Επτανήσιους και στους τομείς των γραμμάτων και των τεχνών, της μουσικής συμπεριλαμβανομένης. Έτσι, αρκετοί ήταν οι Επτανήσιοι που μετέβησαν σε μουσικά εκπαιδευτικά ιδρύματα, ιταλικά και όχι μόνο. Οι περισσότεροι από αυτούς επέστρεψαν στην πατρίδα τους μεταλαμβάνοντας τις γνώσεις και την εμπειρία τους και σε άλλους. Παράλληλα, αξιοσημείωτη ήταν και η έλευση αρκετών μουσικοδιδασκάλων ιταλικής καταγωγής στα Επτάνησα.

Τα παραπάνω, σε συνδυασμό με την τακτική παρουσία ξένων μελοδραματικών θιάσων στα λυρικά θέατρα που δημιουργήθηκαν στα νησιά του Ιονίου και, αργότερα, με την ίδρυση των διαφόρων φιλαρμονικών και λοιπών μουσικών σω-

Πορτρέτο του Παύλου Καρρέρ έργο του Σπυρίδωνος Πελεκάση. Ο καλλιτέχνης είχε δωρίσει το έργο του μετά τον θάνατο του μουσουργού στη Φιλαρμονική Ζακύνθου. ΔΕΞΙΑ: Η φωτογραφία που χρονολογείται στα τέλη του 1867, αρχές 1868, ο Παύλος Καρρέρ απεικονίζεται με μια πινακίδα όπου αναγράφονται οι τίτλοι των operών που είχε γράψει έως τότε.

ματείων που λειτουργούσαν και λειτουργούν εκεί, συνδιαμόρφωσαν το πεδίο στο οποίο εξελίχθηκε η γενικότερη επτανησιακή μουσική δραστηριότητα. Γνήσιο τέκνο των ζυμώσεων αυτών υπήρξε ο Νικόλαος Χαλικιόπουλος-Μάντζαρος (1795-1872), που με το πλούσιο έργο του, τόσο σε συνθετικό, όσο και σε εκπαιδευτικό επίπεδο, θεμελίωσε την Επτανησιακή Μουσική Σχολή.

Ένας από τους πρώτους μαθητές του Μάντζαρου, αλλά και από τους σημαντικότερους μουσουργούς της αμέσως επόμενης γενιάς, ήταν και ο Παύλος Καρρέρ.

Καρρέρ: ζωή και έργο

Ο Παύλος Καρρέρ (ή Καρρέρης) γεννήθηκε στην αγγλοκρατούμενη ακόμα Ζάκυνθο στις 12 Μαΐου 1829 (με το ιουλιανό ημερολόγιο), καταγόμενος από ευκατάστατη οικογένεια γαιοκτημόνων. Ο μι-

κρότερος αδελφός του, Φρειδερίκος, υπήρξε σημαντική λογοτεχνική μορφή αλλά και πολιτικός του νησιού. Τα μαθητικά του χρόνια ο Παύλος Καρρέρ τα πέρασε μεταξύ Ζακύνθου, Κέρκυρας (ως εσωτερικός μαθητής στο Ιόνιο Γυμνάσιο Κερκύρας από την ηλικία των 10 ετών), Παρισιού και Λίβερπουλ. Τελικά, το 1843 επέστρεψε στη γενέτειρά του.

Ο θείος του ήταν μέλος της επιτροπής του Θεάτρου της Ζακύνθου και, μέσω εκείνου, ο Παύλος άρχισε να παρακολουθεί ανελλιπώς τις παραστάσεις των ιταλικών μελοδραματικών θιάσων που πήγαιναν τακτικά στο νησί. Έτσι, ήρθε σε επαφή με Ιταλούς μουσικοδιδάσκαλους, τόσο από τους θιάσους αυτούς, όσο κι από εκείνους που εργάζονταν στα φιλαρμονικά σωματεία της Ζακύνθου, από τους οποίους πήρε και τα πρώτα του μαθήματα μουσικής.

Η ηρωική μορφή του Μάρκου Μπότσαρη (1790-1823) ενέπνευσε πολλούς μουσουργούς, έργο Διονυσίου Τσόκου, (Αθήνα, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο). ΔΕΞΙΑ: Ο συγγραφέας και δημοσιογράφος Τζουζέπε Ροβάνι (1818-1874), έδωσε στον Καρρέρ την ιδέα να συνθέσει όπερα με θέμα την ηρωική μορφή του Μάρκου Μπότσαρη.

Στο σημείο αυτό αξίζει να ανοίξουμε μια σύντομη παρένθεση για να αναφέρουμε ότι το πρώτο τέτοιο σωματείο στη Ζάκυνθο ήταν ο Φιλαρμονικός Σύλλογος Ζακύνθου. Συστάθηκε το 1816, με ιδρυτή και πρώτο αρχιμουσικό τον Ιταλό Μάρκο Μπατατζέλ. Πρόκειται για το παλαιότερο γνωστό ελληνικό σωματείο του είδους (αν και τα Επτάνησα τότε βρίσκονταν ακόμα υπό αγγλική κατοχή). Ωστόσο αποδείχθηκε βραχύβιο. Διάδοχο σωματείο ήταν η Φιλαρμονική Εταιρεία Ζακύνθου, που ιδρύθηκε το 1843 από τον ιατρό Φραγκίσκο Καρβελά (1794-1849), με πρώτο αρχιμουσικό τον επίσης Ιταλό Τζιουζέπε Κρίκα.

Το 1848 συναντάμε τον Καρρέρ στην Κέρκυρα, όπου μαθήτευε πλάι στον Μάντζαρο, όπως προαναφέρθηκε. Τη χρονιά εκείνη συνέθεσε και το πρώτο του αξιόλογο έργο, το βαλς «Το αθόνι». Μέσω του Μάντζαρου, προφανώς, συνδέθηκε και με τη Φιλαρμονική Εταιρεία Κερκύρας, τη ΦΕΚ, που ιδρύθηκε το 1840 και ο Μάντζαρος είχε ανακηρυχθεί ισόβιος επίτιμος πρόεδρος και καλλιτεχνικός διευθυντής της. Στη ΦΕΚ μάλιστα αφιέρωσε τη δεύτερη όπερά του, με τίτλο *Isabella d'Aspeno* (1853-1854), ενώ το σωματείο, από την πλευρά του, τον ανακήρυξε επίτιμο μέλος του.

Το 1850 ο Καρρέρ μετέβη στο –υπό αυστριακή ακόμα κατοχή– Μιλάνο, για να συμπληρώσει τις μουσικές σπουδές του. Εκεί πέρασε από τα πρώιμα νεανικά μουσικά έργα του στην πρώτη φάση της ενασχόλησής του με την όπερα, συνθέτοντας τα τρία πρώτα μελοδράματά του.

Επιστρέφοντας στη Ζάκυνθο το 1857 έφερε μαζί του τα λιμπρέτα των δύο επόμενων οπερών του –γραμμένα από τον Ιταλό Τζιοβάνι Κατσιαλούπι–, των *Marco Bozzari* (Μάρκος Μπότσαρης) και *Fior di Maria* (Μαριάνθη). Την ίδια περίοδο συνδέθηκε με τη μετέπειτα σύζυγό του, την

υψίφωνο Ισαβέλλα Ιατρά, κόρη του Ζακυνθινού ζωγράφου Κωνσταντίνου Ιατρά, η οποία συμμετείχε και σε πολλές εκτελέσεις έργων του.

Γενικότερα ο επαναπατρισμός σηματοδότησε για τον Καρρέρ το πέρασμα στην επόμενη φάση της καλλιτεχνικής πορείας του, στην οποία εντάσσεται η ακόμη συστηματικότερη –ιδίως από το 1867 και μετά– ενασχόλησή του με την όπερα, αυτή τη φορά όχι μόνο σε συνθετικό επίπεδο, αλλά και ως διευθυντής ορχήστρας και ιμπρεσάριος του ζακυνθινού θεάτρου. Παράλληλα δίδασκε μουσική, ενώ συνέθετε και έργα διαφόρων άλλων ειδών, από πόλκες και γκαλόπ έως έργα θρησκευτικής μουσικής και τραγούδια. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να σημειωθεί ότι σημαντικό μέρος τεκμηρίων της εργογραφίας του χάθηκε στους καταστροφικούς σεισμούς και στις επακόλουθες πυρκαγιές του 1953.

Τέλος, το διάστημα 1871-1872 διετέλεσε πρόεδρος της Φιλαρμονικής Εταιρείας Ζακύνθου. Έφυγε από τη ζωή στις 7 Ιουνίου 1896.

Οι όπερες του Καρρέρ

Πριν εστιάσουμε στις όπερες με θεματολογία εμπνευσμένη από τον Αγώνα των Ελλήνων για Ελευθερία, θα πρέπει να κάνουμε μια σύντομη αναφορά στη γενικότερη ενασχόληση του Καρρέρ με το είδος.

Το πρώτο έργο του με σκηνική δράση ήταν το *Il Pellegrino di Castiglia* (Ο προσκυνητής της Καστίλλης), μια μελοδραματική σκηνή με ρετσιτατίβο και καβατίνα για σοπράνο, χορωδία και ορχήστρα. Εκτιμάται ότι γράφτηκε την περίοδο 1848-1850, σε κείμενο του Γεώργιου Λαγουιδάρα.

Ωστόσο η πρώτη ολοκληρωμένη του όπερα συνετέθη στο Μιλάνο, το 1852. Επρόκειτο για το τρίπρακτο μελόδραμα *Dante e Beatrice*, σε λιμπρέτο του Σερα-

Ο ποιητής Αλεσσάντρο Μαντσόνι (1785-1873), στον οποίο κατέφυγε ο Καρρέρ για διευκρινήσεις στο λιμπρέτο της όπερας *Marco Botzaris*.

φίνο Τορέλι (το λιμπρέτο είναι και το μόνο τεκμήριο που σώζεται, καθώς η παρτιτούρα είναι χαμένη). Πρωτοπαρουσιάστηκε στο θέατρο Carcano, αλλά δεν φαίνεται να έτυχε θερμής υποδοχής, γεγονός στο οποίο πιθανότατα συντέλεσαν οι περιορισμοί που είχαν θέσει για τις δημόσιες εκδηλώσεις οι αυστριακές κατοχικές αστυνομικές Αρχές.

Δεύτερη κατά σειρά, και παλαιότερη σωζόμενη, είναι η τρίπρακτη *Isabella d'Aspeno* (1853-1854), επίσης σε ιταλικό κείμενο. Έκανε πρεμιέρα στο θέατρο San Giacomo της Κέρκυρας κατά την περίοδο των Αποκριών του 1854, ενώ στο Μιλάνο (θέατρο Carcano) παρουσιάστηκε το 1855 και, σε επανάληψη, έναν χρόνο αργότερα. Το 1858 το έργο περιόδευσε σε Κέρκυρα και Ζάκυνθο, όπου για πρώτη φορά το όνομα της Ισαβέλλας Ιατρά περιλαμβανόταν επιβεβαιωμένα στις διανομές.

Επίσης στο θέατρο Carcano, εν έτει 1856, έκανε πρεμιέρα και η σε λιμπρέτο Τζουζέπε Σάπιο τρίπρακτη όπερα *La Redivina* (*Η νεκραναστημένη*), για να ακολουθήσουν παραστάσεις της σε Ζάκυνθο και Κέρκυρα κατά τις δύο επόμενες οπερατικές σεζόν.

Όπως προαναφέρθηκε, επιστρέφοντας οριστικά από την Ιταλία το 1857, ο Καρρέρ έφερε μαζί του και τα λιμπρέτα των δύο επόμενων οπερών του. Σχεδόν αμέσως, την ίδια χρονιά, ξεκίνησε τη σύνθεση της όπερας *Marco Bozzari*, αλλά για την επόμενη χρειάστηκε να περάσει σχεδόν μία δεκαετία. Έτσι, η σύνθεση της τετράπρακτης *Fior di Maria* (με εναλλακτικό τίτλο *I misteri de Parigi – Τα μυστήρια των Παρισίων*) ολοκληρώθηκε μόλις το 1867, για να κάνει πρεμιέρα στην Κέρκυρα έναν χρόνο αργότερα. Όσον αφορά τον λιμπρετίστα των δύο έργων, Τζιοβάνι Κατσιαλούπι, γνωρίζουμε ελάχιστα στοιχεία. Τον συναντάμε ξανά ως λιμπρετίστα μόνο σε λιγιστά μελοδράματα ήσσονος σημασίας Ιταλών συνθετών της εποχής. Άλλωστε ο ίδιος ο Καρρέρ μας πληροφορεί γι' αυτόν στα *Απομνημονεύματά* του ότι εργαζόταν ως δημοτικός υπάλληλος στο Μιλάνο και όχι ως επαγγελματίας ποιητής/λιμπρετίστας.

Μετά το 1867 ο Καρρέρ συνέθεσε κατά σειρά τις εξής όπερες: *Frossini* (*Η Κυρα-Φροσύνη* – 1868), *Maria Antonietta* (*Μαρία Αντουανέττα* – 1873), *Δέσπω* (1875), καθώς και την αρχαιοελληνικών αναφορών *Μαραθών - Σαλαμίς* (1886-1888) που αρχικά προοριζόταν για τα εγκαίνια του Δημοτικού Θεάτρου Αθηνών. Τελικά αυτό δεν ευοδώθηκε και έτσι η όπερα αυτή, που θεωρείται το απαύγασμα της μελοδραματικής παραγωγής του Καρρέρ, έμεινε για δεκαετίες στην αφάνεια και πρωτοπαρουσιάστηκε σε πλήρη μορφή μόλις το 2003.

«Σουλιώτισσες», έργο του Γεωργίου Μηνιάτη (β' μισό 19ου αιώνα), (Δημοτική Πινακοθήκη Κερκύρας).

Στον Ζακυνθινό μουσουργό αποδίδονται και τρία ακόμη οπερατικά έργα, τα οποία όμως είτε δεν σώζονται είτε σώζονται ελάχιστα μέρη τους. Συνεπώς οι σχετικές πληροφορίες γι' αυτά είναι λίγες και επισφαλείς. Πρόκειται για τις όπερες *Ο Κόντε Σπουργίτης* (1888;), *Λάμπρος* [Κατσώνης] (βλ. πιο κάτω) και *Don Rigina*.

Τέλος, όσον αφορά το γενικό στιλ που διέπει τα περισσότερα από τα γνωστά οπερατικά έργα του Καρρέρ, θα μπορούσαμε να τα χαρακτηρίσουμε προβεριστικό. Θα πρέπει να επισημάνουμε ότι το κίνημα του βερισμού (από την ιταλική λέξη *vergo*: πραγματικός, γνήσιος) αναπτύχθηκε κυρίως στον ιταλόφωνο χώρο κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα. Προέτασσε τη χρήση της μουσικής ως «εργαλείου» για την ανάδειξη των χαρακτήρων και των καταστάσεων που πραγματεύεται ένα μουσικό έργο με όσο το δυνατόν μεγαλύτερη αμεσότητα, αυθε-

ντικότητα και ρεαλισμό, αντί για τον έντονο λυρισμό και τις ιδιαίτερα δεξιοτεχνικές μελωδικές γραμμές του *belcanto*. Κυριότεροι εκπρόσωποι του μουσικού βερισμού θεωρούνται οι Ρουτζέρο Λεονκαβάλο (1857-1919), Τζιάκομο Πουτσίνι (1858-1924) και Πιέτρο Μασκάβι (1863-1945). Ωστόσο ορισμένα βεριστικά στοιχεία εντοπίζονται και σε έργα συνθετών προγενέστερων αυτών.

Μάρκος Μπότσαρης

Η πλοκή του έργου εκτυλίσσεται στα πρώτα χρόνια της Επανάστασης, κατά τη διάρκεια της πολιορκίας του Μεσολογγίου. Ο οπλαρχηγός της φρουράς των Σουλιωτών, Μάρκος Μπότσαρης, στέλνει μία γυναίκα μεταμφιεσμένη σε άντρα να κατασκοπεύσει το οθωμανικό στρατόπεδο. Η Οθωμανοί όμως την καταλαβαίνουν, τη συλλαμβάνουν και την οδηγούν στον επικεφαλής τους, Μουσταφά πασά. Στο πρόσωπο του Μουσταφά, που ήταν εξι-

σλαμισμένος Έλληνας, η Ελληνίδα αιχμάλωτη αναγνωρίζει τον παλιό αγαπημένο της. Με τη σειρά του, κι αυτός συγκλονίζεται μόλις την αναγνωρίζει και προσφέρει συνθηκολόγηση στον Μπότσαρη. Οι Σουλιώτες όμως επιλέγουν την ηρωική έξοδο, κατά την οποία ο Μπότσαρης τραυματίζεται και ξεψυχά ζητώντας εκδίκαση.

Το αρχικό λιμπρέτο της τετράπρακτης όπερας ήταν γραμμένο στην ιταλική γλώσσα και μεταφράστηκε αργότερα στα ελληνικά. Όσι για τη μουσική του έργου, άρχισε να γράφεται σταδιακά κατά την περίοδο 1857-58, αλλά η μορφή της οριστικοποιήθηκε την επόμενη διετία.

Αναμφίβολα το πιο γνωστό μέρος της όπερας *Μάρκος Μπότσαρης* είναι η άρια του Γερο-Δήμου. Πρόκειται για τη μελοποίηση του ποιήματος του Αριστοτέλη Βαλαωρίτη «Ο Δήμος και το καριοφίλι του» (από τη συλλογή *Μνημόσυνα*, 1857). Η μελοποίηση, σύμφωνα με τα *Απομνημονεύματα* του Καρρέρ, ολοκληρώθηκε τον Οκτώβριο του 1859. Αρα εντάχθηκε στην όπερα εκ των υστέρων, ως άρια της πρώτης πράξης. Είναι ένα από τα σχετικά λίγα τμήματα των οπερών του Καρρέρ στα οποία η μελωδία είναι δημοτικοφανής, ξεφεύγοντας από το γνώριμο ιταλικίζον προβερστικό στιλ του συνθέτη. Και αυτό ακριβώς το στοιχείο την κατέστησε τόσο δημοφιλή. Η παλαιότερη γνωστή ηχογράφησή της (και πιθανότατα η παλαιότερη επαγγελματική ηχογράφηση καρρερικού έργου) πραγματοποιήθηκε στο Λονδίνο στις 16 Ιουλίου 1925 και κυκλοφόρησε σε δίσκο 78 στροφών από την εταιρία Columbia US, με ερμηνευτή τον διακεκριμένο την εποχή εκείνη λυρικό τραγουδιστή Οδυσσέα Λάππα (1890-1971).

Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί ότι η μορφή του Μάρκου Μπότσαρη υπήρξε πηγή έμπνευσης και για άλλους

συνθέτες μελοδραμάτων, πέραν του Καρρέρ. Του τελευταίου προηγήθηκαν δύο ιταλικής καταγωγής μουσουργοί (μαθητές του Μάντζαρου και αυτοί), ο Ζακυνθινός Φραγκίσκος Δομενεγίνης (1809-1874), με την όπερα *Μάρκος Βότσαρης* [sic] του 1849, και ο καταγόμενος από μουσική οικογένεια και γεννημένος στην Κέρκυρα Ιωσήφ Λιμπεράλλης (1820-1899), με την όπερα *Μάρκος Μπότσαρης* του 1857. Εξάλλου, αμφότεροι είχαν συνθέσει και άλλα έργα εμπνευσμένα από τον Αγώνα των Ελλήνων. Ενδεικτικά αναφέρονται οι πιανιστικές παραλλαγές *Το ξύπνημα του κλέφτη* (1847) του Ιωσήφ Λιμπεράλλη και η όπερα *Δέσπω, η ηρωίς του Σουλίου* (1850-1856) του Φραγκίσκου Δομενεγίνη.

Όλων αυτών ωστόσο είχε προηγηθεί ο Κεφαλλονίτης μουσουργός και μέλος

Η πρώτη σελίδα του τυπωμένου στη Ζάκυνθο το 1860, λιμπρέτου τού *Marco Botzaris*.

του κινήματος των ριζοσπαστών, Νικόλαος Τζανής-Μεταξάς (1825-1907), ο οποίος συνέθεσε μία τρίπρακτη όπερα με τίτλο *Μάρκος Μπότσαρης* το 1854. Η μουσική της τελευταίας θεωρούνταν χαμένη, αλλά εντοπίστηκε πρόσφατα σε ιδιωτικό αρχείο και αποκαταστάθηκε προκειμένου να παιχτεί, κατά πάσα πιθανότητα για πρώτη φορά, σε ολοκληρωμένη σκηνική μορφή, καθώς οι υπάρχουσες πληροφορίες συνηγορούν ότι ενώπιον κοινού είχαν παρουσιαστεί μόνο κάποια μεμονωμένα αποσπάσματά της, όπως η πρώτη πράξη του έργου, σε συναυλία στις 6 Φεβρουαρίου 1871 στο θέατρο Κέφαλος της Κεφαλονιάς.

Περιπετειώδεις παρουσιάσεις

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχουν οι περιπετειώδεις διεργασίες για την πρεμιέρα του *Μάρκου Μπότσαρη* του Παύλου Καρρέρ.

Τον Απρίλιο του 1858, με τον ίδιο τον Καρρέρ στο πιάνο, αποσπάσματα της όπερας παρουσιάστηκαν στα βασιλικά διαμερίσματα των Αθηνών. Ο συνθέτης μάλιστα αφιέρωσε το έργο στον βασιλιά Όθωνα και στη βασίλισσα Αμαλία, που ήταν παρόντες. Εκείνοι εξέφρασαν την ευαρέσκειά τους και έδωσαν εντολή να «ανέβει» η ολοκληρωμένη παράσταση στην Αθήνα, κατά την οπερατική σεζόν 1858-1859. Η εντολή αυτή όμως ανατράπηκε και η παρουσίαση του έργου απαγορεύτηκε, λόγω του «επαναστατικού περιεχομένου» του, που θεωρήθηκε ότι θα διήγειρε περαιτέρω το ήδη τεταμένο και αρνητικό προς το Παλάτι κλίμα της εποχής.

Αργότερα, για τη συνεχιζόμενη απαγόρευση, έγινε επίκληση και του κινδύνου επιδείνωσης των ελληνοτουρκικών σχέσεων. Αφορμή για να χρησιμοποιηθεί και αυτή η πρόφαση στάθηκε το γεγονός ότι το 1859, σε διεθνή περιοδεία των Καρρέρ-Ιατρά, μεμονωμένες άριες

του έργου παρουσιάστηκαν και στη Σμύρνη, όπου ενθουσίασαν τους Έλληνες που βρίσκονταν στο κοινό, οι οποίοι άρχισαν να φωνάζουν «Και στην Πόλη! Και στην Αγιά Σοφιά!» Το γεγονός αναστάτωσε τις τουρκικές Αρχές, που διέταξαν να ακυρωθεί η τελευταία από τις τρεις προγραμματισμένες συναυλίες του ζεύγους στη Σμύρνη.

Τελικά το έργο έκανε πρεμιέρα σε πλήρη μορφή τον Απρίλιο του 1861 στο προσωρινό θέατρο της Πάτρας, που από το 1840 κάλυπτε τις θεατρικές και μουσικές ανάγκες της πόλης. Τον Δεκέμβριο του 1864 το έργο παρουσιάστηκε και στη Ζάκυνθο, καθώς τα Επτάνησα είχαν πλέον ενσωματωθεί στην Ελλάδα και δεν υπήρχε ο κίνδυνος απαγόρευσης ή λογοκρισίας από τους Άγγλους. Το 1875 ξαναπαίχτηκε στην Πάτρα, αυτή τη φορά στο θέατρο Απόλλων. Την ίδια χρονιά παρουσιάστηκε για πρώτη φορά σε ολοκληρωμένη μορφή και στην Αθήνα, μέσα σε κλίμα βαθιάς συγκίνησης, καθώς η παράσταση εκεί δόθηκε παρουσία των τελευταίων απογόνων του Μάρκου Μπότσαρη.

Μέχρι και το 1930 καταγράφονται συχνές παρουσιάσεις του έργου (με ελληνικό κείμενο πλέον) σε διάφορες περιοχές, συμπεριλαμβανομένων περιοδειών ελληνικών μελοδραματικών θιάσων στο εξωτερικό. Ακολούθησε μία απότομη διακοπή, κατά την οποία ορισμένα μόνο αποσπάσματα του έργου παρουσιάστηκαν από την Εθνική Λυρική Σκηνή το 1944 και το 1973, για να παιχτεί ολόκληρο ξανά μόλις το 2015.

Κυρα-Φροσύνη

Η επόμενη όπερα του Καρρέρ με συναφή θεματολογία είναι η τετράπρακτη *Κυρα-Φροσύνη*. Γράφτηκε το 1886 και έκανε πρεμιέρα τον Νοέμβριο του ίδιου χρόνου στο θέατρο Απόλλων της Ζακύνθου. Το

λιμπρέτο του έργου ήταν του επίσης Ζακυνθινού Ελισαβέτιου Μαρτινένγκο (1832-1885, γνωστός και ως Ζαμπελάκης), βασιζόμενο στο ομότιτλο εκτενές ποίημα που είχε γράψει το 1859 ο σπουδαίος Λευκαδίτης ποιητής Αριστοτέλης Βαλαωρίτης (1824-1879). Και αυτό το λιμπρέτο είχε γραφτεί αρχικά στα ιταλικά, για να μεταφραστεί αργότερα στα ελληνικά.

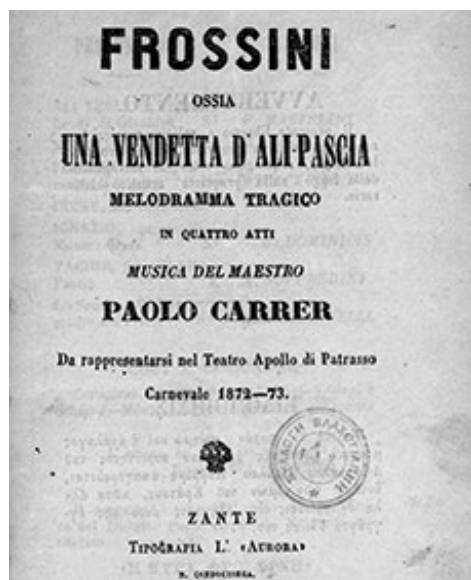
Μέχρι και το 1911 καταγράφονται αρκετές παρουσιάσεις της ενλόγω όπερας, έκτοτε όμως χάνεται. Το σχετικό υλικό δεν βρέθηκε ούτε στα κατάλοιπα των έργων του Καρρέρ μετά τους σεισμούς του 1953. Τελικά εντοπίστηκε σε ελλιπέστατη μορφή σε δημοπρασία το 1992 και, αφού αποκαταστάθηκε από τον Βύρωνα Φιδετζή, ξαναπαρουσιάστηκε το 1996 υπό τη διεύθυνση του ίδιου.

Κεντρική μορφή του έργου είναι η πανέμορφη Φροσύνη, η οποία παντρεύ-

τηκε τον πλούσιο Δημήτριο Βασιλείου στα Ιωάννινα του 1801. Ωστόσο η ομορφιά της ξεμύαλισε και τον Μουχτάρ, γιο του Αλή Πασά των Ιωαννίνων. Κατά τη διάρκεια ενός ταξιδιού του Βασιλείου στη Βενετία, ανάμεσα στη Φροσύνη και στον Μουχτάρ αναπτύχθηκε ένα έντονο ειδύλλιο. Η Φροσύνη όμως είχε τραβήξει το ενδιαφέρον και του Αλή. Αυτός ανέθεσε στον Μουχτάρ μια στρατιωτική αποστολή και παράλληλα έστειλε να απαγάγουν τη Φροσύνη και να του την πάνε στο σαράι. Η κοπέλα όμως δεν ενέδωσε στις ερωτικές διαθέσεις του κι εκείνος, για να τιμωρήσει την άρνησή της, διέταξε να την πνίξουν στη λίμνη των Ιωαννίνων.

Δέσπω

Το μονόπρακτο μελοδράμα *Δέσπω* γράφτηκε το 1875, σε λιμπρέτο του Κερκυ-

Η πρώτη σελίδα του λιμπρέτου του μελοδράματος του Παύλου Καρρέρ *Frossini ossia Una vendetta d'Ali Pascia*, για τις παραστάσεις στο θέατρο «Απόλλων» της Πάτρας, την περίοδο 1872-1873. Η παγκόσμια πρεμιέρα του δόθηκε στις 16 Δεκεμβρίου 1868 στη Ζάκυνθο. ΔΕΞΙΑ: Ο Καρρέρ μελοποίησε την *Frossini* στην έπαυλη που εικονίζεται. Αναφέρει επίσης ότι τότε την αγόρασε και την ονόμασε «Φροσύνη». Βρισκόταν κοντά στην Πικριδιώτισσα κάτω από το φρούριο. Η φωτογραφία είναι του 1949.

Η Ζακυνθία υψίφωνος Ισαβέλλα Ιατρά (1837-1916), σύζυγος του μουσουργού Παύλου Καρρέρ από το 1859. Το πορτρέτο είναι έργο του πατέρα της Κωνσταντίνου Ζ. Ιατρά (ή Γιατρά), (Αθήνα, Εθνική Πινακοθήκη). ΔΕΞΙΑ: Η σελίδα τίτλου από την παρτιτούρα του μελοδράματος *Δέσπω*, (Αρχειό Εθνικής Λυρικής Σκηνής).

ραίου ποιητή Αντώνιου Μανούσου (1828-1903). Αρχικά το κείμενο είχε συμπεριληφθεί σε μία συλλογή ποιημάτων και θούριων εθνικού περιεχομένου του Μανούσου, που είχε εκδοθεί στην ιδιαίτερη πατρίδα του, πιθανότατα το 1850. Η τελική μορφή του ως λιμπρέτο είχε ορισμένες τροποποιήσεις σε σχέση με την αρχική, ενώ εμβόλιμα προστέθηκε και το κείμενο ενός σύντομου θούριου του Μανούσου, που νωρίτερα είχε μελοποιηθεί και ως ξεχωριστό πατριωτικό τραγούδι από τον Καρρέρ, με τίτλο «Ο στρατιώτης».

Η δραματική σκηνή που περιγράφει το λιμπρέτο εξελίσσεται στη Ρινιάσα, ένα χωριό μεταξύ Πρέβεζας και Άρτας, όπου είχε καταφύγει μια ομάδα Σουλιωτών μετά την παράδοση του Σουλίου με τη συνθήκη του 1803. Ύστερα από μία αιφνιδιαστική επίθεση Τουρκαλβανών, η Δέσπω, σύζυγος του φονευθέντος υπαρχηγού Γεωργίου Μπότση, οχυρώνεται σε έναν πύργο της περιοχής μαζί με δέκα ακόμη Σουλιώτισσες. Ορκίζονται εκδίκηση για τον χαμό των δικών τους ανθρώπων και, πάντοτε με μπροστάρισα τη Δέσπω, προβάλλουν σθεναρή αντίσταση. Όταν διαπιστώνουν ότι ο αγώνας τους πλέον είναι μάταιος και η

σκληρά ή το ατιμωτικό τέλος είναι βέβαιο, αποφασίζουν να αυτοανατιναχθούν για να μην πέσουν ζωντανές στα χέρια του εχθρού, παίρνοντας μαζί τους στον θάνατο και πολλούς επιτιθέμενους.

Η σύνθεση της όπερας ολοκληρώθηκε το 1875 και αφιερώθηκε στο προσφάτως ιδρυθέν τότε Ωδείο Αθηνών (έτος ίδρυσης 1871, έναρξη λειτουργίας 1873). Εξάλλου ο λιμπρετίστας Αντώνιος Μανούσος ήταν καθηγητής υποκριτικής του ωδείου την περίοδο 1874-77. Αρχική πρόθεση του Καρρέρ ήταν η πρώτη παρουσίαση του έργου να γίνει στην Αθήνα, από τους μαθητές και τους διδάσκοντες του Ωδείου (εξ ου, κατά πάσα πιθανότητα, και η μικρή του έκταση), αλλά αυτό δεν κατέστη τελικά δυνατό. Έτσι, η όπερα πρωτοπαρουσιάστηκε μόλις το 1883, στο νέο πατρινό θέατρο Απόλλων (η κατασκευή του οποίου είχε περατωθεί το 1871), στην ιταλική γλώσσα, από ιταλικό επαγγελματικό θίασο. Την ίδια χρονιά εκδόθηκε και το λιμπρέτο, σε δίγλωσση μορφή (ελληνικά-ιταλικά).

Λάμπρος [Κατσώνης]

Κλείνοντας, θα ήταν παράλειψη να μην αναφερθούμε και στη χαμένη όπερα Λά-

Ο Καρρέρ συνέθεσε και την όπερα *Λάμπρος* με θέμα τον ήρωα του απελευθερωτικού κινήματος του 1877 Λάμπρο Κατσώνη (1752-1805), βασισμένη σε ιταλικό κείμενο αγνώστου λιμπρετίστα. Θεωρείται χαμένη, είναι άγνωστο αν ολοκληρώθηκε. ΔΕΞΙΑ: Λαϊκή λιθογραφία του Σωτηρίου Χρηστίδη (1930) στην οποία απεικονίζεται ο πνιγμός της Κυράς Φροσύνης στη λίμνη των Ιωαννίνων.

μπρος. Το έργο αναφέρεται στον Λάμπρο Κατσώνη (1752-1805) και στα θρυλικά του κατορθώματα, βασισμένο σε ιταλικό κείμενο αγνώστου λιμπρετίστα.

Πρόκειται κατά πάσα πιθανότητα για το τελευταίο οπερατικό εγχείρημα του Καρρέρ, που προοριζόταν να πλαισιώσει τις προαναφερθείσες τρεις όπερες συναφούς θεματολογίας. Χρονολογείται στις αρχές της δεκαετίας του 1890 και είναι άγνωστο αν ολοκληρώθηκε πριν από τον θάνατο του συνθέτη, καθώς διασώζονται μόνο ελάχιστα σπαράγματα μουσικού κειμένου (συγκεκριμένα οχτώ σελίδες), χωρίς άλλες πληροφορίες. Ασαφές είναι επίσης αν και κατά πόσο το κείμενο θα μπορούσε να έχει σχέση με το ομότιτλο έργο του Διονύσιου Σολωμού, που γράφτηκε το 1829, ή με ένα

βασιζόμενο σε αυτό έργο του Ελισαβέτιου Μαρτινέγκου, επίσης με τον ίδιο τίτλο.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Κώστας Καρδάμης, *Νικόλαος Χαλκιοπούλος Μάντζαρος*, εκδ. Fagotto Books, Αθήνα, 2015.

Απόστολος Κώστιος, *Επτανησιακή Μουσική*, εκδ. Παπαρηγορίου-Νάκας, Αθήνα, 2019.

Γιώργος Λεωτσάκος, *Παύλος Καρρέρ. Απομνημονεύματα και εργογραφία*, εκδ. Μουσείο Μπενάκη / Τ.Μ.Σ. Ιονίου Πανεπιστημίου, Αθήνα, 2003.

Διονύσης Ν. Μουσιμούτης, *Παύλος Καρρέρ. Η «σκοτεινή» περίοδος (1850-1857)*, εκδ. Πλέσσα, Ζάκυνθος, 2017.

Αύρα Ξεπαπαδάκου, *Παύλος Καρρέρ*, εκδ. Fagotto Books, Αθήνα, 2013.

Ο Γεράσιμος Μαρτίνης είναι μουσικολόγος - υποψήφιος διδάκτωρ του Τμήματος Μουσικών Σπουδών του Ιονίου Πανεπιστημίου

Ψηφιοποιήθηκε διάσημος παγκόσμιος χάρτης του Μεσαίωνα

Ο περίφημος παγκόσμιος χάρτης που δημιούργησε γύρω στο 1450 ο μοναχός Μάουρο (Fra Mauro) στο μοναστήρι του νησιού Σαν Μικέλε στη λιμνοθάλασσα της Βενετίας, είναι πλέον προσβάσιμος με κάθε λεπτομέρεια στους χρήστες του διαδικτύου.

Για τη σχεδιάσή του, ο μοναχός Μάουρο υιοθέτησε μια εντελώς νέα προσέγγιση στη χαρτογραφία, αποφεύγοντας τις καθαρά συμβολικές αναπαραστάσεις ενός κόσμου με επίκεντρο την Ιερουσαλήμ ή τη Ρώμη, που ήταν κοινές στους έως τότε ευρωπαϊκούς χάρτες. Ο δικός του χάρτης βασίζεται στη Γεωγραφία του Πτολεμαίου και στους σύγχρονούς του πορτολάνους, περιλαμβάνοντας ταυτόχρονα και ποικίλα σχόλια που προέρχονται από αρχαίες πηγές, μεσαιωνικούς μελετητές, εξερευνητές της εποχής και αναφορές ταξιδιωτών στην Αφρική. Είναι λαμπρά διακοσμημένος με απεικονίσεις πόλεων, κάστρων, δρόμων, πλοίων, ακόμα και ναυαγίων, ενώ στην κάτω αριστερή γωνία έχει ζωγραφιστεί ο Κήπος της Εδέμ.

Για 350 χρόνια παρέμεινε στο μοναστήρι, το 1810 μεταφέρθηκε στην πόλη της Βενετίας και σήμερα βρίσκεται στη Biblio-

teca Nazionale Marciana, που μαζί με Μουσείο Galileo της Φλωρεντίας και το Τεχνολογικό Πανεπιστήμιο Nanjang στη Σιγκαπούρη ανέλαβαν το έργο της ψηφιοποίησης και πλήρους τεκμηρίωσής του.

Δείτε τον χάρτη στο <https://mostre.museogalileo.it/framauro/en>.

Ταυτοποίηση σπάνιου ιστορικού ναυαγίου στο Σούνιο

Το ναυάγιο του ιταλικού πλοίου «Ταογκμίνα», που είχε βυθιστεί στα ανοικτά του Σουνίου στις 11 Σεπτεμβρίου 1891 έγινε δυνατό να ταυτοποιηθεί σχεδόν 131 χρόνια μετά από την καταδυτική ομάδα του Κώστα Θωκταρίδη. Το «Ταογκμίνα» εκτελούσε το δρομολόγιο Κωνσταντινούπολη-Πειραιάς, μεταφέροντας εμπορεύματα και επιβάτες, όταν εξαιτίας λανθασμένων χειρισμών εμβολίστηκε από το ατμόπλοιο «Θεσσαλία» που εκτελούσε το δρομολόγιο Πειραιάς-Σύρος. Από τη βύθιση πνίγηκαν ο πλοίαρχος, 23 επιβάτες και 11 μέλη του πληρώματος, ενώ οι άλλοι επιβαίνοντες διασώθηκαν μεταπηδώντας στο «Θεσσαλία» ή από παραπλέοντα πλοία.

Ο Θωκταρίδης εξήγησε στο ΑΠΕ-ΜΠΕ ότι το «Ταογκμίνα» βρίσκεται σε βάθος 107 μ. δυτικά της νησίδας Πάτροκλος, με την υποβρύχια έρευνα να διαπιστώνει πως «το κυρίως μέρος του, μήκους περίπου 70 μ., έχει καθίσει με ελαφριά δεξιά κλίση στο βυθό» και είναι ορατό το σημείο της σύγκρουσης στο πρυμναίο αριστερό τμήμα, μολοντί η πρύμνη έχει σχεδόν διαλυθεί. Παράλληλα, χαρακτήρισε το ναυάγιο ως

«ένα από τα πιο σπάνια», αφού όπως τόνισε διατηρείται «σε αρκετά καλή κατάσταση δεδομένων των 131 ετών που έχουν μεσολαβήσει», ενώ «μοιάζει σχεδόν απίστευτο πόσο καλά έχει διατηρηθεί το κατάρτι».

Σε πλειστηριασμό κράνος της θρυλικής Έρχαρτ

Ένα δερμάτινο κράνος, που η πρωτοπόρος Αμερικανίδα πιλότος Αμέλια Έρχαρτ (1897-1937) είχε φορέσει σε τουλάχιστον δύο επιβεβαιωμένες περιπτώσεις, πωλήθηκε πρόσφατα σε δημοπρασία αμερικανικού οίκου έναντι 825.000 δολαρίων.

Η Έρχαρτ είχε εμφανιστεί με το συγκεκριμένο κράνος αρχικά τον Ιούνιο του 1928, όταν έγινε η πρώτη γυναίκα επιβάτης σε αεροπλάνο το οποίο πραγματοποίησε υπεραντλαντική πτήση, και κατόπιν το 1929 όταν παρακολούθησε τον αγώνα Women's National Air Derby στο Κλίβελαντ, όπου το έχασε εξαιτίας του συνωστισμού που σημειώθηκε και του ενθουσιασμού του κοινού για αυτήν.

Το κράνος είχε φτάσει στα χέρια της νεαρής Έλι Τουίγκς από έναν συνομιλήκό της που το είχε βρει στον χώρο του αγώνα και μετά τον θάνατό της, πριν από 20 χρόνια, πέρασε στον 67χρονο σήμερα, γιο της Άντονι. Αυτός δυσκολεύτηκε να πείσει τους ειδικούς για την αρχική κάτοχό του, αλλά τελικά με τη χρήση τεχνολογίας αντιστοίχισης φωτογραφιών κατάφερε το προηγούμενο φθινόπωρο να πιστοποιήσει την αυθεντικότητά του, καθώς ταίριαζε απολύτως με αυτό που φαίνεται στις φω-

τογραφίες της Έρχαρτ του 1928. «Νιώθω ανακουφισμένος επειδή επαληθεύτηκε η ιστορία της μητέρας μου», δήλωσε ο Τουίγκς στους *Times*.

Πέθανε ο εκτελεστής του Τσε Γκεβάρα

Πέθανε πριν από μερικές βδομάδες σε ηλικία 80 ετών ο απόστρατος αξιωματικός του βολιβιανού στρατού Μάριο Τεράν Σαλασάρ, ο οποίος τον Οκτώβριο του 1967 είχε εκτελέσει τον θρυλικό Αργεντινό επαναστάτη Ερνέστο Τσε Γκεβάρα σε χωριό της Βολιβίας.

Οι μοίρες του Τεράν και του Γκεβάρα συναντήθηκαν την 9η Οκτωβρίου όταν ο πρώτος έλαβε διαταγή να εκτελέσει τον δεύτερο. Όπως αφηγήθηκε αργότερα ο ίδιος «ήταν η χειρότερη στιγμή της ζωής μου. Ο Τσε μου φαινόταν μεγάλος, πολύ μεγάλος, τεράστιος. Στα μάτια του έκαιγαν χίλιες φωτιές. "Ηρέμησε", μου είπε, "και σημάδεψε καλά! Θα σκοτώσεις έναν άνθρωπο!" Έκανα ένα βήμα πίσω, προς την πόρτα, έκλεισα τα μάτια και πυροβόλησα». Ορισμένες πηγές αναφέρουν ότι ο Τεράν είχε προηγουμένως πει αλκοόλ για να πάρει κουράγιο, ωστόσο ο τότε λοχαγός και διοικητής της δύναμης που αιχμαλώτισε τον Γκεβάρα στις 8 Οκτωβρίου, Γκάρι Πράδο, το έχει διαψεύσει.

Μετά την αποστράτευσή του, ο Τεράν θέλησε να παραμείνει ανώνυμος, αναφέροντας συστηματικά πως ο εκτελεστής του Γκεβάρα δεν ήταν ο ίδιος αλλά κάποιος άλλος στρατιωτικός με το ίδιο όνομα.

Η άγνωστη συνεισφορά του Κωνσταντίνου Πολυχρονιάδη στην προβολή της ελληνικής επανάστασης Συλλογικό έργο

εκδ. Ελληνικό Ίδρυμα Ιστορικών Μελετών (ΙΔ.ΙΣ.ΜΕ.), 2021, Τρίγλωσση έκδοση (γαλλική, ελληνική, τουρκική), σελ.: 302, τιμή: 20,00 €

Η Τρίγλωσση έκδοση (γαλλικά, ελληνικά, τουρκικά) των Μπερτράν Μπουβιέ, Ματέο Καμπανιόλο, Ειρήνης Σαριόγλου και Νίκου Νικολούδη, πραγματεύεται την επιρροή που άσκησαν στη διεθνή κοινότητα, στον Τύπο και στην κοινή γνώμη, τα κείμενα του Κωνσταντίνου Πολυχρονιάδη (ενός όχι πολύ γνωστού Έλληνα της προεπαναστατικής διασποράς, γλωσσομαθούς Ηπειρώτη και δασκάλου από το Ζαγόρι, μέλους των κύκλων του Αδαμαντίου Κοραή και του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου) υπέρ της Ελληνικής Επανάστασης. Ήταν η εποχή που οι εφημερίδες δεν είχαν ανταποκριτές και οι περισσότερες πληροφορίες τους προέρχονταν συνήθως από αποσπάσματα επιστολών που αντάλλασσαν μεταξύ τους έμποροι. Παράλληλα με τις εμπορικές επιστολές, κάποιες άλλες πληροφορίες προέρχονταν από τις μυστικές υπηρεσίες διαφόρων χωρών που δρούσαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και φυσικά παρουσίαζαν τις ειδήσεις κατά τα συμφέροντά τους. Σε αυτό το πλαίσιο τα κείμενα του Πολυχρονιάδη όπου περιγράφει την κατάσταση του υπόδουλου ελληνισμού στην Οθωμανική Αυτοκρατορία το 1821 και εξηγεί στους Γάλλους και τους Βρετανούς το αναπόφευκτο της εξέγερσης των Ελλήνων, αποκτούν ιδιαίτερη σημασία.

Το καλοκαίρι του 1821 ο Πολυχρονιάδης δημοσίευσε στο Λονδίνο, ένα ανυπόγραφο κείμενο για την προώθηση των θέσεων του αγώνα των Ελλήνων. Το ελκυστικό για το βρετανικό κατεστημένο περιεχόμενο του αποτέλεσε προϋπόθεση για την περαιτέρω ανάπτυξη του φιλελληνικού κινήματος στη Βρετανία. Είναι χαρακτηριστικό ότι σχεδόν αμέσως μετά την κυκλοφορία του η εφημερίδα Times, κατ' εξοχήν εκφραστής των απόψεων του βρετανικού κατεστημένου, αναδημοσίευσε εκτενή αποσπάσματά του, σχολιάζοντάς τα ευμενώς.

Αν και ο Αγώνας δόθηκε κυρίως στα πεδία των μαχών, η διπλωματική πτυχή του εγχειρήματος καθώς και οι δημοσιεύσεις στην Ευρώπη υπέρ των αγωνιζό-

μενων Ελλήνων έπαιξαν έναν σημαντικό ρόλο για την επιτυχή ολοκλήρωσή του. Αυτός ο τελευταίος παράγοντας δεν έχει ερευνηθεί σε βάθος ακόμη και σήμερα. Τα δύο φυλλάδια του Πολυχρονιάδη – που μεταφράζονται στα ελληνικά και στα τουρκικά για πρώτη φορά – συνδράμουν ουσιαστικά στην ευρύτερη προβολή του ρόλου και της επιρροής των Ελλήνων διανοουμένων της διασποράς στη διαμόρφωση μιας ευνοϊκής κοινής γνώμης στο πλαίσιο των ευρωπαϊκών κρατών.

Ο Πολυχρονιάδης δεν ταυτίζει τους Γραικούς με τους χριστιανούς, ξεχωρίζει με εθνοτικά κριτήρια τους υπόδουλους λαούς της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, αλλά θεωρεί ότι ο όρος «Γραικοί» μέσω της παιδείας, της πνευματικής και οικονομικής ανάπτυξης λειτουργεί συμπεριληπτικά και νοσηματοδοτεί, δίνει ταυτότητα στους λαούς των Βαλκανίων. Με αυτή την προκείμενη θα εξηγήσει τη λογική της έναρξης της Επανάστασης και θα εξαιρέσει από αυτήν και από το μελλοντικό κράτος τούς ελληνόφωνους κατοίκους της Αιγύπτου, της Παλαιστίνης, της Συρίας, αλλά και της βαθιάς Μικράς Ασίας. Ποιος είναι, λοιπόν, ο σκοπός της Επανάστασης; Θα το πει πολλές φορές είναι η έξωση των Τούρκων από την Ευρώπη, η δημιουργία ενός ενιαίου κράτους («συνταγματικού») με πρωτεύουσα την Κωνσταντινούπολη, είναι εντέλει η «ανασύσταση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας».

Η εξαιρετική από κάθε πλευρά έκδοση, συμβάλλει σημαντικά στη σχετική με τους Έλληνες διανοούμενους της διασποράς, βιβλιογραφία.

Σωτηρούλα Βασιλείου

Ανταμοιβές των αγωνιστών της Ελληνικής Επανάστασης, 1828-1844

εκδ. Παπαδόπουλος, 2021, σελ.: 392, τιμή: 20,00 €

Περιοδική σταδιοδρομία των αγωνιστών της Επανάστασης, έχει αποτελέσει θέμα ειδικών μελετών που επικεντρώνονται κυρίως στη πολυδιάστατη δράση τους. Έχει διερευνηθεί η διασφάλιση του μεριδίου στα επαναστατικά κέρδη και ρόλου στο κυφορούμενο κράτος ως κίνητρα αγώνα. Ειδικότερα έχουν αναδειχθεί η επίδραση των κυβερνητικών κινήτρων και επιλογών στο εσωτερικό των τοπικών κοινωνιών και οι διαδρομές φιλόδοξων κλεφταρματολών και πολιτικών. Ως επαναστατικοί ηγέτες, οι άνδρες αυτοί ταύτιζαν το ατομικό συμφέρον με το εθνικό και αντλούσαν νομιμοποίηση και κύρος από τα αξιώματα και τη χρηματοδότηση της Κεντρικής Διοίκησης.

Επίσης, με σημείο αναφοράς το ελληνικό κράτος έχουν εξηγηθεί οι τρόποι με τους οποίους ο Καποδίστριας προσπάθησε να ελέγξει τη δράση των ατάκτων της Επανάστασης και να τους προσφέρει προοπτικές βιοπορισμού, ενώ στο πλαίσιο της στρατιωτικής πολιτικής των Βαυαρών η ιστορική έρευνα έχει ασχοληθεί με την αντιμετώπιση των αγωνιστών. Σύμφωνα με τα συμπεράσματα, η επιδιωκόμενη συμβολή του στρατού στην εδραίωση του καθεστώτος επιτεύχθηκε. Η αγνόηση, όμως, των ελληνικών ιδιαιτεροτήτων, οι υπερβολικές προσδοκίες των πολεμάρχων και τα ελλιπή προσόντα τους, οι απογοητευτικές αμοιβές τους και η απαίτηση υπακοής σε καλοπληρωμένους ξένους βαθμοφόρους υπονόμισαν τη σταθερή αποκατάσταση και νομιμοφροσύνη όλων τους.

Πώς πορεύτηκαν μετά την Επανάσταση του 1821 οι συντελεστές της; Πώς αντιμετώπισε το ελληνικό κράτος τους άνδρες και τις γυναίκες που συνέβαλαν στην Παλιγγενεσία; Ποιες ανταμοιβές επιφύλαξε στους κάθε λογής συντελεστές της, δηλαδή στους πολεμιστές, τους πολιτικούς, τους «εσωτερικούς πιστωτές» και τους πολεμοπαθείς, αυτόχθονες και ετερόχθονες;

Το βιβλίο της Σωτηρούλας Βασιλείου επικεντρώνεται στο «εργαστήριο» των πολιτικών ανταμοιβών, την πρώτη μετεπανάστατική περίοδο 1828-1844, παρουσιάζοντας διεξοδικά τα κύρια μέσα υλικής και ηθικής επιβράβευσης που προσέφερε η ελληνική πολιτεία στους αγωνιστές. Ταυτόχρονα, εξηγεί πώς

εκείνες οι πολιτικές έγιναν πρόκριμα για ανταμοιβές του κράτους και σε μεταγενέστερους πολέμους του έθνους έως τον 20ό αιώνα.

Το παιχνίδι των ανταμοιβών είχε δύο πλευρές: τα αιτήματα των συντελεστών και την ιδεολογία των πολιτικών. Ανάμεσά τους παρεμβάλλονταν ξένοι παράγοντες, προσωπικές συμπάθειες και αντιπάθειες, ιδιοτελή συμφέροντα, κοινωνικές διαφορές, εθνικές επιδιώξεις. Η πολυδαίδαλη Ιστορία των ανταμοιβών αναβλύζει μέσα από πληθώρα πηγών, συνδυαστικά δοσμένων με τρόπο που αναδεικνύονται οι αλληλεπιδράσεις αγωνιστών και κυβερνήσεων, αναγνώρισης και διαψεύσεων που πάντα χαρακτηρίζουν τη μετάβαση από την έξαρση των εθνικών αγώνων στους συμβιβασμούς και τον πραγματισμό της επόμενης ημέρας.

Η ευρυγώνια προσέγγιση των πολιτικών ανταμοιβής της περιόδου 1828-1844 και η εποπτική παρακολούθηση της εξέλιξής τους αναδεικνύουν την ιδιοσυστασία του μετεπανάστατικού κόσμου, τα μέσα αυτοπροσδιορισμού του και τον πολλαπλό ρόλο του αριστείου του Αγώνα. Χωρίς να παραγνωρίζεται ο ρόλος των προσώπων στην έκβαση της αποκατάστασης η Σωτηρούλα Βασιλείου εστιάζει το ενδιαφέρον της στην ποικιλία των διεκδικήσεων και τους τρόπους προώθησής τους. Στο πλαίσιο αυτό αναλύεται η δράση των παλαιών αγωνιστών ως μελών μιας ιδιαίτερης ομάδας, της οποίας οι απαιτήσεις και οι πρακτικές αντανακλούν την ετερογένεια των επαναστατών, των κινήτρων και των βλέψεών τους, ως προς το μέρισμα στα κέρδη και τη θέση τους στο νέο κράτος.

Ιωάννης Σ. Παπαφλωράτος Συνοπτική Ιστορία των Σχέσεων μεταξύ Ρωσίας και Ουκρανίας

εκδ. Λειμών, 2022, σελ.: 214, τιμή: 20,14 €

Οι Ρώσοι και οι Ουκρανοί έχουν μια παράλληλη και εν πολλοίς αλληλένδετη πορεία δια μέσου των αιώνων. Συχνά, η πορεία αυτή ήταν συνεργατική, ενώ άλλες φορές οδήγησε σε αιματηρές συγκρούσεις. Εντούτοις οι δύο λαοί ως εκ της γεωγραφίας και Ιστορίας τους υποχρεούνται να συνυπάρξουν. Τα τελευταία χρόνια, οι εξελίξεις στην περιοχή απασχολούσαν όλη την διεθνή κοινότητα ενώ γινόταν ακόμη λόγος για το ξέσπασμα μιας μείζονος στρατιωτικής σύγκρουσης η οποία θα μπορούσε να προσλάβει ανεξέλεγκτες διαστάσεις. Πάντως οι περισσότεροι συμφωνούν ότι η κρίση στην Ουκρανία έχει ευρύτερες προεκτάσεις, καθώς αφορά το μέλλον της τάξης πραγμάτων που δημιουργήθηκε μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης.

Η γεωγραφική σημασία της Ουκρανίας είναι μεγάλη λόγω θέσης, έκτασης αλλά και για το ιστορικό της βάρος, καθώς το Κίεβο θεωρείται η κοιτίδα της Ρωσίας ή αν θέλουμε να είμαστε πιο ακριβείς του πρώτου σλαβικού κράτους. Στο τέλος τού μεσαίωνα υπήρχε διακριτή ουκρανική γλώσσα σλαβικής προέλευσης, η οποία συγγένευε τόσο με την πολωνική όσο και με την ρωσική γλώσσα, αλλά και διέφερε από αυτές. Οι Ουκρανοί έχουν δικά τους ήθη και έθιμα, παραδόσεις, δικούς τους ήρωες και θρύλους.

Μετά την Επανάσταση των Μπολσεβίκων ξεκινά μια νέα περίοδος για την Ουκρανία υποταγής και καταπίεσης. Η Ουκρανία ανακηρύσσεται ανεξάρτητη Δημοκρατία αλλά εκτελείται από τον Στάλιν ολόκληρη η ιντελιγκέντσιά της γιατί δεν ενσωματώθηκε άμεσα στην ΕΣΣΔ ενώ καταπνίγεται κάθε φωνή ανεξάρτητης ουκρανικής εθνικής ιδέας. Και για τους Μπολσεβίκους η Ουκρανία δεν είναι τίποτα άλλο παρά η «Νοτιοδυτική Ρωσία». Η ενσωμάτωση της Κριμαίας στην Ουκρανία το 1954 θεωρείται μάλλον ιστορικό ατύχημα λόγω της καταγωγής του Χρυστσόφ. Είναι στην ευρύτερη περιοχή που ανθίζει ένα από τα πιο συμπαγή κομμάτια του παρευξείνιου Ελληνισμού με την πόλη της Μα-

ριούπολης και την έδρα της Φιλικής Εταιρείας την Οδησό να ξεχωρίζουν.

Το 1990 πραγματοποιήθηκαν οι πρώτες πολυκομματικές εκλογές στην Ουκρανία, ενώ στις 24 Αυγούστου 1991 το Ανώτατο Σοβιέτ της Ουκρανικής Σοβιετικής Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας αποφάσισε την πλήρη ανεξαρτησία της. Τον Μάρτιο του 2014, η Ρωσία προσάρτησε τη χερσόνησο της Κριμαίας, που ανήκε στην επικράτεια της Ουκρανίας, όταν ο φίλα προσκείμενος στη Μόσχα πρόεδρος της Ουκρανίας, Βίκτωρ Γιανούκοβιτς, κηρύχθηκε έκπτωτος από το κοινοβούλιο της χώρας.

Η Ρωσία είτε τσαρική είτε ΕΣΣΔ δεν δέχθηκε ποτέ την οποιαδήποτε αυτόνομη εθνική ουκρανική οντότητα και ύπαρξη. Η τωρινή εισβολή της Ρωσίας στην Ουκρανία μοιάζει να υλοποιεί αυτή τη φωνή του παρελθόντος που αγνοεί το μέλλον.

Το βιβλίο του Ιωάννη Σ. Παπαφλωράτου, έρχεται να απαντήσει σε πολλά ερωτήματα για τα τεκταινόμενα στα εδάφη αυτά, καθιστώντας γνωστή στο ευρύτερο αναγνωστικό κοινό την Ιστορία τους και εκθέτοντας ταυτόχρονα τις πρόσφατες εξελίξεις από της πλευράς της γεωπολιτικής. Άλλωστε σύμφωνα με πολλούς μελετητές, τα τελευταία γεγονότα αποτελούν μια νέα φάση του «μεγάλου παιχνιδιού» (The Big Game), το οποίο παίζεται μεταξύ των Ρώσων και του αγγλοσαξονικού κόσμου στην περιοχή της Ανατολής τα τελευταία 200 χρόνια.

Margaret MacMillan

Μια σύντομη ιστορία του πολέμου

μετάφραση: Ανδρέας Παππάς

εκδ. Ψυχογιός, 2022, σελ.: 440, τιμή: 16,60 €

Αν θέλουμε να νοηματοδοτήσουμε το παρελθόν και να μελετήσουμε σε βάθος την ανθρώπινη Ιστορία, δεν μπορούμε να παραβλέψουμε τον πόλεμο. Οι συνέπειές του ήταν πάντοτε τόσο βαθιές, ώστε αν αγνοήσουμε τον πόλεμο σημαίνει ότι αγνοούμε μια από τις παραμέτρους εκείνες που καθόρισαν την εξέλιξη του ανθρώπου και την πορεία της Ιστορίας, όπως είναι το περιβάλλον, η γεωγραφία, οι πλουτοπαραγωγικοί πόροι, η οικονομία, οι ιδέες, οι κοινωνικές και πολιτικές μεταβολές. Αν οι Πέρσες είχαν νικήσει τον 5ο αιώνα π. Χ., αν οι Ίνκας είχαν συντρίψει τους άνδρες του Πιθάρου τον 16ο αιώνα, αν ο Χίτλερ είχε κερδίσει τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, θα ήταν άραγε ο κόσμος διαφορετικός; Ασφαλώς, αν και δεν ξέρουμε πόσο διαφορετικός θα ήταν.

Και βέβαια τα «αν» της Ιστορίας, είναι μέρος μόνον από τους γρίφους με τους οποίους καλούμαστε να αναμετρηθούμε. Ο πόλεμος θέτει θεμελιώδη ερωτήματα που αφορούν τόσο την ίδια την ανθρώπινη φύση όσο και την ουσία της κοινωνίας. Άραγε, ο πόλεμος φέρνει στην επιφάνεια την κτηνώδη πλευρά της ανθρώπινης φύσης, ή μήπως τα καλύτερα στοιχεία της;

Οι κοινωνίες της Δύσης μέχρι το 2022 δεν είχαν άμεση εμπειρία πολέμου μετά το 1945: από αυτή την άποψη, θα μπορούσαν να θεωρηθούν τυχερές. Βέβαια, στρατεύματα των χωρών αυτών είχαν πολεμήσει στην Κορέα, στο Βιετνάμ, στο Αφγανιστάν, στη Μέση Ανατολή, στην Αφρική. Ωστόσο, πολύ μικρό τμήμα του πληθυσμού της Δύσης έχει υποστεί άμεσα τις συνέπειες αυτών των υπερπόντιων πολεμικών συγκρούσεων, σε αντιδιαστολή με ό,τι ισχύει για πολλούς από τους κατοίκους άλλων σημείων του πλανήτη, όπου κάθε άλλο παρά ειρηνικά ήταν τα χρόνια από το 1945 έως σήμερα.

Από όλες τις ανθρώπινες δραστηριότητες, ο πόλεμος είναι ίσως αυτή που απαιτεί τη μεγαλύτερη και καλύτερη οργάνωση: παράλληλα,

ο πόλεμος, λόγω ακριβώς των απαιτήσεών του, ωθεί τις κοινωνίες να οργανώνονται καλύτερα. Ακόμα και σε περιόδους ειρήνης, προκειμένου μια χώρα να είναι προετοιμασμένη για ενδεχόμενο πόλεμο, η κυβέρνηση καλείται να εξασφαλίσει τους απαραίτητους πόρους, ανθρώπινους, πλουτοπαραγωγικούς, χρηματικούς και άλλους, και επομένως οφείλει να ελέγχει κατά το δυνατόν περισσότερο την κοινωνία.

Η Μάργκαρετ Μακμίλαν –καθηγήτρια Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο του Τορόντο– στο βιβλίο της μέσα από μια αναδρομή στις ένοπλες συρράξεις ανά τους αιώνες, διερευνά τους δεσμούς ανάμεσα στον πόλεμο και στην κοινωνία και τα ζητήματα που αυτοί εγείρουν. Τελικά τρεις δεκαετίες μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου ο πόλεμος της Ουκρανίας κατέδειξε προς τα πού προσανατολιζόμαστε: Πέραν της με κάθε κριτήριο παράνομης εισβολής της Ρωσίας, των αβάστακτων δεινών των κατοίκων της Ουκρανίας και της καθημερινής ροής των ειδήσεων και των «πληροφοριών», είναι ανάγκη να υπάρξει έγκαιρη, ψύχραιμη και ρεαλιστική σκέψη για το σημαίνει μεγάλη όξυνση της ηγεμονικής διαμάχης η οποία ήδη εν μέσω πολέμου εντείνεται.

Αναζητώντας τα αίτια για να κατανοήσουμε τις παθογένειες, μια διάσταση είναι οι ανακατανομές ισχύος που δεν οδήγησαν είτε σε μια σταθερή νέα ισορροπία είτε σε ένα τυπικά ή άτυπα συμφωνημένο *modus vivendi*.

ΟΡΙΖΟΝΤΙΑ

1. Διοικητής της ΤτΕ, υπουργός οικονομικών και στέλεχος της Διεθνούς Τράπεζας
2. Ήταν ο ήρωας των Βαλκανικών Πολέμων Ιωάννης Βελισσαρίου - Ιαπωνικό θέατρο
3. Ρόναλντ ..., Αμερικανός λοχίας θύμα της 17 Νοέμβρη
4. Ομοσπονδία Σαρακατσάνων (αρχικά) - Διάσημος Έλληνας street art καλλιτέχνης
5. Νομικά αρχικά - Φιλοσοφική θεωρία που υποστήριζε ο Θαλής ο Μιλήσιος
6. Αντίθετη της θαλασσινής ζωής (γεν.)
7. Την ερωτεύτηκε παράφορα ο Ηρακλής (γεν.) - Αντώνυμο της άνισης
8. Προκαλούν οι απεργίες στην κυκλοφορία των οχημάτων
9. Γενέτειρα του Μεγάλου Κωνσταντίνου - Ομηρική θάλασσα - Ο αριθμός 8020 με γράμματα
10. Αεροπορικά αρχικά - Το παλαιότερο θέρετρο της γαλλικής Ριβιέρας
11. Τον εντόπισαν πρώτοι οι Πορτογάλοι θαλασσοπόροι

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
2							■		
3								■	
4				■		■			
5		■							
6									■
7					■				
8									
9			■				■		
10		■		■				■	
11	■								

ΚΑΘΕΤΑ

1. Αυτοκράτορας της Ρώμης ιδρυτής της δυναστείας των Φλαβίων
2. Αιτία θανάτου του ηγέτη του ΚΚΕ Νίκου Ζαχαριάδη
3. Σπουδαίος Οθωμανός ναύαρχος - Τα όπλα του πολέμησαν τους Ναζί
4. Συνώνυμο της σκυθρωπής (γεν.) - Βυζαντινή νότα
5. Αποδεικτικό υπηρεσιών (αρχικά) - Γνωστή του Σίντλερ
6. Κυπριακά λεφτά - Κομμουνιστής ηγέτης της Αλβανίας
7. Ελέγχει τον ραδιοτηλεοπτικό τομέα - Παραδοσιακό φαγητό της γερμανικής κουζίνας
8. Υποτακτική αορίστου του τιμώ - Αιγυπτιακή θεότητα
9. Το υπάρχον - Προσβολή από αρρώστια
10. Προσωνύμιο του αυτοκράτορα Λέοντα ΣΤ' - Κύριος χώρος αρχαίων ναών

ΛΥΣΗ ΣΤΑΥΡΟΛΕΞΟΥ ΑΠΡΙΛΙΟΥ

ΟΡΙΖΟΝΤΙΑ: • 1. ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ • 2. ΟΚΑ-ΟΙΤΗ • 3. ΣΑΣΣΑΝΙΔΕΣ • 4. ΕΜΠΟΛΑ-ΩΛ • 5. ΙΠΑΝΕΜΑ-ΕΙ • 6. ΔΑ-ΤΙ-ΝΑΙΩ • 7. ΛΕΑΝΔΡΟΣ • 8. ΠΙΕΡ-ΟΡΑΤΗ • 9. ΠΤΩΣΗ-ΕΦΗ • 10. ΟΕΝ-ΑΝΙΑΤΗ • 11. ΣΑ-ΚΕΡΑΤΑΣ ΚΑΘΕΤΑ: • 1. ΠΟΣΕΙΔΙΠΠΟΣ • 2. ΑΚΑΜΠΑ-ΙΤΕΑ • 3. ΡΑΣΠΑ-ΛΕΩΝ • 4. ΣΟΝΤΕΡΣ • 5. ΕΝΑΛΕΙΑ-ΗΑΕ • 6. ΝΑΜ-ΝΟ-ΝΡ • 7. ΙΟΙ-ΑΝΔΡΕΙΑ • 8. ΔΙΔΩ-ΑΡΑΦΑΤ • 9. ΗΤΕΛΕΙΟΤΗΤΑ • 10. ΣΗΣ-ΙΩΣΗ-ΗΣ

GIOCHI PREZIOSI

ZAG
PREZIOSI
miraculous

*Παιχνίδια που
δημιουργούν
αναμνήσεις!*

Giochi Preziosi Hellas

Αγγινίου 14, Πεύκη, 151 21, Τηλ.: 210 61.00.381-2, Fax: 210 61.00.383

info@giochipreziosi.gr, www.giochipreziosi.gr

ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΑ ΠΟΥ ΔΙΝΕΙ ΑΞΙΑ

4 Seasons™

100% Ακρυλικό Χρώμα Εξαιρετικής Ποιότητας για Εξωτερική Χρήση

Αντοχή για κάθε εποχή!

Καινοτόμο, πιστοποιημένο ψυχρό χρώμα, που εξασφαλίζει υψηλή αντοχή σε σκόνη και ρύπους, προστατεύοντας ταυτόχρονα από μικρορωγμές και υγρασία.

Το 4 Seasons™ διατίθεται σε χιλιάδες αποχρώσεις και στις 185 μοναδικές, ανθεκτικές αποχρώσεις της βεντάλιας **KRAFT Reflective Collection**. Οι αποχρώσεις KRAFT Reflective Collection είναι ειδικά σχεδιασμένες να ανακλούν μεγάλο μέρος της ηλιακής ακτινοβολίας, παραμένοντας αναλλοίωτες στον χρόνο και μειώνοντας παράλληλα τη θερμική επιβάρυνση στην επιφάνεια. Είναι οι **μόνες και οι πρώτες στην αγορά** για τις οποίες αναφέρεται η τιμή ανακλαστικότητας στην ηλιακή ακτινοβολία **TSR (Total Solar Reflectance)***.

*Η τιμή TSR έχει μετρηθεί από το Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο σύμφωνα με διεθνή πρότυπα μέτρησης, για κάθε απόχρωση της βεντάλιας KRAFT Reflective Collection.

KRAFTPAINTS.COM

